दायित्व

(साहित्यिक मासिक)

वर्ष १६ पूर्णांक ४२ / वैशाख २०५९

प्रधान सम्पादक
रामप्रसाद पन्त
फोन: ४८६४७६

व्यवस्थापक
लक्ष्मी पन्त
फोन: ४८६४७६

सम्पादन सल्लाहकार
ठाकुर शर्मा
फोन: ४८३४२६

भाषा सम्पादन
यादव भट्टराई
देवी नेपाल

प्रतिनिधि
केशवराज पन्त
ऋषिराम डाँगी

सहयोगमण्डली
कमल ज्ञवाली/विष्णु ज्ञवाली

आवरण सज्जा
सोम सानु

प्रकाशक
दायित्व वाङ्मय प्रतिष्ठान, नेपाल

कार्यालय:
घ–२, ३०२ चाबेल–७, काठमाडौं
फोन ४७४९८३
पो.ब.न.६७६६, काठमाडौं

सहयोग
संस्थागत रू.५०/-
व्यक्तिगत रू २०/-

मुद्रक: अलप्रिन्टिङ्ग प्रेश, लगनखेल, फोन नं.५२६५१३
कम्प्युटर: पवन रेग्मी (जेनियम कम्प्युटर सिस्टम)
चाबेल, फोन:४८६४३५

विशेष सल्लाहकार
डा.तुलसी भट्टराई

सम्पादकीय

- अहिले नेपाली साहित्यका क्षेत्रमा लेखकहरू अत्यधिकरूपले बढेका छन् । कृतिहरूको ओइरो लागेको छ । त्यसैगरी पुरस्कारका पसलहरू अनगिन्ती खुलेका छन् क्रेताहरूको धुइरो लागेको छ । तैपनि किन साहित्यको गुणस्तर वृद्धि हुन सकेको छैन ? किन तुलनात्मक रूपमा पाठकहरूको सङ्ख्या बढ्न सकेको छैन ? किन लेखकहरू आर्थिक रूपमा सम्पन्न हुन सकेका छैनन् ? के साहित्यकार भन्ने बित्तिकै गरिबै हुनुपर्छ भन्ने छ ? यी ज्वलन्त प्रश्नहरू आज हाम्रा सामू तेर्सिएका छन् ।

- आजका अधिकांश लेखकहरूमा निष्ठा र समर्पणको कमी छ । लेखेर नाम कमाइहाल्ने अस्वस्थ प्रवृत्तिले प्रश्रय पाएको छ । वर्तमान विद्युतीय यान्त्रिक युगका लेखकहरूले गहन अध्ययन र चिन्तन गर्ने फुर्सद पाउँदैनन्, चाहँदैनन् पनि । उनीहरूले आफूलाई विभिन्न खण्डहरूमा विभाजन गरेका छन्, परिणाम यही भएको छ – साहित्य प्रचारमुखी र सस्तो हुनपुगेको छ ।

- खासगरी २०४६ पछि खण्डित हुनपुगेको साहित्यिक विचारधाराले प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्षरूपमा नेपाली साहित्यको विकासमा ठूलो नोक्सानी पुऱ्याएको । लेखकहरू सामूहिक समस्याप्रति गम्भीर नभएर वाद-विवादका पछि लागे र निजी स्वार्थका निम्ति स्वतन्त्र विचारलाई चटक्कै पारे ।

- ज्वलन्तरूपमा देखिएको अर्को एउटा समस्या हो – लेखकहरू वैचारिक लेखन वा सैद्धान्तिक लेखनमा भन्दा समसामयिक लेखनतर्फ उन्मुख भए । त्यसको परिणाम यही भयो कि क्षणिक समस्याका घेराभित्र थिचियो साहित्य र समसामयिक गतिमा प्रवाहित हुन सकेन । त्यसैले विगत १०/१२ वर्षयता खुला माहौलमा लेखिएका कुनै उल्लेख्य पाँच कृतिको नाम लिनु परे हामीले एकछिन सोच्न बाध्य हुनुपर्छ । यसो हुनुमा हामी चिन्तनको गहिराइमा पुग्न नसक्नु हो भन्न कर लाग्छ ।

- साहित्यिक कृतिको दर्जा दिइ पुस्तकाकारका रूपमा बजारमा आएका वा साहित्य संस्कृतिको विधाअन्तर्गत पत्रपत्रिकामा प्रकाशित गरिएका सबै रचनाहरू साहित्य हुन सक्तैनन् । साहित्यिक रचना हुनका लागि न्यूनतम आधारहरू पालना गरिएको हुनुपर्दछ – परिस्कृत शिष्ट भाषा, व्यञ्जना, भावाभिव्यक्ति आदि ।

- यी सबै समस्याको सिकार हुनुको एउटा कारण यो पनि हो – समालोचनाको अभाव । आज समालोचकहरूको अभाव खड्किएको छ त्यसमा पनि निस्पक्ष समालोचकको त खडेरी नै परि रहेको छ । भएका केही वर्गविशेषमा अलमलिएका छन् । गुटविशेषको फेरोबाट बाहिर निस्कन सकिरेहका छैनन् । त्यसैले निस्पक्ष समालोचना आजको प्रमुख आवश्यकता भएको छ ।

- नेपाली साहित्यलाई विश्वजनीन गर्न नसक्नुको अर्को एउटा कारण छ – त्यो हो नेपाली साहित्य अन्य भाषा वा अङ्ग्रेजी भाषामा अनुवाद नहुनु । नेपाली साहित्यमा केही यस्ता गौरव गर्नु पर्ने साहित्य महारथीहरू पनि छन् र तिनको साहित्यको स्तर अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा दाँज्न सकिन्छ । तर अनुवादको प्रकृयाअगाडि बढाउन नसक्दा विश्वसाहित्यसँग हाम्रो साहित्य दाँजिन सकेको छैन । आज त्यस्ता संस्थाहरूको अभाव खड्किएको छ, जसले उल्लेख्य नेपाली साहित्यको अनुवाद गरोस् र विश्वभर फिँजाओस् । हामी आश्वस्त बनौं– सम्बन्धित संस्थाहरूको ध्यान यसतर्फ आकर्षित हुनेछ ।

दायित्व

विविध विधागत रचना-क्रम:

कथा/लघुकथा

आदर्श पुरुष	३	कपिल लामिछाने
प्रतिबिम्ब	४३	रुद्र ज्ञवाली
अलिखित रामायण	५४	दीनबन्धु शर्मा
देवलदुन्न	५८	खिमानन्द आचार्य
स्वार्थ	६३	अमृत खरेल

लेख/निबन्ध

सङ्घे-शक्ति	२	हर्षनाथ भट्टराई
रमाइलो फागु	५	गोकुलप्रसाद शर्मा

यात्रासंस्मरण

सन्वास, सन्चोपानी.....	१८	तेजप्रकाश श्रेष्ठ
गया तीर्थयात्रा.....	२३	रामप्रसाद पन्त

धर्म-संस्कृति/कला

जनकपुर धामको	८	प्रा. सविता सापकोटा
लोकगाथाका तीन टुक्रा	१०	हरिकला पन्त
श्री १०८ रेसुङ्गा महाप्रभु	४९	हरिहरप्रदीप घिमिरे

समीक्षा/समालोचना

गोदारेको 'शवयात्रा जारी छ' ...	११	अर्जुन विरक्ति
ऐनामा जे देखियो	१४	डा. दामोदर ढकाल
दुई कविका महत्वपूर्ण.....	३५	ठाकुर शर्मा
दुई कृतिमाथिको अन्तर्दृष्टि	३९	यादव भट्टराई

संस्मरण

सिद्धिस्मृतिका केही	६१	युवराज मैनाली
बाटो सकिने लिम्धाको गाउँ.	७०	नारायण पन्त

कविता/गीत/गजल/मुक्तक

श्रीमती सिन्धु राणा-१/भरतराज शर्मा 'मन्थलीय'-१/विष्णुप्रसाद घिमिरे-४/स्व.प. रामप्रसाद भट्टराई-७/डा. श्रीमधीर सिंह बस्न्यात-१३/राजा-१५/रुद्र शर्मा 'दुःखी'-१७/बालकृष्ण भट्टराई-२२/पुष्पनाथ शर्मा-३४/चक्री श्रेष्ठ-३७/कोमलदत्त लिम्बारी-३८/रामविक्रम थापा-३८/देवी नेपाल-४२/वीरेन्द्र राई-४२/विष्णुबहादुर सिंह-४२/बी.के.पाल्पाली-४२/तुलसीराम 'बिमगगा'-४८/नरेन्द्र घिमिरे-४८/मित्र 'उराठी' गौतम-४८/कालीराम 'बिरस'-४८/डा.घनश्याम 'परिचयी'-५१/धीरज गिरी 'कलिपत'-५३/निमेष 'निखिल'-५३/अरुणबाबु खत्री 'नदी'-५३/केदार सुवेदी-५७/डा.युवराज भट्टराई 'दीपज्योती'-५७/विष्णु न्यौपाने-६०/के.पी.ब्याञ्जु-६०/जयन्ती 'बन्धन'-६२/रेणुका भट्टराई-६९/सुरेश सुवेदी-७४

कविता

श्रीपेच

⇨ श्रीमती सिन्धु राणा

श्री त्यो श्री आउँछ-सधैं सधैं अगाडि
सबको श्री नै गर्ने-श्री नै त्यो अगाडि ।

श्रेय पनि श्रीको नै सबैभन्दा माथि श्रीपेच
श्री नै श्रीको पेच-आस्था केन्द्र पनि श्रीपेच
श्रीपेच त्यो छ-जो छ-सजिएको श्रीको पेचले
त्यही पेचकिला जडिएको गहकिला रत्नैरत्नहरूले
जिम्मेवारीछ त्यहाँ गहन, बोझ पनि त्यतिकै गहन ।

इर्ष्यावाट टाढा–स्नेह पनि उत्तिकै गहन
जतिजति रङ्गका रत्नहरूले छ त्यो सजिएको
त्यति नै वर्ग र जातजातिको जिम्मेवारी लिएको
त्यो श्रीपेचको मस्तिष्क छ–मोतीसरी स्वच्छ सफा
दिइरहन्छ–मुस्कान चम्किएर–हीरासरी अझै सफा
श्रीपेच छ निर्मलभन्दा निर्मलपन्नासरी अझै सफा ।

सफासफा जतातते जता–हो त्यो निर्मल सफा
श्रीलाई शिरोपर गरेर चमचमचम रमाएर
जसरी सहस्र रत्न जडिएका छन् आपसमा समाएर
हामी पनि कोटीकोटी नेपाली–हातेमालो गरेर
त्यही श्रीलाई कोटीकोटीको हृदयमा राखेर ।

श्री त्यो श्री आउँछ–सधैं–सधैं अगाडि
सबको श्री नै गर्ने–श्री नै त्यो अगाडि ।

कविता

हदबन्दी

⇨ मदनराज शर्मा 'मन्थलीय'

हाँसो माग्न म आएको हाँसो बाँड्ने गुठीसँग
हाँसोमा हदबन्दी खै ! बराबर मिलाउन ।

बत्तीस दन्त देखाई कुनै हाँस्तछ हल्हल
कसैको दाँत देखिन्न ओठ तन्किन्छ केवल ।

बत्तीस दन्तवालाको हाँसो खोसेर सुस्तरी
ओठ तन्काउनेलाई थपे हुन्थ्यो बराबरी ।

कतिका ओठ राता छन्, कतिका ओठ छन् फिका
लालीमा हदबन्दी खै ! मए हुन्थ्यो दुवै निका ।

विधवाजन छन् एक्ला, एक्लै छन् विधुरै अनि
मिलाउन सके हुन्थ्यो हदबन्दी नयाँ जुनी ।

सुन्दरीका यहाँ गाला टल्केका कति हुन् कति
कुनैमा चुम्न पाइन्न, हदबन्दी भयो अति ।

हदबन्दी छ जगामा सम्पत्तिमा भएन खै
आँसु–हाँसो दुवैमाथि हुनुपर्थ्यो जहाँसुकै ।

घट्टेकुलो , डिल्लीबजार

वालकको मस्तिष्कमा अन्धविश्वास थोपर्नु सबभन्दा ठूलो गर्भपात हो । – **बर्नार्ड शा**

सयौं पराजयमा पनि नागरिक स्वतन्त्रताको उद्देश्यसित सम्झौता गर्न सकिन्न । – **लिङ्कन**

सङ्गीत यस्तो होस् कि लोग्नेमानिसको हृदयवाट आगो र स्वास्नीमानिसको हृदयबाट आँशु बगाओस् – **बिचोबिन**

ममा दोष छ भन्ने अनुभव नहुनुनै सबभन्दा ठूलो दोष हो – **कर्लाइल**

लेख

सङ्घे-शक्ति

❑ हर्षनाथ भट्टराई

संसारमा शक्ति-पूजा कहिलेदेखि चलेको हो, यसको ठीक ज्ञान नभए पनि यति त अवश्य भन्न सकिन्छ – जहिलेदेखि मानव- जातिले केही होश प्राप्त गऱ्यो, त्यही बेलादेखि नै यसको थालनी पनि भयो होला । वास्तवमा शक्तिपूजा मनुष्यका निमित्त नितान्त स्वाभाविक कुरा हो । यो शक्तिपूजा आजको विश्वका सबै देशमा विद्यमान छ, अतः यो सार्वभौमिक भावना हो । प्रत्येक जाति आफ्नो विकास र उन्नति चाहन्छ, अतः यसको प्राप्तिको उपाय नै शक्ति-पूजा हो ।

शक्तिलाई हामी भिन्न-भिन्नरूपमा देख्छौं, हुन त यो भेद दृष्टि हाम्रो अल्पज्ञानको सूचक हो । यस विषयको विचारले के थाहा हुन्छ भने आफ्ना भिन्न-भिन्न रूपमा मूल शक्ति एउटै वस्तु हो, सबमा एक छ र एकमा नै सब छन् । एक ठाउँमा बिजुलीको शक्तिबाट गुलुफ बालेर अन्धकार हटाइन्छ, अर्को ठाउँमा त्यही शक्तिबाट पीठो पिनिन्छ, अर्को ठाउँमा त्यसैबाट ठूलाठूला कारखानाहरूको काम हुन्छ, यसैबाट हाम्रो अज्ञानान्धकार नाश हुन्छ, यही विद्युत्तरङ्गबाट मानवशरीरका रोग निर्मूल पार्ने काम हुन्छ । विभिन्न रूप भएका यी सबमा बिजुलीको शक्ति एउटै हो । नाम र रूपमा भेद देखिए पनि ज्ञानवान्का निमित्त त अभेद नै छ ।

सृष्टिका निमित्त उत्पत्ति, स्थिति र प्रलय सबै आवश्यक छन् र उपयोगी पनि । यो कुरा एक वैज्ञानिक राम्रोसँग बुझ्दछ, जान्दछ । साधारण संसारी जीव यी विभिन्न दशामा एकरूपताको अनुभव गर्दैन । ऊ राम्रैसँग उत्पत्ति चाहन्छ, स्थिति पनि उसलाई राम्रै लाग्दछ तर प्रलयबाट भने हडबडाउँदछ विज्ञानवेत्ताहरूका लागि ब्रह्मा, विष्णु र महेश्वरका उपर्युक्त कार्यहरू एक-अर्काका पूरक हुन्, विरोध होइनन् । शाक्त, वैष्णव र शैवको भेद हाम्रो धार्मिक भावको सङ्कीर्णता हो, अन्यथा शक्तिको एक रूपको उपासकलाई अर्को रूपको उपासकका प्रति स्नेह-श्रद्धाको व्यवहार हुनुपर्दछ । शक्ति शौम्य हो वा उग्र, हिंस्रक हो वा अहिंस्रक, देश-कालअनुसार प्रत्येक आ-आफ्ना प्रसङ्गमा कल्याणकारी हुन सक्छ र हुन्छ पनि ।

शक्तिका साधकहरूले इतिहासमा राम्रो स्थान पाएका छन् र पछि पनि पाइ नै रहने छन् । राम, कृष्ण र गौतम बुद्धको पूजा प्रत्येक विद्वान् वा विचारवान् पुरुष गर्दछ । सिकन्दर, सिजर, नेपोलियनलाई कसरी भुल्न सकिएला । ईशा, मुहम्मदआदिलाई ईशाई र मुसलमानहरूका घेरामा सीमित गरेका छन् । संसारका अरू पनि शक्तिपूजकहरू छन् । भारतमा तिलक र गान्धी अनि नेपालका श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको आदर-सत्कारका निमित्त भौगोलिक सीमा निर्धारित गर्न सकिँदैन ।

शक्तिसाधक एक अर्काका विरुद्ध क्षेत्रमा खडा भएर पनि एकअर्काको गुणको कदर गर्दछन् । प्राचीन कालका समर्थ नरेशहरू हरुवा नरेशको पनि प्रशंसा गर्न पछि पर्दैनथे । यसका उदाहरण धेरै पाइन्छन् । रामका भक्त रावणको पाण्डित्य र तप-वैभवलाई कसरी भुल्न सक्थे । नृसिंहावतारलाई मान्ने हिरण्यकशिपुको तपस्यालाई अवहेलना गर्न सक्तैनन् । पुराण इतिहासमा यस्ता उदाहरण प्रशस्त पाइन्छन् ।

आफ्नो, समाजको र राष्ट्रको विकास चाहने हो भने हामी प्रत्येक सबैले शक्तिसञ्चय र शक्तिको पूजा गर्नु नितान्त आवश्यक छ । हामीलाई इतिहासबाट थाहा भएकै कुरा हो पहिलेका भारतीय राजा रजौटाहरूमा पारस्परिक फूट, वैमनस्यले गर्दा सङ्घगत शक्ति क्षीण हुनाले इस्लामिक पञ्जामा परे । बुद्धको उपदेशमा पनि 'सङ्घं शरणं गच्छामि' भनिएको छ । यसैलाई आधार मानेर हामीले पनि एक सङ्घगत शक्तिसङ्गठन गर्नु आवश्यक देखिएको छ । आजकाल नेपालमा प्रजातन्त्र आयो रे, तर कस्तो प्रजातन्त्र आयो कस्तो-कस्तो ।

हामी प्राचीनकालदेखि चलिआएको सनातन हिन्दूधर्मावलम्बीहरूमाथि आजकाल क्रिश्चियन धर्मावलम्बीहरूले आर्थिक, सामाजिक सबै प्रकारले प्रहार गर्दैछन् । कानुन छ तर कानुनका रूपमा किताबमा मात्र छ । अतः यसबाट बच्नका लागि हामी नेपालका समस्त हिन्दू धर्मावलम्बीहरू नै अघि नसरी हुँदैन । यस विषयमा सरकारी उच्च मन्त्रीहरू आफ्नो स्वार्थ साधनमा नै लिप्त भएका देखिन्छन् । अतः हामीले यस विषयमा आफ्नो दायित्व सम्झने हो भने सक्रिय रूपले अगाडि आउनुपर्छ ।

यस विषयमा मेरो जिन्दगीमा परेको प्रभाव:

२०१६ सालको भाद्रशुक्लमा म बम्बईमा पुगेको थिएँ । बम्बईमा भाद्रशुक्ल चौथीदेखि पूर्णिमासम्म गणेशमहोत्सव चलेको रहेछ । यो महोत्सव हरेक वर्ष नियमित रूपले लोकमान्य बालगङ्गाधर 'तिलक'ले चलाएका रहेछन् । महाराष्ट्रका हरेक वर्णाश्रमी, समाज, मजदुर, व्यापारी, फिल्मी कला-कम्पनीहरूसमेत एक भएर मनाउने रहेछन् । जुलुस, मूर्तिप्रदर्शन गरेर हिंड्दा उनीहरू सबैको नारा 'गणपति बप्पा मोरिया' अर्थात् 'गणपति बाबा मेरा' भन्ने भावले व्याप्त भएर एकातिरका मूर्ति लिएका जुलुसका व्यक्तिहरू र अर्कातिरबाट आएको जुलुसका व्यक्तिहरू परस्पर 'अङ्कमाल' गरेर आत्मीयभाव प्रकट गर्दै छुटिन्थे । उनीहरूको मुख्य भाव थियो हामी सबै उनै गणपतिका सन्तान हौं । यसरी गाणपत सम्प्रदायले उनीहरूलाई एक सूत्रमा आबद्ध भएर एक ढिकामा परिणत गराएको अनुभव गरें ।

हामी नेपालीहरूमा शैव, शाक्त, वैष्णव र सौर सम्प्रदायका जो छौं, हामी छौं, तर फुटेका, टुक्रेका र अकेला छौं । हामीले पनि आज महाराष्ट्रीयहरूको गणपति महोत्सवको जस्तै – शैव, शाक्त वा वैष्णव जे हुन्छ त्यसरी नै महोत्सव चलाउने कार्यको थालनी गर्नुपर्‍यो । हामी पैसामा बेचिन्नौं, हाम्रो समाज बज्रसमान अभेद्य छ र हामी कसैका बहकाउमा फुस्लिन्नौं यस्ता नारासहित हामी अगाडि बढौं । यदि यसमा हामी किञ्चित सफल भयौं भने हाम्रो 'दायित्व' क्रमश पूरा हुँदै जानेछ ।

ooo

लघुकथा

आदर्श पुरुष

❑ *कपिल लामिछाने*

बाबुले उसलाई सधैं रामझैं आदर्श बन्न भन्दै आएका थिए । उसले पनि बाबुको आज्ञाअर्तीलाई रामले झैं परिपालन गर्दै आएको थियो । बाबुको आज्ञामुताबिक उसले धर्मशास्त्र र धार्मिक आचरणलाईअनुशरण गर्दै व्यवहारमा उतार्दै आएको थियो । रामजस्तो आदर्श पुरुष बन्न रामायण त घोक्नैपर्‍यो । उसले घोकेको पनि थियो ।

उसका स्कुलमा एक दिन एउटा शूद्रबालक भर्ना भई कक्षामा पस्यो । उसले थाहा पायो र रामायणमा शुद्रकले शूद्र भएर पनि बाहुन-क्षेत्रीले जस्तै तपस्या गरेका हुनाले भगवान् श्रीरामले झैं टाउको काटी हत्या गरे झैं उसले पनि खुकुरीले शूद्रबालकको टाउको काटिदिन चाह्यो, तर साथमा खुकुरी थिएन ह्याँटी अँठ्याएर मारौं ! शूद्रलाई छुनु भएन । आपत् । ब्ल्याकबोर्डको नजिकै सर बस्ने कुर्सी थियो । त्यही उठाएर पछाडिबाट टाउकामा बेसरी हिर्कायो । बालक त्यहीं पल्टियो ।

पहिले त्यही कोठामा, अनि विद्यालयभर कोलाहल मच्चियो । उसलाई समातेर कुटियो-पिटियो, बयान लिइयो । बयानमा उसले आफू आदर्शपुरुष राम बन्नका लागि त्यसो गरेको बतायो ।

बयान सुनेर स्कुलका स्टाफहरू चकित र लज्जित पनि भए ।

घटना थाहा पाएर उसका बाबुले नाक फुलाए कि छोराले ठीक गर्‍यो, आदर्श पुरुष हुन यति त गर्नैपर्‍यो, गर्‍यो ..... !

– सिद्धार्थनगर

कविता

सर्किनी

⇨ विष्णुप्रसाद घिमाल

जातले भातले जन्मले नामले,
जेसुकै भन्नुहोस् सर्किनी शब्दले,
पितृका कामले जो भजे सो भजे
भोग्छु यो जीवनी आफ्नुनै कर्मले ।

१

भुत्री भै थोत्री भै रूपकी रंकिनी
छैन है, हैन है बुद्धिकी कंसली,
शीलले पूजिता, कर्मले बाहुनी
रूपले स्वर्गकी इन्द्रकी बाहिनी,
छैन है सुन्दरी क्वै यहाँ मै सरी
शिक्षिता, दीक्षिता, छैन पृथ्वी भरी,
रूपमा, बुद्धिमा, शीपमा चालमा
क्यै कमी देखिए स्वार्थिकै चित्तमा ।

२-३

नाचमा, गानमा, ध्यानमा, भक्तिमा
दुष्टको नाशमा देखिने शक्तिमा,
सम्झिने चण्डिका गर्छु मै आफुमा,
तैपनी जातले सर्किनी विश्वमा ।

४

जूठिलो, गन्धिलो, फोहरी, मिल्किँदो
खान्न है क्यै कतै जीवनी बिर्गिँदो,
तै पनि सर्किनी नाममा टाक्सिनु
हुन्छ है पाप नै पुण्यमा खस्किनु ।

५

उर्वशी, मेनका अप्सरा हैन म,
रूप नै बद्लने दानवी हैन म,
सात्विकी सत्यकी सार-निष्कर्ष म,
सभ्य संसारकी मानवी मूर्ति म ।

६

सुन्दरी अप्सरा छन् उही जातका,
रूपमा मुग्ध छन् स्वर्गका देवता,
के बिराएर हो मर्त्यमा जातले
डामिञे, पन्छिञे भै बढी रूपले ।

७

पोखरी दूधकी स्वच्छ झर्न म हुँ,
उच्च कैलाशकी आत्मजा मै त हुँ,
गण्डकी, सप्तकोशी र भागीरथी,
अन्यथा हैन है दूषिता बाग्मती ।

८

फुर्तिली नर्तकी अर्चना गर्दछु,
त्याग औ साधनाले दियो बाल्दछु,
जो कला सभ्यताको छ नेपालको;
मै भजे हेय औ त्यक्त नेपालीको ।

९

जन्मदा सर्वदा साम्य नै छौ भने,
हुर्कंदा के भयो भेद नै भो भने ।
उच्चता नीचता काललेथप्तछ,
आत्म संशुद्धिमा ठानिने गौरव ।

१०

जातले हुन्न है चित्त नै चाहिने
कार्यका क्षेत्रमा उच्चता पाइने;
भन्दथे अब्बली काव्यका सर्जक*
तैपनी भेदको गैहिँदो गर्त छ

११

वेदमा, अैनमा, धर्मका मर्ममा
भेद क्यै छैन है जोड हो कर्ममा;
रूढिको बूढिको भाव दुर्गम्य हो
सर्किनी जन्मनै हीनताबोध हो ।

१२

ब्रह्मका धर्मले पाउमा जन्मिञे,
के भयो ? विज्ञले ढोगिने मै भञे,
चाहियो, कर्मको भोग उत्कृष्ट हो,
प्राप्त भो शानको दान श्री विष्णुको ।

१३

भिन्नता छिन्न होस्, खिन्नता खिन्न होस्
मित्रता जीत होस्, शत्रुता भीत होस्
योग्यता जीत होस्, काम नै हेरियोस्
प्राप्ति के विश्वमा शान्तिको राज होस् ।

१४

जन्मले हीन वा दीन क्यै क्वै नहोस्,
कर्मका रेखीमा भाग्य जो कोरियोस्;
सुधिए यो जुनी उघिने पारको
सत्य यै, भै रहोस् ध्यान संसारको ।

---

*'मानिस ठूलो दिलले हुन्छ जातले हुँदैन' - महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा

लेख/निबन्ध

रमाइलो चाड फागु

❑ गोकुलप्रसाद शर्मा

फागुन शुक्ल अष्टमीदेखि पूर्णिमासम्म रमाइलो मनाइने उत्सवलाई 'फागु' भनिन्छ। फागु हिन्दूहरूको प्रसिद्ध चाड हो। फागुमा परस्परमा रङ-अबीर आदि हाल्ने र नाच्ने, गाउने तथा प्रीतिभोज आदि गरी रमाइलो मनाइन्छ।

फागुन शुक्लपक्ष अष्टमीका दिन काठमाडौंको बसन्तपुरनिरको गद्दीबैठक दरबारको प्राङ्गणमा रङ्गीचङ्गी कपडाले सिंगारिएको रूख अथवा छायाकार पर्ने गरी राखिएको 'चीर' गाडिन्छ। देवदेवीलाई चढाइने वा लिङ्गका रूपमा टाँगिने कपडाको सानो टुक्रोलाई धजा, धजो, ध्वज वा पाताका भनिन्छ। चीर गाड्दा फागुको सामयिक राग 'टप्पा' गाइन्छ। सो दिनदेखि फागु फुक्यो भन्ने सम्झी बाल, युवा, वृद्ध सबै जना रमाउदै परस्परमा अबीर छर्कन्छन् र रङ्ग छ्याप्छन्। यसरी फागुन शुक्ल पूर्णिमासम्म फागु पर्व मनाइन्छ।

पहिले-पहिले फागुन शुक्लद्वादशीका दिन नारायणहिटी राजदरबारमा फागुमहोत्सव मनाइन्थ्यो। त्यहाँ श्री ५ महाराजाधिराज सवारी होइबक्सन्थ्यो। निजामती र जङ्गीतर्फका उच्च अधिकारीहरू सम्मिलित हुन्थे। अचेल यो प्रथा बन्द भएको छ। तथापि जनजीवनमा यसको प्रभाव परेको छ। किनभने 'राजाको होली जाइजान लाग्यो' भन्ने उद्गारबाट यो कुरा स्पष्ट हुन्छ।

पूर्णिमाको रात विधिपूर्वक पूजा गरेर चीरलाई ढालिन्छ अनि नदीको किनारमा लगेर त्यसलाई जलाइन्छ। त्यसपछि फागुमहोत्सव समाप्त हुन्छ। फाल्गुन शुक्लपूर्णिमाको रात 'गुरुमापा' नामको राक्षसलाई भात खुवाउन लैजाने भनो काठमाण्डूको इटुमबहालदेखि कतै नबिसाई बोकेर दश पाथी चामल र एउटा राँगाको मासु काठमाण्डूको सदर टुँडिखेल पुऱ्याइन्छ अनि भात पकाएर गुरुमापालाई खुवाइन्छ। अचेल मिलिटरी अस्पताल रहेको परिसरमा स्थित 'जधु' नामको धारामा चुठाउने भनी गुरुमापालाई त्यहाँ ल्याइपुऱ्याइने प्रथा प्रचलित छ।

फागुमहोत्सवबारे केही किंवदन्तीहरू प्रचलित छन्। यहाँ त्यस्ता दुईवटा किंवदन्तीको चर्चा गरिन्छ।

एक:

दैत्यराज हिरण्यकशिपुका छोरा प्रह्लाद भगवान् विष्णुको परम भक्त थिए। 'भगवान्को नाम नजप्नू' भनेर बाबुले छोरालाई अनेक पटक सम्झाउँदा पनि प्रह्लादले मानेनन्। उसले छोरा प्रह्लादलाई पहाडबाट लडायो, हात्तीद्वारा कुल्चाउन लगायो। यसरी छोरालाई मारिदिन्छु भनी अनेक युक्तिको आश्रय लिंदा पनि बाबुचाहिँको केही लागेन। हिरण्यकशिपुकी 'होलिका' नाउँकी बहिनी थिई। होलिकामा आगाले छुन नसक्ने शक्ति थियो। दाजुको भनाइअनुसार प्रह्लादलाई आगामा सल्काउन भनी उसलाई फकाई-फुल्याई काखमा लिई दनदनी बलिरहेको आगोमा होलिका बसी। आश्चर्य! होलिका डढेर खरानी भई भने भगवान्को नाम उच्चारण गर्दै प्रह्लाद आगाबाट सुरक्षित बाहिर आए।

दुई:

ज(य)मुना नदीका किनारमा लुगा राखेर गोपिनीहरू निर्वस्त्र भई नुहाइरहेका थिए। त्यहाँ भगवान् श्रीकृष्ण आइपुग्नुभयो। उहाँले गोपिनीहरूका वस्त्रहरू बटुलेर कदमका रूखका हाँगामा झुन्ड्याई बाँसुरी बजाउन थाल्नुभयो। गोपिनीहरूले बाँसुरीको स्वर सुनी झल्यास्स बिउँझेर हेर्दा आफ्ना वस्त्रहरू रूखका हाँगामा झुन्डिएका पो देखे। उनीहरूले बिन्तीभाउ गरी वस्त्र माग्दा श्रीकृष्णले भन्नुभयो – 'तिमीहरूले निर्वस्त्र भई नुहाए बापत् पहिले त्यसको प्रायश्चित्त गर अनि मात्र वस्त्र पाउँछौ।" गोपिनीहरूले भगवान्लाई जलको अर्घ दिएपछि श्रीकृष्णले वस्त्रहरू यथास्थानमा राखिदिनुभयो।

यस प्रसङ्गमा भनिन्छ कि होलिकादहनबाट 'होली' अर्थात् फागु खेल्ने चलन चल्यो। मानिसलाई पीर

पिराउ पार्ने पाप प्रवृत्तिका राक्षस र राक्षसीलाई भस्म पारी लोकको कल्याण गर्नुपर्छ भन्ने मान्यता छ । साथै, श्रीकृष्णले गोपिनीहरूसँग रसरङ्ग गरी फागु खेल्नुभएकोले यसबाट पनि फागु खेल्ने चलन चलेको हो भन्ने बुझिन्छ ।

यथार्थमा फागुपर्वले मानिसहरूमा नयाँ उत्साह र उमङ्ग उत्पन्न गरिदिन्छ । फागुन महिनामा जाडो, गर्मी, हुरी, बतास, वर्षा, असिना, रोगव्याधिको प्रकोप नभई मौसम स्वच्छ, सुखदायी र मनमोहक हुने भएकाले फागुन महिना फागुपर्वका लागि उपयुक्त छ यद्यपि, तिथिअनुसार फागुपर्व चैत्रमा पनि पर्न आउँछ र चैत्र महिना पनि उत्तिकै अनुकूल छ । आपसमा अबीर दलेर, रङ छ्यापेर लहडबाजी गर्दै केही दिन चिन्तामुक्त भई हाँसखेल गरौं र सँगै खाई-पिई मनोरञ्जन गरौं भन्ने मानिसहरूको धारणा छ । पहिले पानीमा विभिन्न प्रकारका रङ विभिन्न भाँडामा घोलेर राखी पचकाद्वारा रङ छ्यापिन्थ्यो । अब भने पचकाको स्थान बेलुनले ग्रहण गरेको छ । भनिन्छ कि राणाशासनकालमा ठूलाठूला भाँडामा रङ घोलेर राखिन्थ्यो । बटुवाहरूलाई समाई त्यसमा चोपलेर बाहिर झिकी जान दिइन्थ्यो ।

मनोरञ्जन गर्ने उद्देश्यले फागुपर्वमा केही विकृति पनि भित्रिएको छ । तदनुसार बेलुनमा फोहोर पानी भरेर पैदल हिँड्नेहरू, खास गरी केटीहरू र स्कुले छात्राहरूलाई बेलुनले हिर्काई उनीहरूलाई हैरान तुल्याइन्छ । कसै-कसैका आँखा र जीउमा घाउचोट पर्न जान्छ । रसायनमा रङ मिसाएर हत्केलामा राखी नजानिँदो गरी झुक्याएर अरूको अनुहारमा सो दलिन्छ । त्यस्तो रङ चाडो मेटिन्न । त्यसले छाला, अनुहार र खास गरी आँखालाई हानि गर्छ । अनिच्छुक र भद्र-भलाद्मीलाई जबरजस्ती अबीर दल्नु, रङ छ्याप्नु असभ्यता हो । केही मानिसहरू घोट्टा खाएर वा पिएर पनि मनोरञ्जन गर्दछन् । मात लाग्ने वस्तु स्वतः हानिकारक हुन्छ । होश गुमेपछि मानिसले जघन्य अपराध गर्दछ । यसो भएपछि द्वेष, ईर्ष्या, मनोमालिन्य उत्पन्न हुन्छ । फागुपर्व मनाउनु स्वयंमा नराम्रो कुरो होइन । त्यसो गर्दा आफूलाई छाडा नसम्झी संयमित भएर शिष्टताको परिचय दिनुपर्छ । फागुमा मानिसहरू एक ठाउँ भेला हुन्छन् । विभिन्न विचारको आदानप्रदान हुन्छ । सद्भाव र मैत्री बढाउने अवसर प्राप्त हुन्छ । राम्रारम्रा विषयका उपयोगी पक्षमा विचार विमर्श गरिन्छ । सो अवसरमा शिष्ट हास्यको आश्रय लिनुपर्छ । यसो भएपछि एकातिर मनोरञ्जन हुनुका साथै अर्कातिर लाभप्रद काममा सहभागी भई मानिसहरू लाभान्वित हुन्छन् । अतः विकृतिजन्य काम-कुरा आफूले नगर्ने र अरूलाई पनि त्यसो नगर्न सल्लाह र सुझाव दिएमा फागुले हामीलाई सुबाटो अपनाउने प्रेरणा दिन्छ । जहाँ ज्ञान-गुन र शिष्टाचारको प्रसङ्ग छ, त्यहाँ सबैको हित निहित छ । यसको विपरीत आचरण गर्ने मानिसहरू समाजका लागि अनुपयोगी ठहरिन्छन् ।

– कालधारा, काठमाडौं

मुलुकको भूराजनैतिक संवेदनशीलता, सामाजिक तथा सांस्कृतिक जीवनपद्धति र आर्थिक परिवेशको यथार्थपरक विश्लेषण गरी न्यायोचित प्रतिफल उपलब्ध गराएर सबै नेपालीको मुहार हँसिलो राख्नु नै हाम्रो लक्ष्य हुनुपर्दछ ।

– श्री ५ ज्ञानेन्द्र

राष्ट्रले परिलक्षित गरेका विकासका अवधारणालाई
अघि बढाउन हरतरहले प्रयत्नशील रहन
नेपाल राष्ट्र बैंक आफ्नो ४७ औं वर्ष प्रवेशको सुखद् अवसरमा प्रण गर्दछ ।

नेपाल राष्ट्र बैंक परिवार

कविता

नारीको वेदना

⇨ *स्व. पं. रामप्रसाद भट्टराई*

(दायित्व वाङ्मय प्रतिष्ठानका सदस्य तथा साहित्यकारद्वय बालकृष्ण भट्टराईका बुबा र यादव भट्टराईका हजुरबुबा पं. रामप्रसाद भट्टराईको आध्यात्मिक कविता हामीले दायित्वको ४० औं अङ्कमा प्रकाशित गरेका थियौं । गत साउनमा ९१ वर्षको उमेरमा उहाँको देहावसान भयो । सम्मानस्वरूप यो कविता यहाँ जस्ताको त्यस्तै प्रकाशित गरिएको छ । दिवङ्गत कविमा हाम्रो श्रद्धाञ्जली ! – सम्पादक)

गङ्गाका तटमा अकेलि युवति देखेर जाँदो भएँ
तिन्को आश बुझ्नौं भन्यो र मनले तिन्का समीप्मा गएँ ।
भन्छिन्–श्री गुरुजी ममा विषयका पोका कति छन् कति
मन्को भाव बताउँछु हजुरमा निःशेषले छन् जति ॥

(१)

पैल्हे जन्म हुँदा उठ्यो विषय यो 'हो पुत्र वा कन्यका ?'
भाग्यैमा नभए त मिल्छ कसरी के पुत्र के सम्पदा !
यौटा चोट यही भयो गुरु अझै मर्का कति छन् कति
अर्काको म देखेर तर्छनु पऱ्यो आफ्नै परे कुन् गति ॥

(२)

बाबुका घरमा छँदा परघरै जानै नहुने गरे
कौनै हाटबजार रामरमिता भन्नै नहुने छ रे ।
ह्यालैखानसमान बस्न परने अक्कर् कति छन् कति
यस्ता कष्ट अनन्त छन् कति भनौं नारीत्वका दुर्गति ॥

(३)

यौवन् प्राप्त भयो र खल्बल पऱ्यो पिताजिका मन्महाँ
प्रस्थान् गर्नुभयो तलास वरको गर्दै कहाँ हो कहाँ ।
अर्काको भरमा घुमेर नरमा भैगो म दिन्छु भनी
वाचाबन्धनले चुकेर वर त्यो गुणी छ वा निर्धनी ॥

अर्काका घरमा नजाइ नहुने लर्केर जानै पऱ्यो
पैल्यै बुझ्न कठिन् छिमेकिहरूको रीवाज कस्तो छ त्यो ।
नौला छन् सुसुरा र सासु घरकी नौलो छ खानुपिनु
नौला ती पतिको सुसार गरंदा कुन् रीतिले मन् दिनु ॥

(५)

यस्ता सङ्कटमा परेर युवति सोचेर सङ्कोचले
'के गर्छे नकटी' भनेर पतिले कुट्छन् अझै झोंकले ।
सुत्नुहुन्न बिहानसम्म दुलही भन्छन् सबै लोकले
छुट्टी दिन्न बिहान कत्ति निँदले खान्छन् यिनै शोकले ॥

(६)

प्रातःकाल हुनै छ बाँकि घरकी सासु उठी कर्कर
निद्राका वशमा हुँदा मन पनि काम्दो छ नि थर्थर ।
धड् धड् धड् गरी धड्धडाइ उनका सामुअगाडि सरी
जाने शक्ति भएन सन्मुख भने भन्छिन् अझै मन्परी ॥

(७)

भाँडाबर्तन मोलने र घरको लिप्पोत राम्रो गरी
त्यत्तिले पनि पूर्ण काम नभई डोको र नाम्लो पनि ।
लिनै पर्छ नली हुँदैन यसले भन्छन् घरैका धनी
कत्ति खोज हुँदैन रातदिनमा थाकी भोकाई भनी ॥

(८)

गर्भाधान भएर बाल बढँदा घुम्फीर गर्नै पनि
कत्ति शक्ति न भै कुतर्क मनमा बन्ने कति हुन् कति ।
पैदा बालक गर्नलाई सहसा सक्ला कउन् वीरले
रूची हुन्न कदापि भोजन पनि सन्तानका पीरले ॥

(९)

बालखको सरसाफ मा हरघडी तैयार भै मन्दिनु
भान्सामा पसि दाल भात सुरुवा ठिक्ठाक पारी लिनु ।
नुन् तेल् घ्यू मसला र पाक नपुगे भन्छन् उसै भन्परी
स्वास्नी मानिस हेर्पिंदा किन अझै वर्षन्न आँधी झरी !!

(१०)

स्त्री जातीहरूको व्यथा कठिनको विस्तार गर्दोभएँ
बुद्धिले जति भेट्छु त्यत्ति मनले सन्तोष मानी रहें ।
उच्चिच् पर्न गए सदा दिनदिनै क्षमार्थी छु सज्जन
शुद्धाशुद्ध सबै विवेचन गरी पढ्नोस् यही भन्छु म ॥

(११)

रचनाकाल २०४५

रानीबगिया
रुपन्देही

कला/संस्कृति

जनकपुर धामको ऐतिहासिक रूपरेखा

❑ पा.सविता सापकोटा

आज हामी जनकपुर धाम भन्ने बित्तिकै पौराणिक कालका राम, सीता, जनकआदिजस्ता महान् व्यक्तिलाई सम्झेने गर्छौं र यस ठाउँलाई प्राचीन पौराणिक कालका राजा जनकको कर्मक्षेत्र र सीताको बाल्यवस्थाको क्रिडास्थलका रूपमा अवलोकन गर्दै श्रद्धाले शिर नुहाँउँछौं । अतः यस्तो पवित्र स्थल प्राचीन समयमा के कस्तो रूपमा थियो ? सो बारे जानकारी दिँदै यहाँ छोटो समीक्षा गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

हालको जनकपुरधाम प्राचीन जनकपुरका रूपमा चिनिएको समय धेरै भएको छैन । यस सम्बन्धमा अनेक किंबदन्तीहरू पाइन्छन् । रामनामी सम्प्रदायले शुरकिशोर दासलाई आधुनिक जनकपुरको पहिचान गराउने श्रेय दिएको छ भने दशनामी सम्प्रदायले चतुर्भुज गिरीलाई श्रेय दिएको छ । किंबदन्तीअनुसार वर्तमान जानकी मन्दिर रहेको स्थानमा पहिले एक नीमको रूख थियो । सत्रौं शताब्दीका अन्त्यतिर भारतको राजस्थानको लोहागढको एक मन्दिरबाट जनकपुरको अन्वेषण गर्दै आएका परमाचार्य श्री शुरकिशोर दास नाम गरेका एक महात्मा सो नीमको रूखमनि विश्राम गर्न पुगे । उनलाई सपनामा सीताजीले यसै स्थानमा आफ्ना पिता जनकको भव्य दरबार रहेको बताएपछि यी महात्माले सो स्थानमा सानो झुपडी बनाई पूजा गर्न थाले । उनले अयोध्याको जमुना नदीको तीरबाट राम र सीताका अष्टधातुका मूर्तिहरू पनि ल्याए । उक्त मूर्तिहरू हाल जानकी मन्दिरको मूल गर्भगृहको सिंहासनको दक्षिणपट्टि रहेका छन् । यस सम्बन्धी अर्को एक भनाइ पनि पाइन्छ । जसनुसार स्वप्नमा सीता स्वयंले यी साधु सुतेको ठाउँमा जनकको भव्य दरबार रहेको र सो नीमको रूखमनि आफ्नो मूर्ति गाडिएको बताइन् । साधुलाई सो गाडिएको मूर्ति झिकेर पूजा गर्ने आदेश दिएपछि त्यहाँ पूजा हुन थाल्यो । उक्त मूर्ति हाल त्यही जानकी मन्दिरमा रहेको विश्वास गरिए तापनि मूर्तिहरू ११ औं शताब्दीभन्दा प्राचीन मानिँदैनन् ।

अर्काथरी मानिसहरूले बद्रीनाथका एक स्वामी चतुर्भुज गिरीलाई यस गरिमामय स्थानको परिचय दिलाउने व्यक्तिका रूपमा मानेका छन् । जसनुसार हालको राममन्दिरभित्रको वरको रूखमनि सुतिरहेका यी साधुलाई स्वप्नमा भगवान् रामचन्द्रले दर्शन दिई रूखमनि आफ्नो मूर्ति भएको कुरा बताउँदै, उक्त मूर्ति झिकेर पूजा गर्ने आदेश दिएअनुसार पूजा गर्ने परम्परा चलेको विश्वास गरिन्छ । वर्तमान राममन्दिरमा स्थापित भएका मूर्तिहरू यिनै हुन् भन्ने जनविश्वास रहे तापनि यी मूर्तिहरू त्यति पुराना मानिँदैनन् ।

माथिका दुई भनाइहरू अनुसार १७ औं शताब्दीअघि यहाँ घना जङ्गल रहेको थाहा पाइन्छ तर ऐतिहासिक परिप्रेक्ष्यमा हेर्दा आधुनिक जनकपुरलाई धेरै अगाडिसम्म लैजान सकिन्छ । यो नामबाहेक जनकपुरधाम विदेह, मिथिला, तिरभुक्ति आदिबाट पनि चिनिन्छ । विदेह राज्यको पूर्ण विकास वैदिक सभ्यताको उत्तरार्धतिर भएको थियो । आर्यहरू जब घुमन्ते जीवन छाडेर स्थायी र सङ्गठित जीवनयापन गर्न थाले, यसै क्रममा पश्चिम भारतबाट बिस्तारै पूर्व तथा दक्षिणतिर लाग्दै गएर कुरु, पञ्चाल, कोशल, मगध र विदेह आदि राज्यस्थापना गरेको बुझिन्छ । यसरी आर्यहरूले आफ्नो संस्कृतिको विकास गर्ने क्रममा फैलँदै जाँदा यो राज्यको विकास भएको मानिन्छ ।

विदेह वा मिथिलाको उल्लेख वैदिक वाङ्मय, पुराण, रामायण, महाभारत, बौद्ध र जैनग्रन्थआदिमा जतातत्तै पाइन्छ । अथर्व परिशिष्टमा विदेह नाउँ सर्वप्रथम उल्लेख भएको छ । यस ग्रन्थअनुसार विदेह माधव आफ्ना पुरोहित गौतम राहुगण, वैश्वानर (अग्नि) का साथमा सरस्वती तटवर्ती प्रदेशबाट सदानीय तरेर विदेह पुगी राज्यस्थापना गरेको बुझिन्छ । कुनै ग्रन्थले भने यस वंशका संस्थापक निमिलाई मानेको छ । विष्णुपुराणअनुसार इक्ष्वाकु

वंशका यी निमिले यज्ञका शिलशिलामा कुलगुरु वशिष्ठबाट विदेह (देहरहित) हुने श्राप पाएका थिए । तर यज्ञबाट सन्तुष्ट भएका देवताले निमिका इच्छाअनुसार उनलाई प्राणीका आँखामा जीवित रहने वर दिए । भनिन्छ, त्यसपछि प्राणीका परेला स्वत: खुल्ने र बन्द हुने प्रक्रिया चालु भयो । यता राजा नहुँदा अराजकता भएपछि ऋषिहरूले निमिको शरीरलाई अरणीले मथेर एक राजकुमार उत्पन्न गरे, जो 'मिथि' वा 'वैदेह' (मथेर उत्पन्न भएको विदेहको पुत्र) भनियो । 'मिथिला' लाई बसाउने मिथिको 'जनक' (जन्मदाता) भन्ने नाम पनि रहन गयो । पछि रामायण , महाभारतमा राजवंशको नाम नै जनकवंश भनिन थाल्यो । वृहत्विराणु पुराणअनुसार विदेह राज्य पूर्वमा कोशी, पश्चिममा गण्डकी, उत्तरमा हिमालय र दक्षिणमा गङ्गासम्म फैलिएको थियो । विद्वान्हरूका अनुसार जम्मा ५२ जनासम्म (निमिदेखि कृतक्षण) राजाले राज्य गर्दा २२ औं राजामा ह्रस्वरोमाका छोरा शिरध्वजको उल्लेख पाइन्छ, यिनै शिरध्वजलाई सीताका पिता मानिन्छ । रामायणअनुसार रामपत्नी सीता र लक्ष्मणकी पत्नी उर्मिला शिरध्वज (जनक) का पुत्री थिए भने भरतकी पत्नी माण्डवी र शत्रुघ्नकी पत्नी श्रुतिकीर्ति कुशध्वज (शिरध्वजका भाइ) का पुत्री थिए ।

ज्ञान, विज्ञान तथा दर्शनको क्षेत्रमा राजा जनक निकै अग्रणी थिए । उनी स्वयं दार्शनिक थिए भने उनका दरबारमा दार्शनिकको भीड भइ नै रहन्थ्यो । यस समयमा ऋग्वेदका सूक्तहरूको व्यवस्थित अध्ययन गरिनुका साथै धर्मको व्यावहारिक पक्षको विकास पनि प्रचूर मात्रामा भयो । अनेक वेद, वेदाङ्ग, ज्योतिष, व्याकरण, शिक्षा, कर्मकाण्ड, शब्दविज्ञानजस्ता ग्रन्थ तयार भए । राजा जनकका दरवारमा यज्ञवल्क्य, श्वेतकेत, उद्दलक, अरुणी, मैत्रेयी, सुलभा वाचक्नभीजस्ता विद्वान् तथा विदुषीले भाग लिन्थें । यसबाट मिथिला वैदिक संस्कृतिको महत्त्वपूर्ण केन्द्र भएको स्पष्ट हुन्छ । यिनै राजा जनकको नामबाट जनकपुर नामकरण भएको मानिन्छ । राजा जनक अयोध्याका राजा दशरथका समकालीन थिए । यस समयको जनककी सुपुत्री सीता र दशरथका पुत्र रामबीच भएको विवाहप्रसङ्ग बहुचर्चित घटना हो ।

कौटिल्यले उल्लेख गरेअनुसार जनकवंशको पतन व्यभिचारी राजा कराल जनकले गरेका थिए । उनीपछि उक्त क्षेत्रमा गणतन्त्रात्मक शासन व्यवस्थाको उदय भयो । इ.पू. छैटौं शताब्दीमा मगधका शासक अजातशत्रुले गणतन्त्रात्मक राज्यको उन्मुलन गरेपछि मिथिलाक्षेत्र पनि मगधराज्यअन्तर्गत पनि गयो । यसपछि कहिले नेपाल, कहिले बङ्गाल र कहिले मगधको नियन्त्रणमा रहँदै आएको यस क्षेत्रमा इ.१०९७ देखि कर्णावंशी नान्यदेवले सिमरौनगढलाई राजधानी बनाई मिथिलामा आफ्नो अधिकार जमाए । वि.सं. १४०६ तिर गयासुद्दिन तुगलकले काठमाडौं उपत्यकामा हिन्दू मन्दिरहरूको नाश गर्दै यही बाटो भएर जाँदा मिथिलाको पनि नाश गरेका थिए । यहाँ एकपटक आगो लागेको चर्चा पनि पाइन्छ । शाहकालको उदयपश्चात् यो ठाउँ शाहवंशका अधीनमा रहेको छ ।

यसरी प्राचीन कालमा निकै ख्याती कमाएको मिथिलाको सम्झना हाम्रो जनकपुरले गराइरहेको छ । यहाँको हालको भव्य जानकीमन्दिर टिकनगढका राजा प्रताप सिंहकी रानी वृषभाण कुमारीले जानकी मन्दिरमा गरेको भाकलअनुसार पुत्र प्राप्त भएको खुशीयालीमा नौलाख रुपैंयाँ खर्च गरी बनाएकी हुन् । त्यसैले यस मन्दिरलाई 'नौलखा मन्दिर' पनि भनिन्छ । नेपालकै सबभन्दा ठूलो मानिने यो मन्दिर किल्ला आकारको राजस्थानी र मुस्लिम शैलीको उत्तम नमूना हो । यहाँका वरिपरि रहेका पुरातात्त्विक अवशेषमा जनकपुरधामबाट ७ कि.मि. दक्षिणको पिरा गा.वि.स.मा रहेको एक प्राचीन इनार (Ring wall) छ । जसलाई भारतको कुषाणकालको समय दिएको छ । उक्त इनारभित्र कुषाणकालीन मुद्राहरू पनि प्राप्त भएका छन् । यसबाहेक राममन्दिरको पछाडि रहेको नारीशिशुमूर्ति, शिवलिङ्गआदि पनि महत्त्वपूर्ण मानिन्छन् । यस ठाउँको प्रख्यात मन्दिरहरूमा जानकी मन्दिरबाहेक राममन्दिर, जनकमन्दिर, कुपेश्वर महादेव, कपिलेश्वर महादेव, जलेश्वर महादेवआदि छन् भने धार्मिक दृष्टिकोणले पनि वरिपरि रहेका (करिब ७० वटा) कुण्डहरू र ढिस्काहरू पनि उत्तिकै महत्त्वपूर्ण मानिन्छन् । यद्यपि जनकपुर क्षेत्रको पुरातात्त्विक उत्खनन् र अनुसन्धान गरिन बाँकी नै छ ।

– कन्या क्याम्पस, डिल्लीबजार

(नेपाली लोकसंस्कृतिलाई संरक्षण एवं सम्बर्द्धन गर्दै जानुपर्ने हाम्रो मान्यताअनुरूप गुल्मी निवासी ८० वर्षीया हरिकला पन्तको जिब्रोमा झुण्डिएका विभिन्न तीन विषयलाई बोध गराउने तथा केही अधुरा लाग्ने लोकगाथाका अंशहरूलाई गताङ्कहरूमा जस्तै प्रकाशित गरिएको छ – सं)

लोकगाथाका तीन टुक्रा

⇨ *हरिकला पन्त*

गडालुङ, र गुडुलुङ डरलाग्दो बाजा
राती राती हिँड्ने गोर्खाली राजा
गोर्खाली राजाले नकोट[1] पाए
नकोटको छानो झिँटी[2]ले छाए

+++

म त जान्छु काशी शिरफूल मासी
बिदा दिनुस् आमा मुसुक्क हाँसी
सनीसार[3] सागर कसरी तरला
गहिरो छ सारै बीचमा परला

+++

किरिमिरि झाँती[4] त तिरिमिरि पानी
पानी लिन जाने डाँडा खेतमाथि
भैंसी राम्रो उजेली दूध दिने खैरा
साठी मुरी धान आउँथे चली गए पैरा
ठाउँठाउँ देउराली चढाइ हालिम् पाथी
कुरुङ खोलोभित्र पस्यो पूर्णिमाका राती
सानु सानु थोरे भैंसी भदौमा ब्याउने
आज मलाई सानी देखी सबैले हेउने
पछि ठूली हुम्ला चरित्र बढाम्ला
बाजेको नाउँ नातीले चलाम्ला ।

---

१ नुवाकोट २ झिंगटी ३ संसार ४ जाँते कीराहरू भएको

नववर्ष २०५९ को पुनीत उपलक्ष्यमा सम्पूर्ण देशवासी दाजुभाइ दिदीबहिनीहरूमा सुख, शान्ति तथा समृद्धिकोलागि हार्दिक मङ्गलमय शुभकामना व्यक्त गर्दछौं ।

गङ्गाबहादुर कुँवर (अध्यक्ष) तथा **बट्कुलाल चौधरी** (उपाध्यक्ष)

टीकापुर विकास समिति परिवार

टीकापुर, कैलाली

फोन नं. ०९१-६०२४३

समीक्षा

गोदारेको 'शवयात्रा जारी छ' मा मेरो दृष्टि

❑ अर्जुन विरक्ति

दुर्भाग्य निम्त्याउने अन्धता कुल्चँदै अस्तित्वमा सापेक्ष खोज्ने व्यक्तित्व गोदारेका रचनालाई नियाल्दा देशको ज्वारभाटामा डुबुल्की मार्दै हैरान-हैरानमा तङ्ग्रिँदै साहित्यसर्जक आफैँमा यौटा यान हुन र नयाँ प्रयोगवादी आयामभित्र टुसाउँदै मुना गाँज्दै शुष्क शिशिरमा जीवनका मोडमा आशा सञ्चार गर्दछन् । निराशाले निर्विघ्न कविताद्वारा सान्त्वना भरिदिन्छन् र वर्तमानतर्फ सङ्केत गर्दै, शवयात्रा जारी छ भनेर पलायनतामा स्वास-प्रश्वासमा जिन्दगी लिएर बाँच्नेहरूका लागि आजको वर्तमान शवयात्रामा दासानुदास बनेर तर्सेका मान्छेका भीडमा तापमानमा जीवनदर्शनमा जिङ्ग्रिइ ल्याउटे समाजलाई दृष्टि दिँदै तय भएका शवयात्राका समस्त रचनाहरू आफैँमा विगतदेखि वर्तमान यथार्थसम्मका दर्पण हुन् ।

वर्तमानमा आँखाको कसिङ्गर फ्याँक्दै नेपाली जनमानसको जालो च्यात्दै शाश्वतताले यो कवितायात्राका २९ औं अस्तित्वका सापेक्ष सिर्जनामार्फत् वर्तमान प्रष्टिएको छ । कवितामा विश्व वाङ्मयको अनुमोदनमा सृष्टि, स्थिति र लयका लागि साहित्यिक उपवनले संरचनामा पुरश्चरण गरेको यथार्थ सत्य हो । त्यही सत्य तत्त्वन्वयी औपनिषद् पौरुषत्वताको सापेक्ष सनातन छ । अन्यथा यो संसार नै साहित्यबेगर मृतसागरझैँ मरुभूमिको सन्नाटाझैँ शून्य हुन्थ्यो भन्ने कुरालाई हामी नकार्न सक्दैनौँ । यतिखेर मुलुक सन्नाटा पार्ने बकासुरहरू वँशमै ओझल पार्दै सन्नाटाको विगुल फुक्दै राजनीतिक वँशले कुत्कुतिएका कात्तिकेहरूद्वारा उचितो पारिएको वर्तमान चौपायको त्रिपाइमा बज्रेको वज्रवाणले नेपाली जनमानसमा शव यात्रा गऱ्यो । प्रजातन्त्रको पुनःरचनाले संरचनाका आन्दोलनहरू व्युँतन सकेनन् । यसरी टकासुरको असुर प्रवृत्तिले वाक्क लागेर लेखक गोदारेले शवयात्रा जारी छ भनेर विस्मयाद दिलाएको हो कि ? नेपाली साहित्यको पाटोमा तरलवादी बाटोमा साहित्य उपवनको धरोहरको रूपमा गतिलै जग गाँजिएको मान्नुपर्छ । भावानु-भावको भावसम्प्रेषणको शवयात्रा जारी छ भनेर यसले अनन्त पैरवी गरिरहेछ । देशमा लाशैलाशको खात पार्नेहरूका विरुद्ध शवयात्रा जारी गर्नेको विरुद्ध हामी पुनः उठ्नुपर्छ, जुट्नुपर्छ, पहाड फोर्नुपर्छ, चट्टान तोड्नुपर्छ भन्ने कुरा यस पुस्तकमा लेखकले व्यक्त गरेका छन् ।

मलाई लाग्छ सदियौँदेखि बनेका नेपाली खाल्डा खुल्डी इनारहरू पुर्नुपर्छ । धर्तीमा यो चेतना फुल्नुपर्छ । समष्टिमा यही सन्देशानुवादको एउटा उदाहरण हो शवयात्रा जारी छ । यसभित्रका कवितामा केही अन्तर्द्वन्द्व पनि र अन्धोन्ध देखिनुमा दोषारोपण गर्नुहुन्न भन्ने लागेको छ । प्रायः गरेर रचनाहरू तरलतामा बगेका छन् । कविको ध्याउन्न सर्वत्र विषयमा पारङ्गत हुँदै कवित्व भाव उखान, टुक्काका कुनाबाट खोजीनिती गर्दै साहित्यका भण्डारमा सूत्रग्रन्थिले चहक दिँदै वाणीशिल्पको चमत्कार दर्शाउनुमा रहेको छ । साहित्यिक वागडोरको भण्डार भर्न ज्वलन्त यथार्थ, महत्तम आदर्श शैलीछटाले समान रेखा खिच्न सफल मान्नुपर्छ र यदा-कदा शास्त्रार्थ कविझैँ भान हुन्छ । गोदारेका लेखन विधा र गद्य कविताको तरल गति र अनुभूति सामञ्जस्य मुखरित भएको पाइन्छ । कवितामा काव्यमय विशेषताको चुरो भेटिन्छ ।

गोदारेको साहित्यिक अभिव्याञ्जनाभित्र प्रेमालु भाववेगको रसात्मकता भेटिन्छ भने कतै राष्ट्रिय अखण्डताभित्र राष्ट्रवादको मर्म विशेषताले राष्ट्रका नसा-नसामा सञ्चारित कोमलता फुलेको छ यदाकदा धर्मका आडमा पुरातन गाँजिएर अलिक अल्मिलिनुचाहिँ आजको भौतिकवादी युगमा अलि नसुहाउला कि ? तर पनि भौतिकवादीका लागि पनि त उपनिषद् एवं वैदिक वेदान्तका धरोहरको उचित विधानलाई (सँग पनि) भौतिक जगत्सँग मितेरी लाउनु उपयुक्त हुन्छ र आजका कविले नैसर्गिक

अधिकार भुल्नु भएन र रूढिवादी अन्धताको चिराफारा गर्नु नै यथार्थताको पहिचान हो । मेरा दृष्टिमा पाखण्ड र प्रदर्शन साहित्य हैन, साहित्य सधैं शाश्वत र यथार्थ हुनुपर्छ । त्यही पन गोदारेका कवितामा पाइन्छ ।

गद्य कविताका प्रवर्तक पूर्वीय जगत्तर्फ र पाश्चात्य जगत्तर्फका लेखकहरूले पनि ठिँगुरे शासनका विरुद्ध पुनर्रचना गरेको त्यति भेटिन्न । भौतिकबादमा अझै रङ्गभेदी नाराहरूचाहिँ उत्पातै बढेका छन् । यसतर्फ लेखक सजग हुनुपर्छ । प्राचीन ठिँगुरे परिपाटी तथा वर्तमान भाग शान्ति एवं रङ्गभेदी जातीयता र धर्मको आडमा नरसंहार र पूँजीका आडमा उँच र नीचता लाद्ने महाशैतानी महारोग यतिखेर संसारकै कुनै पनि मुलुकमा विद्यमान सामन्त रक्तपीपासुहरूका विरुद्ध लेखकले कलमका माध्यमले बोल्नुपर्छ । यसतर्फ सजग प्रवर्तक हुनुपर्छ । लेखक कुनै धर्म, सम्प्रदाय, व्यवस्था तथा कुनै देशको रेखाको जञ्जीरले बाँधिनुहुन्न भन्ने मलाई लाग्छ र नारायण गोदारेले आफ्ना रचनामा राम्रोसँग कवित्वशक्ति खोतलेका छन् ।

कविताको आदित्य वैदिक युगमै पाइन्छ । पद्यजस्तै गद्यात्मकताको लेखन विधा पनि विविध छन्दात्मकताले युग-युगमा कुँदिँदै लालित्य मुखरित हुँदै समयका अन्तरालमा वैदिक कालको अन्त्य समयतिर संस्कृतमा पनि दण्डकका नामले गद्य आकृतिमा कविताको भावघनत्व र प्रेषणीयता मुखरित हुँदै प्रणीत भैसकेको तथ्य भुल्नुहुँदैन । कवि नारायण गोदारे भावावेग र रसावेग समेट्दै अभिव्यञ्जनाको प्रकटीकरण गर्नमा व्याकुल देखिन्छन् । मैले उनका रचनामा त्यस्तै विशेषताको सूक्ष्मतरङ्गको कलात्मक सम्प्रेषणात्मक धुइरो र नैसर्गिक रूपले कविता व्युत्पत्ति भएको पाएँ र उनले तीक्ष्णताको उर्जषताले आजको विष्मतामा लादिएको सामन्ततन्त्रको अप्रेशन गरेका छन् । यसरी स्वागतयोग्य प्रवाह झल्कँदै असमान प्रजातन्त्रे नारा र अवसान मनस्थिति आदिका बारेमा धाराप्रवाह व्यक्त्याउँदै अन्तश्चेतनाले पद्यका पङ्क्तिझैं वार्णिक छन्दका भाव सुकोमलताझैं लाग्ने गद्य कविताको रूपले उत्तरोत्तर दायित्व वहन गरेको छ । कवितामा कविकर्मको मर्म र उक्समुकुससँग चिरस्थायी प्राप्त दिने चीर सत्यका रूपमा आत्माभिव्यक्तिको भावघनत्वको मर्म पाइन्छ र प्रत्येक कवितामा शाश्वत र आक्रोश व्यक्तिएको छ । यसरी सामन्ती शोषकी चाटुकारिताको उचित्तो लगाउन यथार्थ पस्किएको छ । पाठकले केलाउन सक्नुपर्छ र समालोचकले पारख गर्न जान्नुपर्छ कविताको मर्ममा । यसरी विविध संयोजनमा विविध व्यञ्जनामा शङ्खघोष भएको आभास हुन्छ शवयात्रा जारी छ मा ।

नारायण गोदारेले आजभन्दा अगाडिदेखि नै साहित्यिक भण्डारमा भण्डार भर्न मातृ (कवितासङ्ग्रह,२०५१), गँजडी भङ्गी (अखण्डकाव्यधारा,२०५२), देवघाट (कथासङ्ग्रह, २०५६) शव यात्रा जारी छ तपाईंहरूकै हातमा समेत गरी विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा लेख, निबन्ध, कथा, यात्रासंस्मरण, राजनीतिक लेखसमेतका अनगिन्ती कोसेलीहरू नेपाली वाङ्मयमा समर्पण गरिसकेका छन् । केलाउने काम हामी सबैको हो । यस 'शव यात्रा जारी छ' मा कविवर कृष्णप्रसाद पराजुलीले पुस्तकको मर्म तथा लेखकको कवित्व धर्मबारे आफ्ना विचार व्यक्त गर्नुभएको छ । त्यसै गरी साहित्यकार हरि मञ्जुश्रीजी पनि लेखकको विविध विशेषता कोट्याउँदै पुस्तकको तत्त्वमसिको नूतन धार केलाउन सफल मान्नुपर्छ । त्यसैगरी उप-प्राध्यापक यादवप्रसाद ढुङ्गानाले पनि आजको विषमतालाई लिएर कवि गोदारेका साहित्यिक मर्मप्रति पैरवीको औचित्य बारे प्रकाश पार्नुभएको छ । 'शवयात्रा जारी छ' मा आवरण पृष्ठलाई विष्मयादीबोधकको यात्रालम्ब आकर्षक मान्नुपर्छ ।

विशेषु:किमधिकम् ! ! !

नारी एक ईश्वरीय उपहार हो, जसलाई स्वर्ग हराउँदा ईश्वरले मनुष्यलाई क्षतिपूर्तिका लागि बनाइदियो – **गेटे**

कविता

ज्यामी

⇨ डा. गोमवीर सिंह बस्न्याल

पैयूँ फुलेछ नवजीवन कान्तिधारा
फेरेर रङ्ग सुकिलो युगको इसारा ।
सारौं कराउँछ कतै बसौं बास भन्दै
यो सृष्टिको चहक आँगनभित्र रम्दै ॥

आफ्नै छ उद्यम कला श्रमका निशान
मेरै परिश्रम अहो ! गुणकै छ गान ।
ज्यामी म तत्पर सदा बलमा उठेको
सारा निघार पसिना तर भै छुटेको ॥

सन्तोष मै हृदय अड्दछ शक्तिरूप
चोखो छ आर्जन सदा सदा सृजना स्वरूप ।
सम्पूर्ण यी महल निर्मित कार्य हुन्छन्
मेरै परिश्रमकला उपमा ठहर्छन् ॥

मेरा यिनै पयर चल्दछ रूप नाङ्गो
साहू छ कट्टर उसै मुख हेरि बाङ्गो ।
भारी छ अङ्ग अलखा रुचिकार मेरा
यो मञ्जुरी हृदयका फलिभूत डेरा ॥

फाटो छ वस्त्र लहना जियमा उनेको
चासो छ कामतिरकै सपना बुनेको ।
ज्याला छ आय हलुका कमजोर कर्म
बाघा अभाव गतिका कटुधार मर्म ॥

सारा उनै सडक बाँध खनी खनाएँ
इँटा र पथ्थर कुटी दिन रात धाएँ ।
मेरै परन्तु जिय छन् अति जीर्ण चाल
दुख्दो छ जीवन अझै निमुखा सवाल ॥

निष्ठा रहँ रत रहँ गरि कार्य घेर
हेरी भविष्य दिनका सुख सम्झिएर ।
साहू परन्तु चतुरो अति लुब्ध चाल
ब्वाँसोसरी महल भर्दछ त्यो दलाल ॥

के गर्नु जीवन यहाँ पसिना बगाई
उल्टो समाज गति यो उसकै रजाइँ ।
खप्नू छ घात उसको दिनरात धम्की
पोथा अजान शिशुका अनुहार सम्झी ॥

वात्सल्य प्रेम ममता बिनकाम भै गो
नाङ्गो छ जीवन यसै सुख शान गै गो ।
राम्रा पोशाक गहना सपनासरी छन्
थाङ्ना अनेक चिथरा घरमा भरी छन् ॥

खै लोक राख्दछ कहाँ गुणको सिंगार
देखिन्न भाव सुकिलो जनको विचार ।
धर्सा उही लहर छन् पसिना भिजेको
ज्यामी म आखिर यहाँ सबले चिनेको ॥

कालीमाटी, काठमाडौं

Wishing A Very Happy and Prosperous On The Auspicious,
Occasion of New Year 2059

Everest Travels Service (P.) Ltd.
Everest De Cargo (P.) Ltd.

Branch Office:
Kantipath,
Kathmandu
Tel: No. 222217, 240136

Head Office:
Gangapath, Kathmandu
P.O.Box No. 223
Tel: 249216, 249263

समीक्षा

ऐनामा जे देखियो

❑ डा.दामोदर ढकाल

वि.सं. २००३ सालमा लमजुङ दुर्गम पहाडी जिल्लामा जन्मिएर पनि राजनीतिशास्त्रमा स्नातकोत्तर (एम.ए.) गरेर पाँचवर्षसम्म अध्यापन पेशामा संलग्न तीर्थराज अधिकारी हाल श्री ५ को सरकारको अधिकृत हुनुहुन्छ ।

विद्यार्थी युनियन तथा कर्मचारी सङ्घका विभिन्न पदहरूमा रही सेवा पुऱ्याउने अधिकारीले सामाजिक क्षेत्रमा पनि महत्त्वपूर्ण योगदान गर्नुभएको छ । साथै विभिन्न पत्र-पत्रिकाको सम्पादक तथा प्रधान सम्पादक भएर पत्रिका प्रकाशित गरी चेतनाविस्तार गर्ने कार्यमा संलग्न रहेको देखिन्छ ।

साहित्यका विभिन्न विधामा कलम चलाउने तीर्थराजज्यू मूलतः सम्पादक तथा कविका रूपमा चिनिनु भएको छ ।

वि.सं. २०५३ मा प्रकाशित 'जुनकिरी' कृतिबाट साहित्यका क्षेत्रमा बढी चर्चित हुन पुग्नुभएका अधिकारीको प्रस्तुत कृतिले साहित्य क्षेत्रमा थप टेवा पुऱ्याएको छ ।

प्रस्तुत 'ऐना'मा गीत, गजल, पद्य कविता, गद्य कविता, देउसी, बालगीत, बालकविताआदि ३५ वटा रचना समावेश गरिएका छन् । सबै रचनाको सेरोफेरो घुम्दा देशमा विद्यमान गरिबी, अशिक्षा, असमानता, निम्न वर्गले भोग्नुपरेका पीडा, हाम्रा देशका भद्रभलादमी नेता भनाउँदा व्यक्तिहरूका क्रियाकलाप, आदिलाई व्यङ्ग्यात्मक शैलीमा प्रस्तुत गरिएको पाइयो । नेपालको सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक, शैक्षिक आदि विभिन्न क्षेत्रको वर्तमान अवस्थाको तस्वीर ऐनामा छर्लङ्ग देखाउने प्रयास यस कृतिमा भएको छ । विशेष गरेर राजनेताहरूको छवि र चरित्र आदर्श नभएको र तिनकै देखासिकी बढ्दै जाँदा समाजमा अस्तव्यस्तता र अन्यौलको स्थिति पैदा भएको कुरालाई सङ्केत गरेर प्रतिनिधि वर्गलाई सचेत हुने सन्देश विभिन्न कविताका पङ्क्तिहरूले बोलिरहेका छन् ।

लमजुङ र त्यसका वरिपरिको लोकजीवनको परिचय यस कृतिमा प्रस्तुत गरिएको छ । स्रष्टा अधिकारीले विभिन्न शीर्षक, लय र भावमा आफ्ना मनका भावनाहरू व्यक्त गर्नुभएको छ । ऐनामा समाविष्ट रचनाहरूका शीर्षकबाट नै धेरै भाव व्यक्त भएका छन् । आफ्नो मन्तव्यमा कविले साहित्यसाधनाले जीविका नचल्ने कुरा उल्लेख गर्नुभएको छ ।

यस कृतिमा लेखकले लमजुङको भाषिका स्थानीय शब्दहरूको प्रयोग गर्नाले कृतिमा सजीवता आएको छ । 'ऐना' पढ्ने जोसुकै लमजुङबासी पनि आफू लमजुङै पुगेको अनुभव गर्न सक्छ । आफ्नो कवित्व शक्तिको विशेषता 'जुरेघुङ्की नानी', 'लमजुङको यादमा', 'नेता उसैलाई भन', 'अचेल', 'सङ्गत', 'घाँसी', 'वनचरी'आदिमा पाइन्छ । कवि लोकगीतप्रति बढी आकृष्ट हुनुहुन्छ भन्ने कुरा यसमा प्रयुक्त र चनाबाट प्रस्ट हुन्छ । त्यसैगरी स्थानीय शब्द र परिचयलाई जनसमक्ष पुऱ्याउन चाहनुहुन्छ । स्थानीय शब्दहरूलाई जस्ताको तस्तै कवितामा प्रस्तुत गर्नु पनि कविको विशेषता रहेको छ । समाजमा देखापरेका विकृति, विसङ्गति, अन्यायआदिलाई ऐनामा छर्लङ्ग पार्नु पनि अर्को महत्त्वपूर्ण पक्ष हो ।

ठेट नेपाली तथा स्थानीय शब्दहरूको बाहुल्य रहेको प्रस्तुत रचना निकै मनमोहक छ । सीतादेवी अधिकारीद्वारा प्रकाशित डिमाइ साइजको कलात्मकताले सजिएको आवरण पृष्ठ र कदेखि ठसम्मका मन्तव्य एवं भूमिकादेखि बाहेक ४३ पृष्ठमा रचनासामग्री रहेको र २०५७ माघमा प्रकाशित प्रस्तुत गीत, कवितासङ्ग्रह पाठकवर्गका लागि निकै आकर्षक छ । विद्वान् लेखक तथा समालोचक श्री रविलाल अधिकारीले भूमिकामै यसका बारेमा सम्पूर्ण विशेषताहरू उल्लेख गर्नुभएको छ ।

विभिन्न पत्रपत्रिकामा विभिन्न समयमा प्रकाशित रचनाहरूलाई नै यस कृतिमा समावेश गरिएको छ। पहिलो शीर्षक निखारेर हेरेमा यथार्थलाई चिनेर धर्मका साथमा दिगो हुने काम गर्नुपर्छ भन्ने भाव व्यक्त गरिएको छ । गीतको भाकामा लेखिएको 'जुरेथुङ्की नानी'मा युवाले युवतीप्रति दर्शाउने सुलभ प्रेम प्रदर्शन गरिएको छ । 'लमजुङको यादमा'ले साँच्चिकै लमजुङ पुगेको आभास दिलाउँछ भने 'नेता उसैलाई भन'ले नेता कस्तो हुनुपर्छ भन्ने सङ्केत गरेको छ । 'अचेल'मा समाजको वास्तविक वस्तुस्थितिको वर्णन गरिएको छ। 'ऐना' शीर्षकमा आफ्नो हृदयरूपी ऐनालाई हेर र आफ्नो गाउँठाउँ समाज र देशलाई हेरेर त्यसैअनुसारका योजना र काममा लाग्नुपर्छ अन्यथा विदेशतिर हेरेर त्यसै उड्न खोज्यौं भने भड्खालामा परिन्छ भन्ने सङ्केत दिइएको छ । 'सङ्गत'मा सज्जनको सङ्गत गर्नु दुर्जनको नजिक नपर्नु अनिमात्रै भलो हुन्छ भन्ने भाव व्यक्त गरिएको छ । 'हँसाइदिन्छु' गीतमा गाउँघरका आवश्यकतानुसारको विकास गराएर गाउँलेलाई हँसाइदिने बाचा बाँधेको उल्लेख पाइन्छ। छन्दोबद्ध शैलीमा घाँसीका सुन्दर भावनाहरू व्यक्त भएका छन्। मन परेकी ठिटीलाई भगाइलान पाए आफ्नो आचरण र व्यवहार पनि परिवर्तन गरी सुधिने थिएँ भन्ने भाव 'जाने भएमात्र'मा व्यक्त भएको छ।

समाजलाई सुदृढ पार्ने हो भने परिवार नियोजन कार्यक्रमलाई सजगताका साथ अघि बढाउनुपर्छ। यो कार्य तबमात्र सम्भव हुन्छ जब महिला शिक्षित हुन्छन् भन्ने विचार प्रकट गरिएको छ। त्यस्तै सत्य बोल्नु पर्ने कुराको जोड 'सत्य'मा लेखिएको छ। 'काले-काले मिलेर खाऊँ भाले'मा अन्यत्र नमिल्ने जति राजनीतिका क्षेत्रमा लाग्दछन् र त्यहाँ पुगेका सबै पार्टीका नेताहरूले आफ्नै पेट भर्नका लागि नियम बनाउँछन् र पेटपूजामै मस्त हुन्छन्। देश जेसुकै होस् त्यसको कुनै पर्वाह गर्दैनन् भन्ने तीतो यथार्थ पोल्नुभएको छ कविले। कविका कलमबाट निस्केका भावनाहरू –

न छ लगानी पैसाको, न बुद्धि न त ज्ञानको ।
न विद्या न त चातुर्य न चिन्ता तप ध्यानको ॥

+ + +

राजनीति बनेको छ श्रेय पेशा निरन्तर।
यसोलागे भइ हाल्यो नविके पछि कै पनि ॥

'डाइग्नोसिस'मा कविद्वारा राष्ट्रियता, भ्रष्टाचार, अपराधीकरण आदिले देशलाई सखापै पारेको हुनाले सोको निदान गर्नुपर्ने भाव व्यक्त गरिएको छ । अत्यन्तै सरल शब्दमा लेखिएको 'वनचरी' गीत १७ चोटि गाए पनि मन भरिँदैन।

नेपालीहरू जन्मसिद्ध सहिष्णु हुन्छन् भन्ने भाव 'स्वयं' शीर्षकले नै व्यक्त गरिरहेको छ। सुनौला कृतिमा नेपालीको पौरख र वीरता गाइएको छ। 'मनका कुराहरू' गीतमा पनि मनमा खेल्ने अनेक भावनाले मानिसलाई केसम्म बनाउँदैन भन्ने सङ्केत दिन्छ। नयाँ क्लोण्डरको पुरानै रूपमा भने नेपाललाई कसरी कुन-कुन क्षेत्रमा लुटिरहेका छन् र सिमानाहरूमा के भइरहेको छ ? वास्तविक देशको यथार्थतालाई ऐनामा छर्लङ्ग पारिएको छ।

नेताको ? शीर्षकले भन्छ –
सबै आफैं भए नेता नाइकेहरू देशका ।
मन ब्वाँसो मुखै राम नक्कली छद्म भेषका ॥

'दृष्टिकोण'मा मानिसलाई स्वधर्म र स्वसंस्कृतिको रक्षा तथा इमान्दार र लगनशील बन्ने प्रेरणा प्रदान गरिएको छ। 'जीवन'मा जीवनलाई प्रकृतिका विभिन्न वस्तु तथा पञ्चमहाभूतसँग तुलना गरिएको छ। त्यस्तै नेपाल बन्द गर्नेहरूप्रति तिखो झापड हान्दै 'बन्द' शीर्षकमा यसप्रकार लेखिएको छ –

ममचाले जिब्रो पोले पनि
बन्दको आह्वान गरिन्छ यहाँ।

त्यस्तै 'देउसी'ले एकातिर नेपाली संस्कृतिको झलक देखाएको छ भने यस कृतिमा पनि रोचकता थपेको छ।

'बास दिनू है' गीतले मायालुको सम्झना गराउँछ। 'शुभ विजया'ले शरद्-ऋतु र दशैंको घरदैलामा पुऱ्याउँछ। 'म सिंह हुँ'ले साँच्चिकै नेपाली हो भने सिंहजस्तै भावना भएको हुनुपर्छ भन्ने भाव

झल्काउँछ । 'जागिरे'मा कर्मचारीकै बह पोखिएको छ भने 'बिरालीको ड्याउँ'मा बालगीत सुमधुर ढङ्गले गाइएको छ। 'साना टुक्राहरू'मा विभिन्न भावहरूको समावेश भएको छ। 'मुटु साटौंला' गीतले स्नेहीलाई स्नेह पोखेको छ । 'प्याउली'मा सुन्दर बालगीत सजिएको छ । 'कहाँ छ प्रजातन्त्र'मा आज देशमा वास्तविक प्रजातन्त्र रक्षकहरूले नै भक्षण गरिसके भन्ने भावनाहरू आएका छन्। त्यसरी नै जीवनलाई गणितसँग तुलना गरिएको छ । 'पोखिएला है' मा युवतीका जवानीको उल्लेख आएको छ ।

यसरी विभिन्न विषयका अलग-अलग शीर्षक र शैलीमा विभिन्न समयमा रचिएका गीत कविताहरूको सँगालोका रूपमा जनसमक्ष यो कृति प्रस्तुत गरिएको छ। साहित्यानुरागी सहृदयी पाठकका लागि मनोरञ्जन दिनुका साथै नेपालको वर्तमान यथार्थलाई छर्लङ्ग पारिएको छ ।

ठेट नेपाली तथा स्थानीय शब्दहरूको बाहुल्य रहेका प्रस्तुत सङ्ग्रहका रचना निकै मनमोहक, सरल र सरस छन् । एकचोटि पढेर मात्रै नभएर बारम्बार पढौं-पढौं लाग्ने खालको छ। केटाकेटीहरूले पनि गीत सुनेर उफ्रीउफ्री रमाउने र पटकपटक पढ्ने खालको छ। छन्दमा लेखिएका कतिपय कविता छन्दभङ्ग भएर पनि भावमा एकरूपता कायमै रहेका छन्। लेखकका अन्य कृतिहरू पनि अझै परिमार्जित रूपमा छिटै आउनेछन् भन्ने आशाका साथै यो कलम यही रोक्दछु ।

- सिद्धार्थनगर

कविता

पानी

⇨ *रमा*

बाहिर
पानी परिरहेछ
र भित्र
म छटपटाइरहेछु
कहीं पुग्नु छ मलाई ।

साथमा
न छाता छ,
न बर्सादी नै ।

निरुपाय म
पानी भएर हिँड्छु पानीमा ।

देखेर मलाई
त्यत्तिकै हाँस्छन् मानिसहरू
के थाहा
पानीमा पानी भएर हिँड्नुको मजा !

पानीमा पानी हुनु र हिँड्नु
कहिल्यै भिजिन्न बाबै !

पो.ब.नं. १९१, काठमाडौं

नववर्ष २०५९ को पुनीत उपलक्ष्यमा हाम्रा समस्त ग्राहक तथा शुभेच्छुक महानुभावहरूमा सुख, शान्ति तथा समृद्धिकोलागि हार्दिक मङ्गलमय शुभकामना व्यक्त गर्दछौं ।

नेपाल आवास विकास वित्त कं. लिमिटेड

नयाँ बानेश्वर, काठमाडौं

कविता

तिम्रो लाशको मलामी जाँदा

➪ रुद्र शर्मा 'दुःखी'

एकदिन तिम्रो लाश जलाउने दिन आयो
टुँ.....टुँ
शङ्खको आवाजले सङ्केत दियो
सबै जुटे
म पनि छिमेकी
मलामी जान कर्तव्य थियो
नातागोता, आफन्त छिमेकी
सँगै मलामी जाने परियो
जहान परिवारका वेदना
हुँक्का छाड्दै अस्तव्यस्त छन्
उपस्थित सबैको मन भरियो
हरियो बाँस त
तिमीले लगाएको गुनखातिर
पारिबाट पठाइदियो
कात्रो भने
अस्तिको सहिदले छोडेकै थियो
जोरजाम गरेर लाश उठाइयो
मसानघाट लानु पर्ने
शङ्ख बजाइयो
लाशका पछि सबै हिँडियो
बाटामा ठेस लाग्यो
खुट्टा ठोक्कियो
हेर्दा
तिम्रो इमान्दार आदेशले
छाती भ्वाङ परेर ढलेको
काले राईको रगत
दुङ्गामा आलै देखियो
मनमा पश्चात्ताप र खिन्नता छायो
सहिद काले राईको याद आयो
काँधमा तिम्रो लाश थियो
तिम्रो नियतप्रति धिक्कार दिन मन लाग्यो
उता तिम्रो लाश जलाउनु पर्ने
मलाई अर्को पिरलो थियो
जलाउन त जलाउने केले जलाउने ?
दाउराको थियो सङ्कट
तिमीले पनि त पहिले सोचेनौं
इष्ट खातिर भनेर
घनाजङ्गल सोत्तर पारेर स्वाट्टै बेचिदियौ
दाउरा भएको ठाउँमा
डरलाग्दोभुस्तिघ्रेले पहरा पो दिइरहेको रहेछ
ठुटा, बुटा, झिँजा पनि सबै उसैका
छेस्कोसम्म नदिने भनिदियो
घाटतिर जानै पर्ने
काँधको लाश बिसाउन
त्यतै हान्निइयो
घाटमा पुग्दा पत्ता लाग्यो
भएका सबै नदी-नाला
हतारमा हस्ताक्षर गरी
मुहानै सम्म दिएका थियौ रे
पराइले सुरक्षाका खातिर
घाट त तारबारले घेरिसकेछ
धत्तेरिका !
च्व ..... च्व .....
अर्कैको भोगचलनमा परेपछि
अत्तालिएर के गर्नु ?
धेरैको मलामी आइयो
यसपटक जस्तो गोता खाइएन
तिम्रो लाश जलाउन पाइएन
विकल्प एउटै थियो
राँकेभीरको छाँगोबाट लाश खसालियो
मलामीको मूक प्रश्न उठ्यो
के यसपछि पनि यसै गर्ने ?

– भैरहवा

नियात्रा

सन्त्रास, सन्चोपानी र गन्धहरू

❑ तेजप्रकाश श्रेष्ठ

"सन्चो पाइन्छ होला ?" हरि के.सी. सोध्छन् । 'सन्चो' रुघाखोकीको औषधी हो । चाइनीज 'सिच्यू' जस्तै बनाएको छ नेपालले पनि । नेपालमा बनेको औषधी राम्रो लाग्छ । रामबाण हो सन्चो ! हरेक रोगको एउटै उपचार भनेझैं । हरिलाई घाँटीमा इन्फेक्सन भएको रहेछ । प्रयोग गर्न चाहन्छन् ।

"पाइन त पाइन्छ, तर.. " यादवजीबाट प्रत्युत्तर आउँछ ।

"तर के ?"

"तर, पसल सबै बन्द भइसके । बजार सुनसान भइसक्यो । पाउन गाह्रो छ ।"

"किन ? भर्खर त साँझ पऱ्यो । सातै बजेको छैन ।' के.सी. छट्पटाउँछन् ।

छट्पटाएर के गर्नु । यहाँको नियति नै यस्तो बनिसकेको रहेछ । संसाँझै सम्पूर्ण पसल डामडुम थुनिन्छन् । सडकमा यात्रुहरूको आवतजावत पनि ठप्प । बजार सुनसान । सन्त्रास हो । आतङ्क हो । सबै आ-आफ्नो गुँडमा पसिसक्छन् । सन्त्रास व्याप्त छ सर्वत्र ।

पश्चिम नेपाल आक्रान्त छ ! आक्रान्त हुने गर्छ । यो नौलो कुरो होइन, तर हामीलाई नौलो लाग्छ । हामी भर्खर मात्र यस बजारमा भित्रिएका छौं र त केही थाहा छैन, यहाँको वस्तुस्थिति ।

"कोशिश गरौं न भाइ, पाइहालिन्छ कि ?" - के.सी.को आग्रह पोखिन्छ ।

"नजिकै त पाइन्न सर ! पाइए पनि अलि टाढा, त्यहाँसम्म जान उचित छैन अहिले । यहाँ संसाँझै पनि हिँड्नु त्रासमुक्त छैन । माओवादीहरूबाट साह्रै प्रभावित छ यहाँको वातावरण । एकातिर माओवादीको त्रास त अर्कोतर्फ प्रहरीहरूको भय । के ठेगान कति बेला के हुने हो !" विवशता पोखिन्छ छताछुल्ल ।

"भैगयो त ! आज सन्चोको सट्टा सन्चोपानीबाटै काम चलाउनुहोस् ।" – म भन्न पुग्छु अनायास । बाध्यता, विवशता र परिस्थितिलाई आत्मसात् गर्न पुग्छौं । बुझ्नुनसुझ्नु घरतिर कुद्नु नै वेश । हैन त !

"सन्चोपानी । के हो नि सर सन्चोपानी ?" – अवाक् गौतम प्रश्न गर्छन् । अनुहारमा कौतुहल फैलिन्छ ।

"सबैलाई नभई नहुने झोल ! जो तपाई हामीलाई खुब मन पर्छ । पिउँदा हामीलाई सन्चो हुन्छ नि । त्यसैले भएन त सन्चोपानी ?" म स्वःस्फूर्त, त्यस शब्दलाई स्पष्ट पार्न खोज्छु ।

"ए ! त्यो !" - गौतम र के.सी. उन्मुक्त हाँसो छोड्छन् । प्रतिभा र भतिज कुमुद जिलिन्छन् । अरू पनि कुरा बुझेर हाँस्छन् । वातावरण रमाएर बुद्रुकबुद्रुक नाच्छ ।

"त्यो झोल त पाइएला नि हैन ?"-के.सी. प्रश्न फाल्छन् ।

"त्यो त पाइन्छ नि । किन नपाइनु ? नजिकै छ ।" गन्धहरू छस्स नाकमा ठोकिन्छ । दवा नपाइए पनि दारु (मदिरा) त पाइने नै रहेछ । नेपालको विशेषता नै यही हो । औषधीपसल जानोस् वा भट्टीपसल, चामलपसल पुग्नोस् वा खुद्रापसल, जहाँ पनि पाइने सर्वव्यापी पदार्थ हो – सन्चोपानी अर्थात् मदिरा ! हामीलाई मिठो लाग्छ यो स्वःस्फूर्त नामकरण !

भण्डारीजीको अतिथि हौं हामी । खानपानको मेलो चल्छ । सन्चोपानीसँग सन्त्रास भुलेर हामी शान्तिसुरक्षाको प्रत्याभूति खोज्ने प्रयास गर्न थाल्छौं । हामी देशको अवस्था र परिस्थितिमा घोलिन्छौं । देशव्यापी आतङ्कमा पिल्सिन्छौं । शासनहीनझैं अवस्थामा देश गुज्रिन पुगेकामा चुक्चुकाउँछौं । नेताहरूको सत्तालोलुपता र स्वार्थमा अल्मलिन्छौं र हामी नपुंसकझैं निरीहताबाट उँभो लाग्न नसकेकोमा छटपटाउँछौं । अरू के गर्न सक्छौं र ! दुई ढुङ्गाका बीचमा नराम्ररी थिचिएको तरुलझैं पिसिएका छौं, थिचिएका छौं । जनता-जनार्दन न ठहरियौं ।

मलाई दाङको यात्रा संवेदनशील लाग्छ । र त यस यात्रालाई म अक्षरशः सम्झने प्रयत्न गर्न पुग्छु ।

आँखा खुलेछ छ्याङ्गै पुस २ को झिसमिसेमै !

कतै जाने कुत्कुतिमा यस्तै हुन्छ सधैं । पाँच बजेको रहेछ । विहानको स्फूर्ति र जाँगर पलाउँछ । न्यानो सिरक पन्छाउँदा चिसो-चिसो अनुभव हुन्छ । प्रातकालीन नित्यकर्म फटाफट सक्दा चिया खाने तलतलले सताउँछ ।

प्रतिभा पनि तयार भइसकिछन् । मेरा सहधर्मिणी । जीवनयात्राकी सहयात्री ! आज यात्रामय जीवनमा पनि साथ दिँदै छिन् । साढे छ बजे त्रिभुवन स्मारक, थानकोटअगाडि पुग्नुछ । बसको प्रतीक्षामा । समयमा पुगिएन भने बसले नपर्खन सक्छ । पुसको बिहान । छ बजे मिमिरे उज्यालोसँगै ओर्लिन्छौं तल । करीब एकघण्टा कुरेत ख्वायो बसले । बसको चालामाला यस्तै हो । समयमा बस नआउँदा शङ्का उपशङ्का उब्जंदो रहेछ । कतै हामीलाई नटिपेरै त हुँइकिएन ? आतङ्क मडारिन्छ ।

साझा बस आफ्नो मतापमा आइपुग्छ । स्वागत गर्छन् सहयात्रीहरू । हामी गजधुम्म वस्यौं आ-आफ्ना सिटमा । सहकर्मीहरूको न्यानो अभिवादन साटासाट गर्यौं ।

मुग्लिङसम्म चिसो बातावरण बेहोरिरह्यौं । धार्केपछि त हुस्सु र कुइराको ताँती नै ओइरो लागेथ्यो । बस हुस्सु र कुइरो पन्छाउँदै चिप्लिरह्यो - चिल्लो अलकत्रे राजमार्गमा । बाटो भन्नुको छ अहिले । कुनै खोट लगाउने ठाउँ छैन मुग्लिङसम्म । मुग्लिङपछि नारायणघाटसम्म केही उबडखाबड देखिन्छ । मर्स्याङदी मिसिएर त्रिशुली नदी नारायणी बन्दै बगिरहन्छे, बगिरहन्छे ।

"अहो त्यस्ता भिराला पाखामा कसरी खेती गरेका होलान्' – सहयात्री हरि के.सी. छक्क पर्छन् । मुग्लिङपछिको नारायणीपारिका भिराला पाखामा खोरिया फाँटिएको रहेछ । त्यस पाखामा चेपाङहरू कहिले काहीं वन फँडानी गरेर खेती गर्न आइपुग्दा रहेछन् । खेती गर्न योग्य जमिन नै हैन त्यो, तर पनि ... । आङ जिरिङ्ग हुन्छ ।

'ऊ यही हो दासढुङ्गा !' – अर्का सहयात्री एवं सहकर्मी शिवराज गौतम औल्याउँछन् । हामी त्यतै मुखरित हुन्छौं । भजित कुमुद घाँटी तानीतानी हेर्न थाल्छ ।

"अलच्छिना ठाउँ" के.सी. मुख बिगार्छन् । मलाई पनि त्यस्तै लाग्छ । "हो त ! देशले आशा गरेका प्रतिभाशाली व्यक्तित्वलाई सुलुत्त जो निलिदियो त्यो अलच्छिना ठाउँले ।"

मदन भण्डारी र जीवराज आश्रितलाई झलक्क सम्झन पुग्छु । उम्रदैमा चिल्ला पात थिए ती । सायद ती नेताहरू बाँचिदिएका भए आजको झैं देशमा भाँडभैलो हुदैनथ्यो कि ? आशा हो ।

तर देशले आशा गरेका नेताहरू धेरै बाँच्दा रहेनछन् । बी.पी. कोइराला पनि त असमयमै अनन्तमा विलिन भएका थिए । त्यसैले बी.पी. कोइराला र मदन भण्डारीलाई सम्झनुबाहेक अरू के नै रह्यो र । हामीजस्ता निरीह जनसाधारणलाई ठूला नेताहरूले देश बनाउलान् कि भन्ने आशा न हो । त्यो आशा अब कोबाट गर्ने खै । "जुन जोगी आए पनि कानै फाटेका !"

बस नारायणघाटको पुल्चोकमा गएर रोकियो । खाए पनि नखाए पनि पछुताउनु पर्ने खानाको लागि । दुई-चार गाँस टिपेर बस अगाडि बढ्यो । गौतम र के.सी.लाई सन्चोपानीको धित् मरेकै थिएन ।

बसमा टेपरिकर्डर थिएन त के भयो । बसको झ्यालका सिसाहरूको कटु खट्खट्खट् आवाजको सङ्गीतसँगै पछिल्लो सिटमा के.सी. र गौतमको गफ घन्किरहेको थियो ।

"आहा ! फापरबारी कति राम्रो ! क्या ढकमक्क ।"

"यहाँ जनघनत्व पनि बढ्दो रहेछ । हगि ।"

'हो त राजमार्गको छेउछाउमा बसोबास बढ्दो छ । बसाई सर्ने क्रम पनि त बढी नै छ । कामका खोजीमा वा आतङ्कका त्रासमा ओइरिँदै छन् नि त । गफमा म पनि थपथाप गरिदिन्थें । मज्जा आउँथ्यो । लामो बसयात्रामा ओल्टेकोल्टे फेंदाफेंदै पट्यारसमेत लाग्थ्यो । गफ पनि कति गर्नु, के गफ गर्नु ?

"लौ है यस वनमा बोकाबाखा पाल्नु पो मज्जा हुँदो हो । मलाई त यहीं गोठ राख्न मन लाग्यो त ।" के.सी. रमाइला झाडीबुट्यान देखेर लोभिन्छन् । गफै न हो, गफ गर्न को पछि पर्छ र राजनेताहरूको आश्वासन पनि त एउटा गफै हो ।

"हो त एउटा चिटिक्क परेको छाप्रो बनायो, त्यहाँ आफू बस्यो । अनि दिनभर बोकाबाखा चरायो । क्या आनन्द !" गौतमको सही थपाइ रमाइलो थियो । बसको रफ्तार एकनासको थियो ।

एहे, भालुबाङको उकालो पो लागिसकेछ । यो पहाडी बाटो अहिले त सफा भएको रहेछ । एक

वर्षअगाडि बर्खामा आउँदा जतातत्तै पहिलो नै पहिरो गएको थियो । बल्लबल्ल हाम्रो बस छिरेको थियो पहिराबाट । आङ सिरिङ्ग हुन्छ सम्झँदा पनि । हो त, यस सालको बर्खामा पनि त पहिरो गएर कयौँ दिन बाटो नै बन्द भएको हैन र ! यस्तै हुन्छ ठाउँमा बर्सैपिच्छे ।

बस एकनासले हुँइकिरहेछ कहिले दायाँ काट्दै त कहिले बायाँ काट्दै ।

"यो राप्ती नदी हो । ऊ त्यो पारि हेर त – त्यसलाई भालुबाङ बजार भनिन्छ । अनि त्यो प्यूठान जाने बाटो हो । त्याँबाट स्वर्गद्वारी आश्रम पनि गइन्छ । बस त रोल्पासम्म पुग्छ क्यारे ।' म प्रतिभालाई देखाउँछु ।

"स्वर्गद्वारी जाने बाटो यही हो ?" उनी सोध्छिन् ।

"हो यहाँबाट बसमा भिड्गी भन्ने बजारसम्म जानुपर्छ । त्यसपछि तीनचार घण्टाको उकालो बाटो पैदलै हिँड्नुपर्छ । अहिले त जाडो हुन्छ होला"– म भन्न पुग्छु ।

"त्यहाँ एकपटक जानुपर्ने त हो । कहिले जाने खै ?" प्रतिभाले इच्छा व्यक्त गरिन् ।

"जाने हो गौतमजी स्वर्गद्वारी ? यहाँसम्म आइपुगिएकै छ त । जाने भए दाङ पुगेर व्यवस्था मिलाऔँ ।" म गौतमप्रति उन्मुख हुन्छु । म पहिलो पटक स्वर्गद्वारी पुग्दाको रमाइलो क्षण सम्झन पुग्छु ।

"नजाऔँ सर ! उकालीओराली हिँड्ने इच्छै छैन । पछि कुनै बेला जाऔँला । अहिले त्यतातर्फ जानु पनि ठीक छैन ।" गौतम अनिच्छा व्यक्त गर्छन् ।

मलाई पनि ठीकै लाग्छ । जिउधनको पनि त विचार पुऱ्याउनु पऱ्यो । आतङ्कित मनस्थिति लिएर हिँड्नु बुद्धिमानी ठहरिन्न पनि !

देउखुरी उपत्यका लामै छ । दाङ जिल्लाको अन्नको भण्डार भनिने देउखुरी उपत्यका रसिलो र भरिलो देखियो । आदिवासी थारू समुदायको बढी बसोबास भएको यस उपत्यकाले मन नै लोभ्याउन पुग्यो ।

लमही बजारमा एकछिन रोकिएर बस उत्तरतिर लाग्यो । बसले महाभारत पर्वत शृङ्खलाको होचो अग्लो पहाड छिचोल्न थाल्यो । यहाँ अहिले त कालोपत्रे भैसकेछ सडक । पहिले आउँदा त कच्ची बाटोमात्र थियो । त्यो पनि डरलाग्दो । पहिरो अहिले खस्ला कि भरे खस्ला भन्ने डर । हामी दाङ उपत्यका भित्रिँदै थियौँ ।

म एक दशकअघि दाङ पुग्दाको वातावरणमा रुमल्लिन पुग्छु ।

त्यति बेला म हवाइमार्गबाट दाङ पुगेको थिएँ । १ घण्टा १० मिनेट टुइनअटरबाट आकाशमा उडेर दाङ आइपुग्दा रमाइलै भएको थियो । मलाई आकाशमा पत्रपत्रिका हेर्न पटक्कै मन लाग्दैन न त उँघेर समय बिताउन । मलाई त आकाशमा देखिने बादलका बुट्टाहरू, पहाडका पत्रहरू, खोलानाला, बनपाखा हेर्न नै रमाइलो लाग्छ । दाङ उपत्यकालाई आकाशबाट अवलोकन गर्न पाउँदा म रोमाञ्चित हुन पुगेको थिएँ ।

दाङ उपत्यका धेरै फराकिलो छ । पूर्वपश्चिम लम्बिएको दाङ उपत्यका राप्ती अञ्चलमा अवस्थित छ । विमानस्थलबाट ५ कि.मि. उत्तरतर्फ तुलसीपुर पुग्दा मित्र डम्बरबहादुर थापाजीको न्यानो आतिथ्यग्रहण गर्न पाएको थिएँ । तुलसीपुर राप्ती अञ्चलको सदरमुकाम थियो त्यतिबेला । चहलपहल राम्रै थियो । धुलौटे बाटामा बुङ्बुङ धुलो उडाएर फाटफुट बस, जीपजस्ता गाडीहरू ओहरदोहर गरिरहन्थे । यहाँबाट सल्यान जाने मोटरबाटो लम्बिएको रहेछ ।

रुकुम, सल्यान, रोल्पा आदि जिल्लाबाट बसाई सरेका बासिन्दाहरूको चाप बढ्न थालेको अनुभव भएको थियो । यहाँका आदिवासी हुन् थारू (चौधरी) जाति । थारूहरूका पसिनाबाटै दाङ उपत्यका सिञ्चिएको छ ।

भोलिपल्ट तुलसीपुरको कुख्यात टोल पादु खोलाको किनारामा पनि घुम्न गएका थियौँ । त्यहाँ बादी-बदिनीहरूको रस्तीबस्ती रहेछ । त्यहाँमात्र हैन, दाङ उपत्यकाको रानीघाट खोला (कालाखोला) र घोराहीको 'बगिया' भन्ने टोलमा पनि बादीबदिनीहरूको हैकम रहेछ ।

पहिले नाचगान गराई मनोरञ्जन प्राप्त गर्ने क्रममा सल्यानी राजारजौटाबाट बादीबदिनीहरूलाई आश्रय दिएको मानिन्छ । क्रमशः अन्य सामन्तहरूका मनोरन्जनका साधन बनेका बादीबादिनीहरू हाल नाचगानमा मात्र सीमित नरहेर देहव्यापारमा पनि चुर्लुम्म डुब्दै गएको बुझियो । ती टोलहरूमा खुल्लम-खुल्ला देहव्यापार हुने कुरा थाहा पाउँदा खल्लो लाग्यो । त्यसमा पनि बदिनीका लोग्ने छोराहरू दिनभर रक्सी धोकेर आफ्नै स्वास्नी, छोरी, बुहारीको

दलालो गर्ने, अश्लील गीतमा नाचगान गर्ने र रातीराती ग्राहकहरू कहाँ आफैं पुऱ्याउने गर्छन् भन्ने कुरा सुन्दा घीन नै लागेको हो । तर के गर्नु ? सामन्ती प्रथाको कुप्रवृत्ति हटाउन बादीबादिनी घर खेत दिने, सीमामूलक तालिम दिने सरकारी नीति रहे पनि प्रभावकारी कार्यन्वयन हुन सकेको रहेनछ ।

त्यतिबेला यस्तै विकृति र असङ्गतिमा रुमल्लिन पुग्दा छचल्किएको अनुभूति यस्तो थियो ।

दाङ उपत्यकामा छरिएका
उब्जनीका हरिया फाँटहरू,
विभिन्न स्तरका रस्तीबस्तीहरू
थारू, ठकुरी, नेवार, बाहुन, क्षेत्री, कामी, दमैहरूका
घामझैं फुलिरहेका विविध संस्कारहरू
रङ्गीबिरङ्गी जनजीवनहरू
सुभाषित हुनुपर्ने हो, सौरभपूर्ण हुनुपर्ने हो ।
तर
धनी र गरीबका विभेदहरू
कुहिएको घाउझैं ह्वास्स गन्हाउने गर्छ ।
व्यक्ति-व्यक्तिको राजनीतिक दुर्गन्ध
बुड्बुड उडने गर्छ,
मदभट्टीको बढ्दो लोकप्रियता
ठस्ठस् गन्हाउने गर्छ,
रानीघाट र पादुखोला किनाराका अध्यारा छाप्राहरू
र बगिया टोलका ती कुहिएका फूलहरू
झन् डुङ्डुङ् गन्हाउने गर्छन् ।
यस्तै विकृतिका हरफहरूले
दाङ उपत्यका गन्हाउने रहेछ ।

गन्धहरू नमिठा लाग्छन् । तर आशान्वित हुन्छु सायद अब ती गन्धहरूसंग जम्काभेट हुने छैन ।

'घच्याक्क ब्रेक लाग्छ । झस्कन्छु र बर्तमानमा ओर्लिन्छु । ह्वास्स नाकमा गन्धहरू ठोकिन्छन् । म छटपटाउँछु ।

बस घोराहीको चोकमा पुगिसकेछ । साँझ पर्ने लागेछ । मित्र भण्डारीजीले हामीलाई लिन पठाएका रहेछन् । नापी ट्रिग ग्रुपका कार्यालयप्रमुख मित्र बलबहादुर भण्डारीको आतिथ्य पुसको चिसो वातावरणमा पनि न्यानोसंग बिताउन पायौं ।

२०५७ साल पुस ३ गतेको बिहान हामी घोराही (त्रिभुवन नगर) को एक फन्को मार्न निस्कियौं । पहिलेको घोराही र अहिलेको घोराहीमा खास फरक के रहेछ र ?

सडक कालोपत्रे भएछ । त्यो पनि मूल सडकमात्र । दुई चार आधुनिक घर बढेछन् । एकदुईवटा कार्यालय र विद्यालय बढे होलान्, बस । घोराहीले नगरपालिका र जिल्ला सदरमुकाम भएर पनि कञ्चुली फेर्न सकेको रहेनछ । न त बादीबदिनीको कुप्रथाबाटै छुटकारा पाउन सकेको रहेछ । घडेरीको मोल मने आकासिएको रहेछ । आतङ्कवादबाट आक्रान्त परिवारहरू पहाडबाट बसाई झर्ने क्रम तीव्र रहेको गन्ध असह्य हुन्छ । प्यूठान जाने मोटर बाटो नै तहसनहस पारिसकेछ । यहाँ स्वर्गद्वारी जाँदा त्यो बाटाले हामीलाई कत्रो गुन लगाएको थियो । अहिले त भालुबाङतर्फ लाग्नुपर्छ स्वर्गद्वारी पुग्न ।

बस पटक स्वर्गद्वारीको दर्शन गर्न आउन नसकेकामा नतमस्तक हुनुपरेको छ । घोराहीको 'अम्बिकेश्वरी'को दर्शन गर्न छुटेकामा पनि थकथक लागिरहेछ । अम्बिकेश्वरीको नवनिर्मित मन्दिर वि.सं.२०३२ माघ ५ गते श्री ५ मुमा बडामहारानीबाट समुद्घाटन भएको यो देवीस्थान पुरातात्त्विक महत्त्वको मानिन्छ । यहाँ वि.सं. १९२२ मा चढाएको घण्टले पनि यसको पुष्टि गर्छ ।

घोराहीबाट लभगभ २० कि.मी. पश्चिममा रहेको तुलसीपुरको पनि एक फन्को मार्न पुग्छौं । बाटैमा पर्ने महेन्द्र संस्कृत विश्वविद्यालयको पनि अवलोकन गऱ्यौं । तुलसीपुरबजार केही शिथिल देखिएछ । अञ्चलसदरमुकाम हटेपछि केही शून्य शून्य त हुने नै भयो । रुकुम र सल्यानको व्यापारिक केन्द्र भए पनि कार्यालयहरूको कमीले गर्दा चहलपहल त्यति देखिएन । बरु तुलसीपुरको पश्चिमी छेउमा रहेको खेलाको बीचमा बसपार्क बनाइएको छ । त्यहाँ अहिले त बजार नै बनिसकेको रहेछ खोलानै अतिक्रमण गरेर । धन्न । प्रकृतिले पनि कतिन्जेल सहने हुन् ।

"अङ्कल ! कुन दिन सुन्न पर्ने हो खै, दाङमा बाढीले सिङ्गै बजार बगायो र सयौं मानिस बगे भन्ने समाचार" – धतिज कुमुद गौतम शङ्का व्यक्त गर्छ । किशोर मनले थाम्न नसकेको अभिव्यक्ति सुन्दा मुटुमै ह्वास्स बिझ्छ र फनक्क फर्केर हिँड्न खोज्दा विकृत गन्धहरू ह्वास्स ठोकिन्छन् ।

शोणितपुर, चुनिखेल

गीत छाड अब आफन्तका लाशमात्र गन्न

⇨ बलकृष्णभट्टराई

मेरो गाउँ 'आफ्नै हो कि हैन' लाग्छ किन
उजेलीमा अँधेरी नै देख्छु आज किन
कोइलीको कुहुकुहु विरसिलो किन
किन आज लागिर'छ रातजस्तो दिन !

आफन्तलाई देख्ता पनि तर्सो लाग्छ किन
विशाल यो मेरो देश धर्सो लाग्छ किन
वेदनाले किन यहाँ पग्लिँदैन दिल
परदेशझैं लाग्छ किन आँगनको डिल !

पानी बग्ने खोला बग्छन् रगतका धारा
नेपालीले किन सिक्यो खेल–भाइमारा
कस्तो लत बस्यो यहाँ लाशमात्र भर्ने
कल्लें अब अघिसरी खबरदारी गर्ने !

डाँफे खेल्ने रनवन सङ्ग्रामकै धुन
हारेर'नि जितेँ भन्ने वीर (?) होला कुन
किन यति प्यारो बन्यो बन्दुकको गोली
कैलेसम्म चल्छ यहाँ रगतको होली !

आजभोलि दुङ्गाभन्दा मान्छे सस्तो किन
सत्ता अझै लोभी स्वार्थी भान्छेजस्तो किन
ममताले भरिएको नेपालीको दिल
विछोडमा हुन्न किन आज थिल–थिल !

'गाईमारी गधा पोस्ने' कस्तो हो यो चाला
'भाइ फुटे गँवार लुटे' कल्ले रोप्यो भाला
सक्तिनँ म अझै किन छाती खोली भन्न
'छाड अब आफन्तका लाशमात्र गन्न ।'

–सिद्धार्थनगर

नववर्ष २०५९ सालको सुखद् अवसरमा हाम्रा समस्त ग्राहकवर्ग तथा शुभेच्छुक महानुभावहरूमा सुख शान्ति तथा समृद्धिको लागि हार्दिक मङ्गलमय शुभकामना व्यक्त गर्दछौं ।

तिरुपति डाइङ इण्डष्ट्रिज प्रा.लि.
रामपुर, टोकनी बारा
फोन नं. ८०४२१

नववर्ष २०५९ सालको सुखद् अवसरमा हाम्रा समस्त ग्राहकवर्ग तथा शुभेच्छुक महानुभावहरूमा सुख, शान्ति तथा समृद्धिको लागि हार्दिक मङ्गलमय शुभकामना व्यक्त गर्दछौं ।

चाचान इम्पेक्स
महावीर रोड, वीरगञ्ज
पर्सा, नेपाल

गया तीर्थयात्रा-यात्रा कि जात्रा !

❑ रामप्रसाद पन्त

यात्रा शब्दकै विकृतरूप जात्रा हो कि ? दुःख, हण्डर, दुर्दशाको अर्कोरूप ।

मैले यात्रा गरेको थिएँ – केही वर्षअघि पौषकृष्णा आमावश्यालाई पवित्र पुण्यतिथिका रूपमा प्रयोग गर्ने अभिप्राय राखेर । त्यो मेरो तीर्थयात्रा थियो - निष्काम तीर्थयात्रा ।

पितृमुक्तिका लागि गरिएको यात्रा । यद्यपि त्यस ठाउँको यात्रा मेरा लागि नौलो थिएन र दूर यात्रा वा कठिनायात्रा पनि थिएन । तर बीसवर्ष अगाडिको कुरा, त्यहाँको वस्तुस्थिति र परिदृश्यहरूमा आमूल परिवर्तन आएको हुनसक्छ । अर्को कुरा त्यसबेलाको प्रयोजन र अहिलेको प्रयोजनमा तात्त्विक अन्तर छ । म त्यसबेला सांसारिक प्रपञ्चमा परिसकेको थिइनँ, एक्लो र स्वतन्त्र जीवन व्यतीत गर्दै थिएँ । अर्थात् ब्रह्मचर्याश्रम धर्म पालन गरेर विद्याध्ययनमा एकाग्र थिएँ । तर, म अहिले सांसारिक जञ्जालमा होमिइसकेको छु । सम्पूर्ण पीर-व्यथालाई आत्मसात् गर्ने कसम खाइसकेको छु । ममाथि अहिले ठूलो जिम्मेवारी छ र त्यो जिम्मेवारीलाई काँध थाप्ने मेरो नैतिक दायित्व पनि छ । कालान्तरमा आएर मैले मेरा श्रद्धेय पितालाई गुमाइसकेको छु । अहिलेको मेरो यात्रा त्यसै क्रमसँग सम्बद्ध छ । प्रत्येक पुरुषले जीवनमा तीनवटा ऋण खाएको हुन्छ । देवऋण, पितृऋण र ऋषिऋण । यी ऋणदेखि मानवले मुक्ति पाउनुपर्छ – हाम्रो धर्मशास्त्रको कथन छ । जसमध्ये पितृऋणदेखि मुक्ति पाउन म त्यहाँ गएको हुन्छु । गया पिण्डदानपछि मात्र पितृहरूको पूर्ण मुक्ति मिल्छ भन्ने हाम्रो धर्मशास्त्र विश्वास गर्दछ । मेरो पिताको देहान्तपछि आमाका मनमा यो एउटा प्रबल इच्छा जागेको थियो । उहाँहरूको इच्छालाई पनि मैंले कदर गर्नुपर्दथ्यो । त्यसकारण साथमा उहाँलाई लैजानु मेरो कर्तव्य हुन गएको थियो ।

प्रस्थान गर्नुअघि मैले एकजना पण्डितजीसँग पिण्डदान संस्कार र स्थानादिका बारेमा सरसल्लाह लिएँ । यसैगरी सोही कर्मबाट निवृत्तभई फर्केका एकजना अनुभवी साथीबाट पनि भौतिक साधन र सुविधाको बारेमा परामर्श लिएँ । मेरी आमा शुभसाइत गरी स्थायी निवास गुल्मीबाट भैरहवा पुगेर बस्नुभएको छ भन्ने मलाई जानकारी भइसकेको थियो । म पनि गया पुग्नुपर्ने दिनको तीन दिन पहिले भैरहवा पुगें । त्यहाँबाट हाम्रा परिवारका तीन सदस्यहरूको यात्रा प्रारम्भ भयो – वि.सं. २०५२ साल पौष ५ गते ।

हामीले बिहान ६ बजेको बस समात्यौं – नौतनवाबाट वाराणसीका लागि । मैदानी भूभाग भए पनि जाडोको याम भएकाले स्वीटर लगाउन आवश्यक परिरहेको थियो । तैपनि हामीले पुरै बन्दोबस्त गरी गएका थियौं । २/२ जोर फेरफारका लुगा, स्लिपिङ्ग व्याग, कम्बल, दोलै र पकाउने खाने भाँडालगायत खर्चवर्चको व्यवस्था । यतिमात्र होइन हाम्रो गोजी पनि निकै बलियो थियो । करीब ५ दिनका लागि तीनजनाको खर्च हामीसँग चानचुन दश हजार भारतीय रुपैयाँ थियो ।

छहत्तर वर्षकी मेरी वृद्धमाता फलफूलबाहेक बाहिरको अन्य खाद्यवस्तु केही खानुहुन्न । नुहाइ-धुवाइ नगरेसम्म र चोखो लुगा नलगाएसम्म फलफूल पनि चल्दैन । अन्य अवस्थामा पनि सातुले मात्र कति दिन धानिने ? त्यो वृद्ध शरीर । कुन बेला कहाँ के पर्छ ! कति दिन बस्नुपर्ला ! कथंकदाचित् कुनै कारणवश बढी दिन पनि लाग्ने हो कि ? यी सबै सम्भावनाका कुरा थिए । तर मेरी आमा थोरैमोरै हिँडाइले थाक्ने र १/२ दिन खाने तरिका नमिल्दैमा थला पर्ने चाहिँ हुनुहुन्न भन्ने अन्तर्विश्वास ममा जीवित थियो । त्यसको प्रमाण मलाई नेपाल प्रवेशद्वार बाट करीब दुईसय मिटरभित्र रहेको बसपार्कसम्मको हिँडाइबाट मिलि पनि सकेको थियो । तैपनि दिन बिग्रेको बेला जे पनि हुनसक्छ । विज्ञ ज्योतिषहरूले

आमाको चिना हेरेर भनेका छन् – "तपाईंले छहत्तर वर्ष काट्न पुस्किल पर्नेछ । त्यो वर्ष निकट दिनमा नै पूरा हुँदै छ ।" मेरी आमाजस्ती धर्मशास्त्री दृढ विश्वासी र पतिपरायणका लागि यस प्रकारको यात्रा शुभकर हुनसक्छ तर मेरा लागि ठीक उल्टो । मलाई यस अर्थमा पनि डर लागिरहेको थियो कि एउटी वृद्धमाता र अर्को अपरिपक्व बालक । जन बालकले जीवनमा एउटा तिक्त अनुभूति बोकेको थियो, मायाको अजस्रश्रोतलाई पूर्णाहुति दिइसकेको थियो । त्यो बालक र ती मेरी आमालाई मैले सकीनसकी भएपनि संरक्षकत्व प्रदान गर्नुपर्थ्यो । भाषा र ठाउँसँग अपरिचित नभएपनि पर्न जाने समस्याहरूको निराकरण गर्ने प्रमुख दायित्व ममा थियो ।

नेपालमा जस्तै भारतमा पनि सरकारद्वारा सञ्चालित बस र समितिद्वारा सञ्चालित प्राइभेट बस हुन्छन् भन्ने कुरा मलाई थाहा थियो । अर्थात् रोडवेजका बसहरू बढी सुरक्षित, नियमित र समयका पक्षधर हुने भएकाले नौतनवाबाट प्रस्थान गर्नुअघि हामी त्यसैका खोजतलासमा लाग्यौं। राम्रोसँग उज्यालो भइनसकेको सखारै त्यसमाथि तुवाँलाले ढपक्क ढाकेको हेर्दा बसहरू सबै उस्तै-उस्तै देखिन्थे । विज्ञापनै-विज्ञापनले सजिएका बसहरू हामीलाई रङ्ग छुट्याउन गाह्रो पर्‍यो । २/३ तिरबाट आइए । आइए !! यह जाएगी ! यह जाएगी !! आह्वान भइरहेको थियो। हामीले गौर गरेर हेर्‍यौं – तलभाथि हरियो । बीचमा हल्का पहेलो रङ्ग र त्यसमाथि रोडवेजको लोगो अङ्कित बस देखेपछि हामी ढुक्क भयौं र त्यसैमा चढ्यौं । अन्यथा प्राइभेट वा लोकल बसहरूमा परेको भए हामीले हैरानी खप्नुपर्थ्यो मात्र होइन त्यसदिन बनारस पुग्न पनि मुस्किल पर्थ्यो ।

नेपाली बसका कण्डकक्टरहरूको जस्तो कठिन जागिर भरतीय कण्डक्टरको हुँदैन । सायद त्यति सजिलो जागिर अन्य विभागका कर्मचारीको पनि हुँदैन कि ? जसका लागि बसको ढोकासँगै एउटा सुरक्षित सिट तोकिएको हुन्छ । उनीहरू यतिसम्म बोल्ने कष्ट गर्छन् - "अरे भाइ कोही है, जिसने टिकट नलिया हो ! तो ले लो ।' अन्यथा यात्रुहरू बसभित्र पस्छन् र टिकट काटेर बसका सिटमा बस्छन् । यस्तो नियम भएका देशमा कुनै समय मजिस्टेट चेक भयो र बिना टिकटको मानिस भेटियो भने त्यो ठूलो सङ्कटमा पर्छ । अझ रेलवे विभागमा यस्तो घटना घट्यो भने त त्यसको हविगतै हुन्छ । तर यो नियम विशेष गरेर रेलका हकमा लामो रुटको एक्सप्रेसमा र बसका हकमा ठूला-ठूला सहरहरूमा लागू हुन्छ । जे भए पनि हामीले बनारससम्मको प्रतिव्यक्ति भा.रु. ८०/- का दरले तीनवटा टिकट काटेर आफ्नो सिट सुरक्षित गरेका थियौं ।

यसरी हामीले करीब तीन घण्टामा अर्थात् नौ बजे गोरखपुर पुगेर चियानास्ता गर्‍यौं र अर्को तीनघण्टामा मउ पुगेर खाना खायौं । खाना खाने आधाघण्टाको समयबाहेक अर्को तीन घण्टामा हामी गाजीपुर हुँदै बनारस पुग्यौं - ठीक साढे तीन बजे ।

काशी पुण्यभूमिका रूपमा प्रसिद्ध सो तीर्थस्थल वरुणा र असी नदीका बीचमा पर्ने भएकाले वाराणसी भन्ने गरिन्छ । वाराणसी अर्थात् बनारस हिन्दूस्तानको प्रख्यात प्राचीन एवं धार्मिक सहर हो । जहाँ मरेपछि जन्ममृत्युसम्बन्धी आवागमनबाट मुक्ति पाइन्छ भन्ने धार्मिक विश्वास छ । र, जहाँ हिन्दूहरूका आराध्यदेव विश्वनाथको मन्दिर पनि छ । जुन मन्दिर को प्राचीन स्वरूपलाई औरङ्गजेबले विध्वंस पारिदिएको थियो । हालको मन्दिर ख्यातनामा अहल्याबाईद्वारा निर्मित हो र पंजाब केशरी महाराज रणजीत सिंहद्वारा स्वर्णमय तुल्याइएको हो । त्यो स्थान नेपालीहरूका लागि यस अर्थमा पनि स्मरणीय छ कि नेपालका धेरै विद्वान् तथा राजनीतिज्ञहरूले त्यहाँबाट शिक्षादीक्षा पाएका छन् । तर, आजभने बनारसले विकृतरूप लिँदै छ । आजको बनारसलाई तीन चिजबाट चिनाइन्छ – राँड, साँढ र सिँढी । तर, अहिलेको विषयवस्तु बेग्लै छ, त्यसतर्फ नलागौं ।

हामीहरू सारनाथ रोड हुँदै प्रेमचन्दको शालिकलाई दाहिने पारेर जनपद नदेश्वर पुगेर आन्ध्रपुलका छेउमा ओल्यौं र एकजना पुराना मित्र दीपक प्रेसका मालिक शिवशङ्करप्रसादकहाँ पुग्यौं । त्यहाँ जानुका मेरा दुई कारण थिए - एक, मैले उनीसँग एउटा ग्रन्थ छपाउनेबारे कुरा गर्नु थियो । दुई, आगामी दिनको कार्यक्रम तय गर्नु र त्यस दिनको बसाइका लागि उचित स्थानको व्यवस्था गर्नु थियो ।

त्यो प्रेस धेरै टाढा थिएन, त्यसैले रिक्सा

खोज्ने आवश्यकता परेन । तर, थकाइ लागेका बेला एकएकवटा झोला पनि गह्रौं महसूस हुंदो रहेछ । अब बाँकी रह्यो एउटा स-सानो गुण्टा । हुन त आमा खाली हात हुनुहुथ्यो । बोक्छु भन्ने हिम्मत गर्दै हुनुहुन्थ्यो । तर, त्यति ठूलो सहरको त्यो भीडभाडमा बूढीआमालाई डोऱ्याएर हिँडाउनु पर्ने अवस्थामा उल्टै गुण्टा बोकाउनु पनि उचित भएन । त्यसैबेला एकजना नेपाली भाइले "म बोकिदिन्छु" भनी जुरुक्क उचालेर काँधमा हाले । अब म के भनूँ के नभनूँ ठूलो धर्मसङ्कटमा परें । साधारण पहिरनको एउटा स-सानो झोला भिरेको करीब ४०/४५ वर्षको नेपाली बोल्ने त्यो मानिसलाई मैले बसमा देखेको थिएँ र क्षणिक कुराकानी पनि गरेको थिएँ । कुराकानीअनुसार मैले यतिमात्र थाहा पाएको थिएँ कि त्यो पनि गया जाने क्रममा आएको थियो । तर, मलाई उसको गाउँ, ठाउँ र नाउँ केही पनि थाहा थिएन । यी सबै थाहा भए पनि म उसमाथि पूर्णविश्वास कसरी गर्न सक्थें र ?

म भारतीय भूमिमा धेरै घुमेको छु र त्यहाँ हुने गुण्डागर्दी र चोरी-डकैतीका घटनाहरूसँग परिचित छु । मैले यो पनि बुझेको छु कि नेपालीलाई ठग्ने प्रायः नेपाली नै हुने गर्छन् । ताकि नेपाली भाषा र नेपालभूमिका नाममा विश्वास दिलाउन सजिलो परोस् । हुनसक्छ त्यो पनि त्यही उद्देश्य लिएर पछि लागेको होस् । विश्वास नगरूँ र केही भनूँ भने त्यस्तो पवित्र उद्देश्य लिएर तीर्थयात्रामा निस्केको भनिएको व्यक्तिलाई के भनूँ । बिचराले चित्त दुखाउला र एक्लो भएको महसूस गर्ला । वास्तवमा मान्छे चिन्न गाह्रो पर्छ । मेरा मनमा एउटा अर्को कुरा पनि उब्ज्यो, धर्मशास्त्रमा विश्वास गर्ने हामीहरूले यस्तो सोचाइ राख्छौं पनि – कतै पितृदेवले हाम्रो परीक्षा लिन त्यस व्यक्तिको रचना गरेका त होइनन् । तसर्थ त्यसको चित्त दुखाउनु हुँदैन, केही भन्नु हुँदैन । यदि चित्त दुखाएँ भने यस्तो पवित्र कर्ममा निस्केका हामीहरूमाथि उसको सराप लाग्नेछ ।

मेरा दुवै सह-सदस्यहरू यस मामिलामा अनभिज्ञ थिए । यस्तो हुनसक्छ भन्ने कुराको उनीहरूलाई सोचाइसम्म थिएन । त्यसकारण मैले आफ्नो आशङ्कालाई यस अर्थमा पनि व्यक्त गरेर उनीहरूको मनमा उसप्रति गलत धारणा वा घृणा नउब्जियोस् । किनकि त्यो हाम्रो क्षणिक यात्रा हो, क्षणिक समयको समागम हो । तर पनि मेरा मनमा एउटा पापले अड्डा जमाइ नै रह्यो यानी उसको काँधमा तेर्सिएको गुण्टामा नजर दौडिइरह्यो । अर्थात् हाम्रो समूहमा एकजना अर्का सदस्य थपिए ।

यसरी म चारजनाको हूल लिएर त्यस प्रेसमा पुगें । त्यही लस्कर देखेर हो कि किन हो वर्षौंपछि भेट्दा पनि ती मित्रले मप्रति जति खुसी र आदर व्यक्त गर्नुपर्थ्यो त्यो गरेनन् । त्यस दिन बनारस बसेर त्यहाँको कर्म सकी अर्को दिनमात्र गया प्रस्थान गर्ने इच्छा व्यक्त गर्दा पनि उनले बुलुका नै गया जान सजिलो हुने सल्लाह दिए । तिनका सल्लाहलाई हामीले सुन्यौं मात्र र मनमनै आफ्नो निर्णय लिएर बाहिर निस्क्यौं । त्यसपछि ६ जना अट्न सक्ने अटोरिक्साको ड्राइभरसँग दरभाउ गऱ्यौं र नेपाली धर्मशालातिर लाग्यौं । तर, रिक्सावालाले हामीलाई अर्कै ठाउँमा पुऱ्याइदियो - विवाह विश्रामगृह । यसो किन गरेको ? मैले प्रश्न उठाएँ ।

रिक्सावालाले सजिलो जवाफ दियो – त्यो धेरै टाढा छ, तपाईंहरूलाई विश्वनाथको दर्शन गर्न र पिण्डदानका लागि घाट जान यहाँबाट नजिक पर्छ ।

कुरा त त्यो ठीकै पनि रहेछ, तर वास्तविकताचाहिँ यो रहेछ कि उनीहरूको होटेल/लजवालासँग सम्पर्क हुँदो रहेछ र त्यहाँ पुऱ्याइदिए बापत यथोचित कमिशन प्राप्त हुँदो रहेछ । अन्यथा उसलाई के टाउको दुखेको थियो र भनेको ठाउँमा नलगेर अन्यत्र लैजाने ।

यसरी हामीले काशी पुण्यभूमिमा पुगेर सर्वप्रथम एकजना मित्रले औपचारिकतामात्र पूरा गरेको र अर्को रिक्सावालाले यात्रु ठग्ने नियत राखेको प्रथम अनुभव प्राप्त गऱ्यौं ।

डबलबेड भएको करीब १०×१० को कोठालाई भा.रु. ८०/- का दरले कुल रु. १६०/- तिरेर हामीले त्यहीँ बस्ने निधो गऱ्यौं । कारण हामीलाई भोक र थकाइ दुवै लागेको थियो र धेरै दिन बस्ने हाम्रो सुनियोजित कार्यक्रम पनि थिएन ।

अर्को दिन विहान हामी नित्यकर्म सकी सिधै दशाश्वमेध घाटतिर लाग्यौं । घाटको सिँढीबाट ओर्लनुअघि हामीले पतीतपावनी गङ्गायमुनाको दर्शन गऱ्यौं साथै पूर्वपट्टि सूर्योदयको सुन्दर दृश्यावलोकन

पनि । साँच्चै नै प्रातःकालीन सूर्यकिरण यमुनाका जलमा पर्दा यस्तो सुन्दर झलक प्रतिबिम्बित भइरहेको थियो कि तीर्थस्थलमा पुगेर पाउनुपर्ने आनन्दाभूति हामीलाई प्राप्त भइरहेको थियो । मलाई लाग्यो कि कुनै पनि तीर्थस्थलको महत्त्व रहनुमा त्यहाँका आधारभूत कारणहरूले साथ दिइरहेका हुन्छन् । तर, त्यो महत्त्व घटाउने वा बिगार्ने काम त्यहाँका मानिसहरूमा भइरहेको हुन्छ । काशीलाई हाम्रा पुर्खाहरूले कुन रूपमा लिन्थे र अहिलेका मानिसहरूले त्यस महत्त्वलाई घटाएर कुन स्थितिमा पुऱ्याइसकेका छन् त्यो उदाहरण देख्न वा अनुभव गर्न हामीलाई धेरै बेर लागेन ।

एकजना आएर हाम्रो एकाग्रतालाई भङ्ग गऱ्यो – आइए । आइए !! आपको पिण्डदान करना है न, चलिए इस तरफ पानी बहुत गन्दा है, आपको पार पहुँचा देगा और अच्छे पण्डेको मिला देगा ।

त्यस समूहको हर्ताकर्ता म थिएँ । मैले कुनै जवाफ नदिइकन किनारातिर ओर्लन अगुवाइ गरें । ओर्लने क्रममा पुनः अर्को मान्छे आयो र भन्न लाग्यो – 'आइए । आपको सेवा करना है न, हम करदेगा ।

किनारामा पुग्नासाथ पण्डा र पण्डाका दलालहरूले कान खान थाले– 'आउनुस् । आउनुस् । हामी कटाइदिन्छु राम्रोसाथ । सबै नेपालीहरू हामीसँग आउँछ, हामीले कतिलाई कटाइदियो देख्नुहुन्छ ? हामीले रिकर्ड राखेको छ कति नेपालीको । अर्कातर्फबाट आवाज आउँदै थियो – 'नेपाली लालमोहोरिया पण्डा उधर बसेको छ, हामी मिलाइदिन्छु आउनुस् ।

यसरी हामीलाई तीनचारतिरबाट घेरा हाले – नाउवाला, नाइवाला र पण्डाहरूले । म वाक्क भएर कराएँ – 'आपलोग जाइए, हमको कुछ नही कराना ।'

त्यसपछि हामी एकछिन त्यहीं सिंढीमा बस्यौं र सल्लाह गऱ्यौं, कहाँ गएर गर्नु ठीक पर्ला । सल्लाह लिने पनि कससँग ? विचरा सोझा नेपालीहरू कुनैनकुनै ठगका पञ्जामा परेकै छन्, पर्न बाध्य छन् भने तिनीहरूसँग के सल्लाह लिने ? फेरि हामीले सल्लाह गरेअनुसार काम गर्न सक्ने भए पो । एउटानएउटा कराउन आइपुग्छ ।

'तपाईंहरूको घर कहाँ हो ? - फेरि कुन चाहिँ अनभरियो ।

मैले दिक्क मान्दै प्रश्नकर्ताको अनुहारतिर टाउको मोडेर हेरें । अलिकति खुइलिएको टाउकोलाई हरेराम हरेकृष्ण अङ्कित पहेलो रुमालले ढाकेर घाँटीमा फन्को मारेको, आकाशे रङ्गको कुर्ता, खैरो रङ्गको इष्टकोट र सेतो सुरुवाल लगाएको करीब साठी वर्ष उमेरको हँसिलो र गोरो अनुहारको एकजना मान्छे मसामू उभिएको थियो ।

मैले त्यो वृद्ध मानिसलाई चिन्न सकिन कि यो कस्तो किसिमको मान्छे हो । त्यसै भएर सामान्य उत्तर दिएँ - 'हामी नेपालबाट आएका । र, उसलाई प्रश्न गरें – 'के तपाईं यतै बस्नुहुन्छ ? मैले यस्तो प्रश्न किन गरें भने उसको पोशाक लगभग पण्डाहरूसँग मिल्दोजुल्दो छ । उसले भन्यो – होइन, म नेपालबाट आएको यसै कामका लागि । मेरो घर गुल्मी अस्लेवा, हामी चार जना छौं ।

मलाई अपार हर्ष लाग्यो । मैले पनि आफूलाई हतार-हतार परिचय गराएं । हामी छिमेकी गाउँका रहेछौं । मेरो मावली कुलसँग चिरपरिचित र ख्यातिप्राप्त विद्वान् रहेछन् उनी – पं. घनश्याम पाण्डे । तत्काल मैले उनका अगाडि आफ्नो इच्छा प्रकट गरें । जुन कार्य निर्विघ्न समापनका लागि हामी त्यहाँ गएका थियौं – त्यो उनले स्वीकार गरे । अर्थात् मेरो पैतृक कार्य उनीद्वारा विधिपूर्वक सम्पन्न हुने भयो ।

अब हामी एकीकृत आठ जना समूहबद्ध भई मणिकर्णिका घाटतिर लाग्यौं । भगवान् शङ्करले सतीको मृत शरीरलाई बोकेर हिँडेका बेला सतीको मणिमय कुण्डल त्यस ठाउँमा खसेकाले त्यस घाटको नाम मणिकर्णिका रहन गयो भन्ने धार्मिक विश्वास भएको त्यो घाट शवदाहका लागि प्रसिद्ध घाट हो । त्यसै भएर पनि अन्यत्रभन्दा बढी फोहोर हुन गएको छ त्यस घाटमा । तर वाग्मतीजस्तो चाहिँ होइन । बीस वर्षअघि देखिएकी यमुनासँग त्यसै बखतकी वाग्मतीको तुलना गरेर हामीले गेष्ट हाउसमा नै नुहाइसकेका थियौं । तर त्यस बेलाकी आगराकी यमुना आजकी वाग्मतीजस्तै थिइन् । त्यसैले मेरो सोचाइ त्यस्तै रह्यो - जनचाप र समय परिस्थितिअनुसार आज काशीकी यमुना काठमाडौंकी बाग्मतीजस्तै हुन के बेर । तर, मेरो कल्पनाभन्दा धेरै सफा भएको पाएँ यमुनालाई । अझ बोटेको

आग्रह स्वीकारेर पारिपट्टि गएको भए हामीले घुरघार पन्छाएर नुहाउनु पर्ने थिएन होला ।

दशाश्वमेधघाटबाट ४/५ वटा घाट पार गरेर मणिकर्णिका पुग्दासम्म हाम्रा अगाडि वोटे र नाइहरू लागिनै रहेका थिए तर दुवैको आवश्यकता नपर्ने कुरा बताएपछि हामीसँग कचकच गर्ने कोही भएन । पण्डासँग पनि हामी त्यही चाहन्थ्यौं तर तिनीहरूसँग मुकाबिला गर्ने समय आइपुगेको थिएन । हामीले त्यहाँ एकआपसमा मुण्डन गऱ्यौं र यमुनामा स्नान गरेर पुनः मणिकर्णिका पुष्कारिणी (घाटमाथिको पोखरी) मा डुबुल्की मार्‍यौं । शास्त्रोक्त वचनानुसार पितृको पूर्ण मुक्तिका लागि त्यहाँ नुहाउनु आवश्यक रहेछ । यस कुरालाई नमाने पनि सफाइका दृष्टिकोणले मात्र पनि दुई रुपैयाँको टिकट अनौठो लागेन ।

अब हामी पिण्डदानका तयारीमा लाग्दै थियौं । पं पाण्डेले आपनो जमातसहित त्यही पुष्करिणी पोखरीको कुनापट्टिको डिलमा गएर श्राद्धारम्भ गरे । तल्लो डिलको एक कोणमा 'लालमोहोरिया नेपाली पण्डा, को बोर्ड टाँसेर पलेटी कसी बसेका मूल पण्डा र अन्य अनुयायीको दृष्टि त्यहाँ नपर्ने कुरै भएन । मूल पण्डाकै निर्देशन पाएर होला एकजना पण्डा आएर पण्डितजीलाई सम्झायो - "यहाँ तिम्रो नियम चल्दैन, हाम्रो नियम चल्छ र हामीले भनेको मान्नुपर्छ, अन्यथा तिम्रा पितृले मुक्ति पाउँदैनन् ।" तैपनि सुनेको नसुन्यै गरेर पण्डितजीले आफ्नो कर्म चालु राखे । पण्डाले के छाड्थ्यो – अगाडि उभिएर बाधा पारी नै रह्यो । ऊ भन्दै थियो – "मूल पण्डाकहाँ जाऊ र जो आज्ञा हुन्छ त्यही गर । आखिर पाण्डेजी कार्यसमाप्तिपछि मूल पण्डाकहाँ उपस्थित हुने भए ।

जवानीमा भारतीय सैनिकको पण्डित भई पेन्सन पकाएका, हिन्दूस्तानका प्रान्तप्रान्तमा घुमेका, हिन्दी, बङ्गाली, अङ्ग्रेजीलगायत छिटफुट अन्य ४/५ भाषाका ज्ञाता पाण्डेजीले अन्यत्र त थर्काउँथे तर अर्काको देश र अर्काको नियम चल्ने त्यस स्थानमा चारैतिरबाट न्याखन्याखती पारेपछि मूल पण्डाका अगाडि उभिन बाध्य भए । मूल पण्डाले बोलेका अन्तिम पितृमुक्तिका वचनहरूलाई हात जोडेर श्रवण गरेपछि सन्तोषजनक दक्षिणा अर्पण गरी पाण्डेजी नतमस्तक भए ।

त्यति ठूलो विद्वान् पनि पण्डाका अगाडि त्यसरी कायल हुनुपर्ने बाध्यतालाई देखेर म त थर्कमान भइसकेको थिएँ । पाण्डेजीबाट कार्य सम्पन्न गराउने हिम्मत ममा हराउँदै गएको थियो र पाण्डेजीले पनि त्यो ओंट गर्लान् जस्तो लागेको थिएन । पाण्डेजी फर्केर आए, मैले जे सोचेको थिएँ त्यही भयो । उनले हिम्मत हारे र भने – बाबु ! ममा पण्डाहरूसँग मुकाबिला गर्ने सामर्थ्य रहेन । यहाँ यिनीहरूले जे भन्छन् त्यही गरौं, गयामा आफ्नो पद्धतिअनुसार श्राद्ध गरौंला । अस्तु । त्यसै भयो ।

करीब बाह्र बजेतिर त्यहाँको पिण्डदान सकेर हामीले आराध्यदेव विश्वनाथको दर्शन गऱ्यौं । दर्शनकै क्रममा मैले त्यहाँ त्यस्तो पवित्रस्थलमा पनि अशोभनीय क्रियाकलाप गर्ने प्रवृत्तिको विकास भएको पाएं । अर्थात्, चारकोणमा रहेका नारायण, पार्वती, अन्नपूर्णा, अभिमुक्तेश्वर र विश्वनाथको ठीक सन्मुखमा रहेका डण्डपाणीका पुजारी वा संरक्षकहरूले - यता आउनुस्, दर्शन गर्नुस् र पैसा चढाउनुस् भन्नुचाहिं शोभाजनक संस्कार लागेन । मूल गेटभित्र पसिसकेपछि कुनै पनि धर्मानुरागीले शान्तभाव मुद्रामा ध्यानस्थ भएर भगवान्को दर्शन गर्न चाहन्छ र जिज्ञासा लागेको कुरा सोध्छ । तर, त्यहाँ त्यस्तो वातावरण रहेन ।

त्यसपछि हामीले बाहिर निस्केर अन्नपूर्णामाताको दर्शन गरी पितृप्रसाद ग्रहण गऱ्यौं र गयाप्रस्थानको बाटो सोझ्यायौं ।

समूहबद्ध भई लामो यात्रामा निस्किसकेपछि घरमा बनाएको योजना निस्फल हुँदो रहेछ । मैले कुन दिन कहाँ जाने र कहाँ बस्ने अनि कुन दिन फर्कने भन्ने दैनिक कार्यक्रम तयार गरेको थिएँ । जसअनुसार हामीले त्यो दिन त्यही बस्नुपर्थ्यो र सारनाथलगायत त्यहाँका अन्य २/४ देवी देवताको दर्शन र केही दर्शनीय स्थलको अवलोकन गर्नुपर्थ्यो । बीसवर्ष पहिले म त्यो सारनाथ (बुद्धकाशी) पुगेको थिएँ । जुन बनारसदेखि करिब ५ माइल उत्तरमा अवस्थित छ । जहाँ भगवान् गौतमबुद्धले बोधगयामा बुद्धत्व प्राप्त गरिसकेपछि त्यहाँ पुगेर प्रथम उपदेश दिनुभाको थियो । भनिन्छ - सम्राट अशोकद्वारा निर्मित यो मन्दिर पृथ्वीमा धसिएको थियो र पछि जनरल कर्नेलले पुनर्निर्माण गराएका थिए ।

हामी सिगरा विद्यापीठ रोड हुँदै रेलवे स्टेशनका अगाडि पुगेर अडियौँ । अब कतातिर लाग्ने ? दाम्रोतर्फको बसस्टपतिर या बायातर्फको रेलवे स्टेशनतिर । अनि कुन सुलभ होला र आरामदायी ! मैले सुनेको थिएँ – गयाका लागि पेसेन्जर रेल ज्यादै पट्यारलाग्दो हुन्छ । तैपनि बुझौँ सन्तोष गरौँ । म गएर हेरेँ – टिकट काउन्टर बन्द थियो । ठीकै भयो । सरकारी बस जाने ठेगान भएन । केही यात्रुहरूले प्राइभेट बसको टिकट काटेर बसेका थिए । उनीहरू हामीलाई पनि टिकट काटेर सिट भर्न र शिघ्रातिशिघ्र प्रस्थान गर्न अनुरोध गर्दै थिए । सडकछेउमा एउटा कुर्सी र एउटा टेबुल राखेर टिकट काट्ने र बस तुरुन्त आउँदै छ भन्ने प्राइभेट बसका सञ्चालनसँग कतिसम्म विश्वास गर्ने ? मैले आफ्नो दलका साथीहरूलाई सो कुरा बताएँ र प्रतीक्षामा राखेँ । घण्टौसम्म बस आएन । कहीँ मेरो शङ्का यथार्थमा परिणत हुने त होइन ?

धेरैपछि त्यहाँ हल्ला चल्यो–बस आयो रे ।

खोई कहाँ आयो ?

त्यही पर आएर अडिएको छ, टिकट काट्नेले काटी हालौँ, दश मिनेटमा हिडिहाल्छ । 'यहाँ किन आउँदैन ? हाम्रो प्रश्नको चित्त बुझ्दो उत्तर त्यहाँ थिएन, तथापि हामीलाई तातिन कर लाग्यो । 'महाजनो येन गतःस पन्था' - अरूको जो गत आफ्नो त्यही गत । हामीले टिकट लियौँ । टिकट काट्ने मध्येकै एकजनाले एउटा युवकलाई अगाडि सारेर भन्यो – "ल यससँगै जानुस् र आ-आफ्नो सिटमा बस्नुस् ।"

त्यस केटाले करिब ३०/३५ जना यात्रुहरूको डफ्फालाई अगुवाइ गऱ्यो । अलिकति अगाडि गएर रेलवे स्टेशनको मोड पार गरिसकेपछि करीब १ कि.मि. जति सीधा अगाडिपट्टि एउटा बस उभिएको देखियो । त्यस युवकले भन्यो – "बस त्यही हो, गएर बस्नुस्, मैले एउटा कुरा भुलेछु लिएर आउँछु ।"

मेरो मथिङ्गलमा शङ्काको ओइरो लाग्यो । बस त्यही नै हो भन्ने के प्रमाण छ । फूटपाथमा बसेर टिकट काट्नेहरूको के ठेगान ? म पं. पाण्डेलाई दलको नेतृत्व दिएर त्यस युवकका पछि लागेँ । बास्तवमा भारतमा नेपाली ठगिने तरिका यस्तै हुन्छ । ठगीका विभिन्न तरिकामध्ये यो पनि एउटा हुनसक्छ । फेरि २/४ जनालाई छोडेर बाँकी नेपाली तीर्थयात्रु भएको त्यो जमातलाई ठग्नु कुनै ठूलो कुरा होइन ।

म त्यसरी पछि लागेको देखेर ऊ केही भयभीत, केही चनाखो र केही सशङ्कित हुँदै थियो । र, भन्दै थियो – "तपाई जानुस् म आउँछु ।"

मैले भनेँ – "हामी जाऔँला ।"

फेरि भन्न लाग्यो – "म जाने मान्छे होइन ।"

मैले समुत्सुक भएर सोधेँ – "कहाँ जाने ? बस भए ठाउँमा कि गया ?"

"जहाँ भए पनि । तपाई जानुस् न, फेरि बस छुट्ला ।"

हो, त बस छुट्न सक्छ । कस्तो अप्ठ्यारो स्थितिमा पाऱ्यो मलाई त्यसले ! पछि लागिराखूँ भने बस छुट्ला भन्ने डर, छाडेर जाऊँ भने प्रतिव्यक्ति साठीका दरले ठगाइमा परिने डर । बस छुटाउनु पनि मेरा लागि हितकर थिएन । यस अर्थमा कि यदि त्यो बस मेरो शङ्का बाहिरको रहेछ भने बस छुटाएर नोक्सानी पुऱ्याउने अपजस मेरा टाउकामाथि थोपरिन्छ । पं. पाण्डेबाहेक अरू कसैले पनि मेरा कुरा बुझ्दैनन्, पत्याउँदैनन् । तैपनि सोचेँ– एकछिन कसो नरोकाउलान् ।

त्यो केटो र म टिकट काटिएको ठाउँमा पुग्दा त्यो ठाउँ केवल फूटपाथमा मात्र सीमित थियो । अर्थात् टिकट काउण्टरको रूप मेटिइसकेको थियो । म झसँग भएँ । त्यसैबेला एउटा चिनेको अनुहार – त्यहीँ नजिकैको होटेलबाट फुत्त बाहिर निस्क्यो । त्यो टिकट काट्ने मान्छे थियो । मेरो मन केही ढुक्क भयो । हुनसक्छ – टेबुल कुर्सी होटेलमा थन्क्याएर निस्केको हो । मसँगै गएका युवकले त्यसलाई लिएर पुनः होटेलभित्र छिऱ्यो र एकैछिनपछि दुवैजना बाहिर निस्के । त्यसपछि त्यो युवक मसँग फर्क्यो ।

हामी बस भए ठाउँमा पुग्दा यात्रुहरू अन्यौलमा रुमल्लिइरहेका थिए - यो बस गया जाने कि राँची ? ड्राइभर भन्छ 'राँची' तर टिकट काटिन्छ गयाको, यो के हो ?

त्यो युवक र ड्राइभर एकान्तमा गएर एकछिन खासखुस गरेर फर्के । त्यसपछि अन्यौलको स्थिति समाप्त भयो – बस गया हुँदै राँची जाने भयो । मेरो मनको शङ्काले भने लङ्का डोली नै

रह्यो - दालमे कुछ काला हैं । गया नपुग्दासम्म कुनै प्रतिक्रिया व्यक्त गर्ने पक्षमा म थिइनँ ।

बस बेलुका पाँच बजे प्रस्थान गऱ्यो । अरू जे सुकै भए पनि बस नयाँ र आरामदायी थियो । हामी एकछिन उत्तरकाशीको सेरोफेरोमा कुदेर यमुनाको विशालपुल (जुन पुलमा बस र रेलको दुवै मार्ग छ) पार गरी १७ कि.मि. दूरीमा रहेको मुगलसराय पुग्यौं । त्यहाँबाट अगाडि बढेपछि मलाई थाहा भयो कि बनारस - गयाको २२० कि.मि. बाटो तय गर्न १०/१२ घण्टा किन लाग्छ । हजारौं हजार ट्रकहरूको तांती लाग्ने त्यो कस्तो मार्ग हो ? पूर्वतिरबाट आउने ट्रकहरूको लाइनले गर्दा सांगुरो मार्गलाई ठ्याम्मै ढाक्दो रहेछ । जसले गर्दा १-२ माइल लङ्घन गर्न घण्टौं लाग्ने । मलाई एउटा कुरा पटक्कै दिमागमा घुसेन, पूर्व-पश्चिम भारतको सम्पर्क सेतुको रूपमा रहेको सो मार्ग समतल भू-भागको छातीमा लमतन्न सुतेको भए तापनि किन चौडा नगरिएको होला । बाह्रै महिना त्यो मार्ग त्यत्तिकै व्यस्त रहन्छ रे । यो कस्तो विडम्बना ! त्यसरी सवारीका साधनहरू र विशेष गरेर ट्रकका लाममा लाम लागेर घण्टौंसम्म घ्यार -घ्यारको आवाज र धूवांलाई पचाउनुपर्दा यात्रुहरू र स्वयं चालकलाई कति दिक्क लाग्दो हो ? यसतर्फ सरकारको ध्यान किन नगएको होला ।

यसै तरिकाले हामी चन्दोलीबाट उत्तर प्रदेशलाई छाडेर बिहारमा प्रवेश गऱ्यौं । त्यहींको यहीं कति फरक । अँध्यारो भए पनि अलिअलि देखिन्थ्यो । प्रकृतिसंग परिचय गर्न त्यति उज्यालो पनि प्रशस्त हुँदो रहेछ । प्रकृतिले पनि किन त्यसरी ठगेको होला - एउटै देशको दुई प्रान्तलाई रेखै तानेर । मानिसको कुरा त मैले अहिले उठाएको छैन, उज्यालो भएपछि गया पुगेपछि मात्र उठाउंला ।

रातको करिब २ बजे बस दुबेमा पुगेर अडियो । जहाँबाट एउटा सिधा बाटो राँचीतिर लाग्छ र अर्को बायाँतिर - गया ।

कन्डक्टरले भन्यो – गया जाने यहीं ओर्लनुस् ।

के गया आइपुग्यो ? यात्रुहरूले प्रश्न गरे ।

नजिकै छ ।

कति नजिक ? कति किलोमिटर ?

त्यस्तै २-३ किलोमिटर होला !

पुऱ्याइदेऊ न त यो रातमा कसरी हिंड्ने अँध्यारो बाटो ।

त्यहाँ बस्ने ठाउँ पनि छैन, रातीमा डाँका लाग्छ । त्योभन्दा बरु उज्यालो नहुँदासम्म यही होटेलमा बस्नुस्, एकछिन हिंडेपछि पुगिहालिन्छ नि ।

म पनि त्यस मार्गसंग अपरिचित थिएँ । कुनै समय म रेलमार्ग भएर पूर्वतिर गएको थिएँ । तसर्थ म पनि भन्न सक्दैनथें कि त्यस सडकको वास्तविक स्वरूप के हो ? यत्तिकैमा दोस्रो पटक यात्रा गर्ने १-२ जना यात्रुहरूले विरोध गरे – 'होइन, यहाँबाट कम्तिमा २५-३० किलोमिटर टाढा छ । र, त्यहाँ बजार पनि छ । यस्ता बेइमानी कुरा गर्ने । टिकट लिने गयाको र कबुल पनि गर्ने गयाको, अनि यो बीच बाटोमा यो आधारातमा अलपत्र पार्ने- सिधासाधा र अन्जान यात्रुहरूलाई । खोई ड्राइभर ?'

त्यसबेला ड्राइभर सिटमा थिएन ।

यात्रुहरूले छाडेनन् । त्यहाँ एकछिन सवाल-जवाफ र भनाभन भइनैरह्यो । कन्डक्टरले आफूलाई गया जाने कुरा थाहा नपाएको बतायो ।

बीचमा टिकट चेक गर्दा पनि थाहा पाएनौं ? यात्रुहरूले प्रश्न गरे ।

कन्डक्टरले जवाफ दिन सकेन ।

धेरैबेरसम्म यात्रुहरू नओर्लेकाले ड्राइभर बाहिरतिरबाट आएर बस स्टार्ट गऱ्यो । र, चेतावनी दियो – ओर्लने भए ओर्लनुस्, नओर्लने भए राँची हिंड्नुस्' ।

कति क्रूर र नराधम थियो त्यो ड्राइभर । जसले बनारसबाट हिंड्दा गया पुगेर राँची जाने बचन दिएको थियो र यात्रुहरू त्यसै विश्वासमा गयाका लागि प्रस्थान गरेका थिए । त्यस बसमा यात्रा गर्ने ४/५ जना छाडेर बाँकी सबै गया जाने यात्रु थिए र लगभग ती सबै नेपाली थिए । मलाई एउटा उत्सुकता जाग्यो र बुझ्ने कोसिस गरें – मात्र ४-५ जना यात्रुलाई लिएर यो बस राँची किन जाँदै छ ? वास्तविकता यस्तो रहेछ, विदेशी यात्रुहरूलाई लिन रित्तै भए पनि त्यो बस राँची जानुपर्ने रहेछ ।

त्यसकारण नेपाली तीर्थयात्रीमाथि अन्याय नै परेको भए पनि भारतीय यात्रुहरूलाई चुपचाप चाँडोभन्दा चाँडो राँचीतिर लैजानु राम्रो । त्यसै

भएर पनि नेपाली यात्रुहरूको आवाज अरण्यरोदनमात्र भयो । केही नेपालीहरू गयामा बस्ने ठाउँ छैन र डाँका लाग्छ, भन्दा त्रसित भइसकेका थिए र केही त्यहाँबाट गया पुग्दा लाग्ने ६ रुपैयाँ फिर्ता गरी दिएमा मन बुझाउने पक्षमा थिए । हाम्रो दललगायत केही यात्रुहरूचाहिँ त्यही बसले नै गया पुऱ्याउनुपर्छ भन्ने पक्षमा थिए । तर, कसैको केही चलेन । त्यो कसाइलाई ठेगान लगाउने खुकुरीधारी वीर गोर्खाली त्यस मध्यरातमा निस्कन सकेन ।

बिजुली बत्ती पनि नभएको एउटा खोंबे झुपडीमा बसेर ३/४ घण्टा बिताएपछि बिहानीपख एउटा बस आयो र त्यसै बसबाट हामी ३२ किलोमिटर यात्रा गरी गया पुग्यौं ।

बसबाट ओर्लेर प्रतिव्यक्ति रु तीनका हिसाबले चारवटा रिक्सा तय गरी नेपाली धर्मशालातिर लाग्यौं । त्यस्तै दुई किलोमिटर जति पर एउटा ठूलो गेटका अगाडि ओरालेर त्यसैभित्र जान सङ्केत गरी रिक्साहरू फर्के । रिक्साहरू रित्तै र त्यो पनि द्रुतगतिमा चल्नुको मैले एउटै अर्थ बुझेको थिएँ, त्यो थियो – गया धाम पुग्ने यात्रुहरूको भीड बसस्टपमा लागेको छ र ती यात्रुहरूलाई ओसार्नु नै रिक्सावालाको कर्म भएको छ । तर, फाइदा त्यो मात्र नभई अर्को पनि रहेछ । त्यो फाइदा हामीले त्यस धर्मशालाको गेटमा पुगेपछि मात्र थाहा पायौं । हामी फेरि ठगिएछौं । नेपाली धर्मशाला त अझअगाडि पर्दोरहेछ । म हैरान भएँ – तीर्थहरूको धर्म कतिसम्म मासिएर गएछ ।

हामी त्यहाँ नबसेर नेपाली धर्मशाला सोध्दै अगाडि बढ्यौं । धेरै टाढा पनि पर्दोरहेनछ त्यो धर्मशाला । ठग्नै परेपछि केही पुग्नेगरी ठग्नु नि ! मानिसको मति किन यति साँगुरो हुँदै गएको होला । बुद्धि किन यति भ्रष्ट हुँदै गएको होला ।

मलाई त्यस धर्मशालामा बस्न र हेर्न यस अर्थमा मन लागिरहेको थियो कि श्री ५ महेन्द्रद्वारा निर्माण गर्न लगाइएको त्यस धर्मशालाको हालको स्वरूप र व्यवस्थापन कस्तो छ ? र दोसो कुरा त्यहाँ बसेपछि नेपाली लालमोहोरिया पण्डालाई श्राद्ध कर्ममा लगाउन सजिलो पर्छ, पण्डाहरूबाट ठगिनबाट बच्न सकिन्छ । तर, धर्मशालाको गएगुज्रेको व्यवस्था देखेपछि हामी निराश भयौं, हाम्रा सोचाइहरू मरे । हामी त्यहाँ नबसेर सिधै घाटतिर लाग्यौं – फल्गु नदीको घाट ।

चारैतिरबाट पहाडले घेरिएको सो गयाधाम त्रिपुरासुरका छोरा गयासुरको नामले प्रसिद्ध छ । विशाल काय अर्थात् पाँचकोशको लम्बाइमा लम्पसार परेको उसको शरीरमध्ये एककोश बराबरको शीर्षस्थानमा पिण्डदान श्राद्धतर्पणादि गर्ने गरिन्छ – 'पञ्चक्रोशं गया क्षेत्रं कोशमेकं गयार, यत्रयत्र स्मरेद् विद्वान् पितृणा दत्तमक्षयम्' । भनिन्छ देहत्याग गर्ने अवस्थामा पुगेका आफ्ना परम भक्त गयासुरको याचनाअनुसार भगवान् विष्णुले तिम्रो शरीरमाथि जसले पूजाअर्चना गर्छन् र शीर्षस्थानमा श्राद्धतर्पणादि गर्छन्, ती मनुष्य र उनका पितृहरू मुक्त हुनेछन् भन्ने वरदान दिनुभएको थियो ।

हामी गयाघाटबाट पूर्वाभिमुख भई सिँढी ओर्लेर नदीतटमा पुग्यौं । त्यहाँ पनि हामी बनारसजस्तै सूर्योदयका समयमा पुगेका थियौं तर यमुनाको जस्तो सुन्दर झलक त्यहाँ थिएन । एक छेउबाट अलिकति पानी बगेको त्यो पनि फल्गु नदीको जल नभई छेउछाउबाट आएर मिसिएको १०-१५ पाइला हिँडेपछि सकिने गोलीगाँठासम्म भिज्ने पानी । त्यसपछिको विशाल बगर, पिण्डदानपछि त्याग गरिएका पतकर कसिङ्गरहरू र मलमूत्रले भरिएको समूहकृत भई बसेका पण्डाहरूद्वारा नियन्त्रित तथा पितृमुक्तिका लागि मनबचन र कर्मले प्रतिबद्ध पुण्यात्माहरू आफ्नै धूनमा हल्याङमल्याङ गरिरहेका थिए । हामीहरूले पनि पालैपालो गरी बगरको बालुवा खोसेर प्रचलन अनुसार खाल्डो पारी नुहायौं । बेलाबेलामा पण्डाहरू आउँथे र आज्ञा गर्थे – "यो गर, ऊ गर ।" अनि केही प्रश्न गर्थे – "किन यसो गरेको ?" हामी उनीहरूको बोलीलाई समर्थन वा विरोध केही नगरेर सर्जाम मिलाउने काममा व्यस्त थियौं । हाम्रा साथमा पं. पाण्डे थिए । उनलाई श्राद्धपद्धतिको शब्दशब्द ज्ञान थियो । तथापि त्यहाँका केही भिन्नै विधानहरू हुँदा रहेछन् – ती नियमहरूलाई पनि पं. पाण्डेले स्वीकार गरे । मैले स्वर्गीय बुबालाई पिण्डदान गर्ने क्रममा २३ वटा पिण्डदान गर्नुपर्ने रहेछ र म त्यसै प्रक्रिययामा जुटें ।

मैले एउटा अर्को जिम्मा लिएर गएको थिएँ । पितातुल्य मेरा ससुराको नाममा मैले पुत्ररूपमा पिण्डदान गर्नुपर्ने थियो । हुन त उहाँले जीवित श्राद्ध गरिसक्नु भएको थियो । यसर्थ कि ब्राह्मणत्व धर्म

पालन गरेर विशुद्ध कर्मपद्धतिद्वारा छोराहरूले मेरा नाममा पिण्डदान गर्नुहुन्छ । हुन पनि विधाताले उहाँका भाग्यमा त्यसै लेखिदिएको रहेछ, तीन पुत्रका पिता हुने सौभाग्य पाएर पनि मृत्युपाप्यामा पुग्दा उनले आफ्नो मृत्युपरान्त पिण्डदान गर्ने एकमात्र नवाधुनिक जवान छोरा अकस्मात छाडेर भएको थियो । त्यसै भएर पनि सामान्यद्वारा प्रदत्त पुत्रको कर्मलाई मैले स्वीकार एवं मान गरेको थिएँ र सोही बमोजिम केरलाबेसी पिण्डदानका सबैलाई मिलाउँदै थिएँ ।

हामीले बनारसबाट पाठ सिकिसकेका थियौं – पण्डाहरूसँग कस्तो व्यवहार गर्नुपर्छ, के गर्दा पिण्डदान पनि विधिवत् सम्पन्न हुन्छ र पण्डाहरू पनि सन्तुष्ट हुन्छन् । हामीले त्यही विधि अपनायौं । त्यहाँका केही नियमहरूलाई पालन गर्दै हामीले एकबाससमा श्राद्धकर्म गर्ने ब्यौं र समाप्तिपछि श्राद्धका सम्पूर्ण सामग्रीसहित बलिष्ठ दक्षिणा टुङ्गाएर मुतरुडाबाट पितृविसर्जन एवं पितृमुक्तिका लागि आशीर्वाद लिने भयौं । तर, कुरो सुरुमा नै बिग्रिन गएछ – पं. पाण्डेले सङ्कल्प गराएबापतको दक्षिणा ग्रहण गरेछन् । एउटा पण्डा आएर आपत्ति जनायो – सङ्कल्पको पैसा हाम्रो हुन्छ, तिमी लिन पाउँदैनौ । हाम्रो भनाइ थियो – एउटाको गोत्र र नाममा सङ्कल्प गरेर दिइसकेको दक्षिणा अर्काले लिन उपयुक्त हुँदैन ।

पण्डाले मानेन – "तिमी काममात्र गराउन सक्छौ ।"

पं. पाण्डेले टेरेनन् – "यो त हद भयो, नीचताले पराकाष्ठा नाघ्यो ।"

पाण्डेजीले कार्य चालु राखे । पण्डाहरू क्रमशः एकपछि अर्को आएर कचिङ्गल उठाइरहे ।

शान्त मनस्थितिमा गम्भीर भएर सोचेर समेत पितृहरूको नाम लिई तर्पण/पिण्डदान गर्नुपर्ने तर पण्डाहरूको किचकिचले ध्यान भङ्ग भई नै रह्यो । मैले पण्डाहरूसँग बिन्ती गरें – कृपया चुप लागिदिनुहोस्, सकिएपछि तपाईंहरूको चित्त बुझाइदिउँला । तर, उनीहरू मान्न तयार भएनन् । त्यसैबेला त्यहाँको वस्तुस्थितिको अवलोकन गर्दै मूल पण्डाको आगमन भयो र एउटा अर्को गोप्यता पनि कुन्निकताबाट भङ्ग हुन पुग्यो । उनीहरूले के पनि थाहा पाएछन् भने – पं. पाण्डे हामीसँग सम्बद्ध नभई बीच बाटाबाट सम्पर्कमा आएका मानिस हुन् । अब के चाहियो – पण्डाहरूले थर्काएनन् मात्र पं.पाण्डेलाई पाखुरामा समातेर उठाएर खल्तीबाट सङ्कल्पको दक्षिणासमेत निकाल्न लगाए – तैंले हाम्रो अधिनस्थ क्षेत्रमा आएर हाम्रै भाग हरण गर्ने ?

ल हेर, मेरा निम्ति पाण्डेजीको त्यो दुर्दशा । त्यो अपमान । म किंकर्तव्यविमूढ भएँ केहीनकही त गर्नुपर्नो मैले र मूल पण्डाहरूसँग करबद्ध बिन्ती गरें – "कृपया यसो नमारिदिनुस्, यसमा उहाँको कुनै लोभ लालच छैन, कुनै स्वार्थ छैन, मैले अनुरोध गरेको हुँ, तपाईंहरूको चित्त बुझाउने काम म गर्नेछु । अहिले यस्तो शुभकार्यमा बाधा नहालिदिनोस् ।"

त्यसपछिको स्थिति केही मत्थरियो र पं. पाण्डेले बीचमा अवरोध भएको पितृकार्य पुनः अगाडि बढाए ।

यसरी हामीलाई एकातिर पण्डाहरूसित प्रतिवाद गर्न परिरहेको थियो भने अर्कातिर भगन्तेहरूका जमातबाट सबैले रटन त्यसैले धौ-धौ परिरहेको थियो । कुकुरबिराल्लाई बस १-२ चोटि उमारएपछि फेरि नोकिन पर्ने हुन्छन् तर त्यहाँका भिखारीहरू यति अँटेर थिए कि नौरो रेखाए पनि किञ्चित् भय मनमानी केराउन्न आइ नै हाल्थे ।

केही सहायक पण्डाहरूको पालैपालो रेखदेखमा पं. पाण्डेले श्राद्धकर्म समाप्त गरे ।

मूल पण्डा आएर पितृविसर्जन एवं पितृमुक्तिका केही ऋचाहरू पढे, मैले उनको सङ्केतअनुसार आज्ञापालन गरें । पण्डाहरूले उच्चारण गरेका मन्त्रहरू मैले दोहोऱ्याएँ र पिण्ड सेलाउन प्रवाहित जलतटमा पुगें । मसँग त्यहाँ एकजना सहायक पण्डा थिए, उनले केही मन्त्र पढे, मैले दोहोऱ्याएँ र नदीका धारमा पिण्डप्रक्षेपण गरें । त्यसपछिको दृश्य एकप्रकारको विस्मयबोधक, आश्चर्यजनक एवं करुणोत्पन्न पनि थियो, मुन दृश्यलाई मैले टुवाल्स परेर हेरिमात्र रहें । एकछिन हेरेकोहेरै भएँ ।

त्यहाँबाट फर्केर मैले मूल पण्डाको दोस्रो माग पूरा गरिदिएँ, किनकि पहिलो माग पूरा गर्न मलाई अलिकति गाह्रो पऱ्यो । यसैगरी पिण्डविसर्जन गर्न जाने पण्डाको मन बुझाइदिएँ र साथै बीचबीचमा

रेखदेख गर्न आउने र सल्लाह दिने केही पण्डाहरूको बचन राखिदिएँ । त्यतिलेमात्र दानपुण्य सकिएको थिएन । मगन्तेहरूको हुल आएर मलाई घेर्दै थियो । तिनीहरूलाई पनि गच्छेअनुसार द्रव्यदान गर्नैपर्थ्यो र गरें ।

त्यसपछिको खुसियाली म वर्णन गर्न सक्तिन । ठूलो झट्टबाट मुक्ति मिलेजस्तो, अथेघ बन्धनबाट छुटकारा पाएजस्तो, गजै भारी बिसाए जस्तो, कस्तो-कस्तो हलुङ्गोपन र शीतलताको अनुभूति मलाई प्राप्त भयो । साच्चै नै मैले त्यति नभै पितृऋण बोकेको रहेछु र त्यसबाट मुक्ति मिलेको हो कि ?

मैले सुनेको थिएँ - फल्गुनदीको पारिपट्टि रामगया सीताकुण्ड छ । बनवासका समयमा राम लक्ष्मणका अभावमा एकदिन स्व. दशरथको प्रेतात्माले सीताबाट बालुवाको पिण्ड ग्रहण गरेको प्रतिरूप शिला छ । तर, यस कुरालाई फल्गुनदीले झुठ बोलेकाले सीताको श्रापबाट नदी भूगर्भ भएकी थिइन् । अतः फल्गुनदीलाई 'अन्तः सलिला' पनि भनिन्छ । यही कुरा बटवृक्षले सत्यबोलेको हुँदा अक्षय हुने आशीर्वाद पाएको थियो । जुन बटवृक्ष जीवित छ । त्यस पवित्र स्थलको पनि दर्शन अवलोकन गर्न पूर्व मनस्थिति थियो तापनि तर त्यसबेला मध्यदिन ढलिसकेकाले हामीलाई थुप्रैलाई सताइरहेको थियो र थकाइ पनि त्यसै भएर पनि हाम्रो समूहका अधिकांश सदस्यहरूले बिनापेटपूजा त्यहाँ जाने आँट गर्न सकेनन् । जे सुकै भएपनि नदीको माथिल्लो भागमा अवस्थित सभामण्डप र त्यसभित्रको विष्णुपादुकाको दर्शनलगायत सामान्य विधिद्वारा एउटा पिण्डदान नगरी खाना खाइहाल्नु उचित थिएन र सो गर्यौं । दर्शनकै क्रममा त्यहाँको सभामण्डप र परितस्थित देवीदेवताहरूको पनि अवलोकन गर्यौं । त्यहाँका पुजारी हुन् वा अन्य कोही । जसले हामीलाई परैबाट आउनुस् आउनुस् फलाना देवताको दर्शन गर्नुस् र पैसा चढाउनुस् भनी बाटो रोक्न र तान्न खोज्ने गरेको दृश्य पनि सम्झन लायक थियो । यस बाहेक हामीले गयाधाम परिसरका रामलीला पर्वत, प्रेतशिल्प, मङ्गलागौरी, ब्रह्मयोनीजस्ता अन्य केही दर्शनीय स्थलहरू छन् भन्ने थाहा पाउँदापाउँदै पनि ती पुण्यधामहरूको दर्शन गर्ने समय निकाल्न सकेनौं ।

तत्पश्चात् हामी जठराग्नि शान्त गर्नका लागि एउटा शुद्ध सफा होटेलका खोजीमा लाग्यौं । हाम्रा नजरमा शुद्ध शाकाहारी मारवाडी होटेल देखापर्‍यो । त्यो होटेलभित्र पसेर हामीले निस्क्रिकी पुडीतरकारी र मिठाई खायौं । यतिसम्म कि मैले मेरी आमालाई पनि त्यस्तो अपरिचित ठाउँमा अज्ञात व्यक्तिद्वारा निर्मित पक्वान्न एवं मिष्ठान्न खुवाएर धर्म पापको जिम्मा लिएँ ।

सोंच्चै भनौं भने अब हाम्रो लक्ष्यित उद्देश्य पूरा भइसकेको थियो र हामीले त्यहीबाट घर फर्कने तयारी गरेको भए पनि हुन्थ्यो । सायद त्यस समूहमा ममात्र एकजना नभएको भए हुन्थ्यो पनि त्यसै । तर, मौका सधैं आउँदैन । एकपटक आएको मौकालाई सदुपयोग गर्न सकिएन भने पछि चुकचुकाउनु पर्ने हुन्छ ।

यद्यपि मेरो गयाप्रस्थान अगाडिको लक्ष्य बेग्लै थियो । केही पण्डितहरूको सल्लाह र पञ्चाङ्गमा लेखिएका लाइनहरूलाई आधार बनाएर मैले त्यो लक्ष्य तय गरेको थिएँ । अर्थात् गया क्षेत्रका चार पुण्यभूमिहरू - पुनपुन, फल्गुनदी, विष्णुपादुका र अक्षयवट गरी चार ठाउँमा पिण्डदिने मनस्थिति राखेको थिएँ । जहाँसम्म पुनपुनको कुरा छ– त्यो बनारसदेखि गया जाँदा बीचबाटामा पर्ने भएको र त्यस नदीलाई हामीले मध्यरातमा पार गर्नुपरेको हुँदा पहिलो पिण्डदानको कर्तव्य हामीबाट निर्वाह हुन सकेन । दोस्रो र तेस्रो स्थानमा गरिने पितृकार्य- हामीले पुरा गर्यौं बाँकी रह्यो अक्षयवटको कुरा । हामीवाट जलपान तथा प्रसादग्रहण गर्ने काम भइसकेको हुँदा सल्लाहअनुसार हामीले त्यस ठाउँमा पुगेर पितृको नाममा श्रद्धा सुमन अर्पण गर्ने निश्चय गर्यौं र टाँगाद्वारा सो ठाउँमा पुग्यौं । त्यस वटवृक्षले जगज्जननी सीताबाट अक्षय हुने बरदान पाएको थियो । प्राचीन एवं विशाल त्यस वटवृक्षको अग्लो चौतारोमाथि एकछिन विश्राम गरी हामीले त्यही सँगैको प्रपितामहेश्वरको मन्दिरमा गई प्रतिस्थापित शिवलिङ्गको दर्शन गर्यौं र अटोरिक्साद्वारा करीब ६ माइल दूरीमा निरञ्जना नदीकिनारमा अवस्थित बुद्धगया (बोधगया) प्रस्थान गर्यौं ।

केही गहिरो स्थानमा रहेको उरुविल्व नामले

चिनिने प्राचीन एवं सुन्दर त्यो बुद्ध मन्दिरलाई सम्राट् अशोकले जिर्णोद्धार गरेका थिए । जुन मन्दिरभित्र पाषाणवेदीमाथि ध्यानस्थ बुद्धको विशाल सौम्य मूर्ति देखेर हामी पनि एकछिन शान्तमय एवं भावविभोर भयौं र श्रद्धाले शिर झुकायौं । त्यसपछि हामीले मन्दिरलाई प्रदक्षिणा गरी अन्य कक्षहरूमा रहेका विभिन्न देवीदेवताको दर्शन गऱ्यौं र पश्चिम भागमा उभिएको विशाल बोधीवृक्षका छहारीमा बसी एकछिन सुस्तायौं । जुन वृक्ष नजिकैको वज्रासनवेदीमा ध्यानस्थ भएर भगवान्, बुद्धले बुद्धत्व प्राप्त गर्नुभएको थियो । मानौं त्यस बोधीवृक्षले अहिले पनि बुद्धका दिव्य उपदेशलाई आत्मसात गरेर शीतलता प्रदान गरिरहेको छ ।

तत्पश्चात् हामी मन्दिरकै दक्षिण भागमा रहेको बुद्ध तलाउतिर लाग्यौं । जुन तलाउमा बुद्ध वैनिक स्नान गर्नुहुन्थ्यो । त्यसपछि हामीले त्यहाँका अन्य विश्रामागार, उद्यान, र भवनहरू लगायत अति आकर्षक रूपमा रहेका तिब्बती चिनी र थाइ बौद्ध मन्दिरहरूको पनि अवलोकन गरेर अनन्दानुभूति प्राप्त गऱ्यौं । त्यहाँको त्यस्तो मनोरम वातावरणले मेरो अन्तस्करणमा एउटा प्रश्न उठिरहेको थियो – बिहार राज्यमा पनि यस्तो स्थान छ जहाँ शान्तिको स्वास फेरेर एकछिन सुस्ताउन सकिन्छ । साँच्चैनै मलाई त एकरात त्यहीं बस्न मन लागिरहेको थियो तर मैले बहुमतको कदर गर्नै पर्थ्यो र गरें । अर्थात्, हामीले यात्रालाई मोड्यौं र रेलवेस्टेसनतिर लाग्यौं ।

रेलवेस्टेसन हामी यस उद्देश्यले गएका थियौं कि हामीले त्यहाँबाट सिधै गोरखपुरको रेल पाउनेछौं । तर, दुईघण्टा ढिलो गरेर आएको रेल त्यो पनि लोकल बनारसका लागि मात्र । ब्यालमा सिसासमेत नभएको त्यस थोत्रा रेलमा बेलुका ६ बजे चढेर रातभरको हावा र वर्षाको पानीसमेत खाई ठीक बाह्र घण्टामा हामी बनारस आइपुग्यौं । टुरिस्टबसमा २२० किलोमिटर यात्रा पूरा गर्न ११ घण्टा लाग्यो भने स्टपका लागि स्टेसन पनि नचाहिने त्यस पेसेन्जर रेलमा १२ घण्टा लाग्नु कुन ठूलो कुरा भयो र ? फेरि पैसा पनि त झण्डै बीस रुपैयाँ कम पऱ्यो । त्यहाँ चारघण्टा बसेर दश बजेको एक्सप्रेस रेलद्वारा साढेपाँच घण्टामा अर्थात् बेलुका साढेतीन बजे गोरखपुर उत्र्यौं र नुहाइधुवाइ गरी त्यस दिनको खाना खायौं ।

त्यहाँबाट अढाई घण्टामा नौतनवा र अर्को पन्ध्रमिनेटमा भैरहवा पुग्दा साँझ परिसकेको थियो । हाम्रो एकीकृत समूह त्यहाँबाट विभाजित हुने भयो ।

छुट्टिने बेलामा मैले पं. पाण्डेलाई भनें – "हाम्रो यो यात्रा स्मृतिका गर्भमा सदैव रहिरहनेछ र तपाईंले लगाएको नि:स्वार्थ गुन पनि म आजीवन भुल्ने छैन ।" विभाजन हुने क्रममा हाम्रो समूहसँग सम्बद्ध पाखापानी पर्वतका आशावहादुर खड्काचाहिँ एक्लिने अवस्थामा पुगें । बिचराको कोही छैन, कहाँ गएर कुन ठाउँमा बस्ने । हामीसँग आश्रित भई गुण्टा बोकेर पछिपछि दौड्ने बिचरालाई मैले त्यो रात हामीसँगै बस्न भनें ।

गयायात्राका विभिन्न जात्राहरू सम्झँदा विशेष गरेर मेरो ध्यान एउटै जात्रामा पुगेर टक्क अडिन्छ र मेरा आँखामगाडि त्यो दृश्य एकछिन नाच्न थाल्छ । नदीको जलप्रवाहमा विसर्जित पिण्ड टिप्न जानेहरूको सङ्घर्ष । मानौं ती चारो खान पल्केका चराहरू हुन् र चारो छरिदिएपछि हुरुरुर ओइरो लागेका हुन् । पितृहरूले पनि त्यसैगरी ती पिण्डहरू, ग्रहण गरिदिए पो हुन्थ्यो । त्यसबेला मेरा दिमागमा एउटा यस्तो सोचाइ पनि आएको थियो – के थाहा, पितृहरू नै भिखारीरूपमा आएर त्यो पिण्ड उपभोग गरेका पो हुन् कि । यस्ता उदाहरणहरू हामी धर्मशास्त्रमा पढ्छौं । सुन्छौं ।

मैले सुनेको थिएं - नेपालीहरूका लागि गयापर्व पौष कृष्ण अमावश्यनै पुण्यपर्वका रूपमा स्वीकृत भए पनि भारतीयहरू समयानुकूल वर्षभरि नै मान्छन् र प्राय: सम्बन्धित तिथिमा श्राद्धका लागि आउने गर्छन् । यदि त्यो सत्य हो भने त ती भिखारीहरूको जीविका त्यसैगरी चल्दो हो । अन्यथा ती बिचराहरूको जिउनेक्रम वर्षभरि कसरी चल्दो हो ?

एउटा कुरा मैले अहिले पनि बुझ्न सकेको छैन र कसैसँग सोधेको पनि छैन – जौको पिठोलाई दूध वा पानीमा भिजाएर बनाइएका ती पिण्डहरूको उपभोग उनीहरू कसरी गर्छन् – रोटी टाँसेर वा ढिँडो घोटेर ?

कविता

चिसो साँझ

⇨ पुष्पनाथ शर्मा

दिन ढलेपछि
कालो बादलले ढाकेको
चिसो साँझ उकुसमुकुस भएर
मडारिँदै
उसका पैतालाका थर्थराहट,
गडगडाहट एवं कोलाहलमय
बीभत्सतापूर्ण
अत्यास बोकेर ओर्लिइरहेछ ।
दिग्भ्रमित चिसो साँझ
त्रासदीपूर्ण कोलाहल बोकेर
प्रत्येक दैलामा
घच्घच्याइरहेछ ।

विगत र वर्तमानको
अन्तराललाई चिरेर
एउटा चीसो साँझ
बीभत्सताको फणा
फैलाएर आइरहेछ
अपल्पनीय अत्यास लाग्दो
भूकम्पको लहरमय विप्लवले
सिर्जेका धर्तीफाटाहरूको
प्रलयङ्कारी क्षण बोकेर ।
प्रकम्पित आत्माभित्रबाटै आतुर
.घरका बूढा बा
सुस्ताइरहेछन् –
थर्थराएका हातहरूमा भाँच्चिएको
कुकुर डाइँनाको लौरो बोकेर
निस्सहाय !

थर्थराएको अन्तर्मनभित्रबाट
कमजोरीका अन्तरज्वालामा
दन्दनी बलेको मानसिकता
खुम्च्याएर भुत्भुताइरहेछ
पहाड र तराईमा खसेको
यो चीसो साँझ ।
विवशताका वेदनाले
उकुसमुकुस गुम्सेको
काठमाडौँ खाल्डो
फोहोरको रास अटाउने
ओढार नपाएर एउटा शक्तिशाली
भूकम्पको सम्भावनाभित्र टोलाइरहेछ,
लोलाइरहेछ
हिजोको पवित्रता
प्रदूषित बाग्मतीलाई
धर्तीका गर्तभित्र धकेलेर चोख्याउन
हतारिरहेछ, अत्तालिइरहेछ
असह्य दुर्गन्धले बाफिएर
भयावह भूकम्पको सन्देश बोकेर
ओर्लिरहेछ एउटा चीसो साँझ ।

- - -

शत्रुसँग शत्रुभाव राख्नाले वैरभाव दुईगुना हुन्छ, त्यो हटाउने उपाय प्रेम हो – **धम्मपद**
पृथ्वीको निम्ति एउटा ठूलो भार अन्धविश्वास हो – **मिल्टन**
दु:ख सिद्धान्तको कसी हो, यो विना मानिसले आफ्नो इमान्दारी र बेइमानी चिन्न सक्तैन –**फिल्डिङ**

दुई कविका महत्त्वपूर्ण दुई कृति: समीक्षात्मक दृष्टि

❑ ठाकुर शर्मा

१. **'मेरो देश मेरै सपना' भित्र पस्न खोज्दा**

भोका र नाङ्गा घरका जहान
छ जिन्दगी मृत्यु कुरेसमान ।

बाँकी धोको रुख छ हरियो वैंश निखचो कि जस्तो
देखें कस्तो समय, म स्वयं टाट पल्टिन्छुजस्तो ।

देखें कस्तो विषम युग यो, लाग्छ नैराश्य कस्तो
ढोंगी नेता असफल हुँदा लिन्छ सन्यासजस्तो ।

यी कवि हृदयका अन्तर्वेदना हुन् । यहाँ शब्दशब्दमा वेदना बोलेको छ, समाज बोलेको छ, देश बोलेको छ । कविताले एक पङ्क्तिमा सबै कुरा बोल्छ, धेरै दिनको कुण्ठा खोलिदिन्छ । माथिका मीठा कविता मेरा होइनन्, यी कविता हुन् कवि राधेश्याम भट्टराईका ।

अन्तर्हृदयबाट निःसृत भावनाहरू नै कविता हुन्छन्, सृष्टि नै कवितामय छ, जीवन नै कवितामय छ, लयात्मक छ, लयात्मकतामै मानिस रमाउँछ, यस्तै जीवन बोकेर रमाउनुभएको छ: कवि **मेरो देश: मेरो सपना** कोसेलीमा । यसमा विभिन्न वार्णिक छन्दहरूको संयोजन गरी भावनाको पुञ्ज नै प्रस्तुत गर्नुभएको छ कविले । सृष्टिभित्रको दृष्टि, स्वच्छन्द दृष्टि, संवेदनशील दृष्टि शब्दशब्दमा अभिव्यञ्जित भएको छ । मेरो र तेरोमा रमाउन खोजेको यो संसारमा शान्ति खोज्ने मानव कता भड्किएको छ कवि चिन्तित हुनुहुन्छ, समसामयिकताका साथै अन्तर्निहित विषयवस्तुको खोजमा लागेको पनि अनुभूति हुन्छ ।

वि. सं. २००६ साल असार १९ मा जन्मेर २०२२ सालदेखि नेपाली साहित्यमा प्रवेश गर्नुभएका कवि राधेश्याम भट्टराईले संस्कृतबाट आचार्य र एम्. ए. गर्नुभएको छ । साहित्यिक यात्राको क्रमलाई केलाउँदा 'हलेसी' (तीर्थकाव्य २०४१), 'साठीथुँगा' (मुक्तकसङ्ग्रह २०५१) प्रकाशनपछि **मेरो देश मेरो सपना** (कवितासङ्ग्रह २०५७) प्रकाशित भएको छ । यसमा २०२२ सालदेखि २०५५ सालसम्म रचिएका कविताहरू समाविष्ट छन् । २०२२ सालमा रचिएको कविताको मिठास र २०५५ सालमा रचिएको कविताको मिठासमा अन्तर पाइँदैन जसले उहाँको कवि व्यक्तित्वमा पहिले नै निखारता आएको थियो भन्न सकिन्छ । कविता, निबन्ध प्रतियोगिताहरूमा पटकपटक प्रथम पुरस्कार प्राप्त गर्नुभएका विद्वान् कवि 'मेरो युग मेरो अभिशाप' कवितामा भन्नुहुन्छ:

आविष्कार स्वयं छ सृष्टिरसको सर्वस्व रित्याउने
तिम्रो दृष्टि खुलेन हाय जगमा आशा अझै त्याउने...

मेरो देश मेरो सपना (कवितासङ्ग्रह २०५७) भित्र ४८ वटा कविता छन् । फुटकर कविताको सँगालोको रूपमा रहेको पहिलो कविता हो 'पहाडको सम्झना' र अन्तिम कविता हो 'मेरो रावा लामीडाँडा' ।

'लामीडाँडासँग विरहमा आयु धेरै बिताएँ'

यसरी आफ्ना अभिव्यक्तिहरू वार्णिक छन्दमा पोखिएका छन् । यसमा प्रयोग भएका छन्दहरू हुन् मालिनी, उपजाति, मन्दाक्रान्ता, अनुष्टुप्, शार्दूलविक्रीडित, पञ्चचामर, शिखरिणी, अपरान्तिका । कविता अनुप्रासयुक्त छन्, अन्त्यानुप्रासले गर्दा अझ सुन्दर, मधुर, रसयुक्त भएर कविका भावनाहरू प्रयोग भएका छन्दमा मुखरित भएका छन्, कर्णप्रिय भएका छन् । आफ्ना सुन्दर रचनामा आकर्षणता भर्न सफल कविका कवितामा देशभक्ति, राष्ट्रप्रेम अत्यधिक पाइन्छ । सम्पूर्ण मानव जीवन समेट्न खोज्दाखोज्दै पनि आफ्नै सेरोफेरोमा घुमेजस्तो, सम्पूर्ण धर्तीलाई समेट्न खोज्दाखोज्दै पनि आफ्नो राष्ट्रप्रति सचेत रहेर आफ्नै सेरोफेरो, आफ्नै माटो, पहाड, वनजङ्गल, वनस्पति, हिमशिखर, चराचुरुङ्गी बोलेको अनुभव हुनको साथै जीवनप्रतिको सचेतता, नेपालो समाजको विसङ्गति, विकृतिप्रति

चिन्ता कवितामा व्यक्त भएको देखिन्छ । यस सङ्ग्रहको पहिलो कविता 'पहाडको सम्झना' २०२२ सालमा रचित कविता हो;

कवि रचित थलीभैं रम्य पाखापखेरा
बनडुपवन नाघी हुन्नु आनन्दधारा .....

यसकी भावमधुरता र २०५५ सालमा रचित क्रान्तिपुरको व्यथामा व्यक्त भएको मधुरता जुस्तै देखिन्छ –

क्षुधातिर्खा मात्रै प्रतिदिन अझै कष्ट थपिने
सुधा तिम्री अन्त्यो थलपल युवास्पन्दन दिने

मेरो देश मेरो सपना यसै कविता सङ्ग्रहभित्रको यीन्ना कविताको शीर्षक हो । त्यसैलाई शीर्षकका रूपमा अँगालिएको छ र शीर्षकले सम्पूर्ण कवितालाई समेटून सकेको छ, प्रतिनिधित्व गर्न सकेको छ त्यसैले मेरो देश मेरो सपना शीर्षक सार्थक छ ।

मेरै देश बनाउनै तपसको शिल्पी स्वयं हुन्छु म
मेरो गौरव थाम्न निम्ति हिमवान् बन्दै खडा हुन्छु म ।

(भूस्वर्ग यो भलमल ४४)

देशका युवामा राष्ट्र निर्भर छ र राष्ट्रप्रति सचेत हुनु सबैको कर्तव्य हो । प्राकृतिक सुन्दरताले परिपूर्ण देश हुँदाहुँदै पनि युवामा जागृति भएन भने राष्ट्रको सपना सपनामै रहन्छ भन्ने कुरा कवि व्यक्त गर्नुहुन्छ –

आशाको ज्योतिले लेख्छ शक्तिका सोत हौ तिमी
मोहै आस्था संगालेर बढ्ने ज्वार हौ तिमी

(रा.स.देख्छु म. अ. ४५)

आफ्नै देशलाई सर्वस्व ठान्ने कविको अभिव्यक्ति छ:

दुःखै भए तापनि देश प्यारो
भविष्य मेरो छ जहाँ उधारो
देवत्वको स्पन्दन चल्मलाई
साझाँ म मेरै पसिना बगाइ ।

(मेरो देश मेरो सर्वस्व ६०)

सृजनशील उद्यान त कविका कवितामा सर्वत्र नै पाइन्छ । त्यसमा पनि नेपाली भाषासाहित्यका विद्वान् वरिष्ठ समीक्षक डा. वासुदेव त्रिपाठीज्यूको भूमिकाले कविको मेरो देश मेरै सपना कृतिलाई अझ उज्यालो तुल्याएको छ । इत्यलम् ।

३. 'कुलबहादुर' एक पठनीय खण्डकाव्य

अति अगम कुरा हुन् सृष्टिका सूक्ष्मतत्त्व
क्षणिक जनम भोग्ने जीवको के प्रमुख

(कुलबहादुर ६-४८)

नेपाली साहित्यका फाँटमा वार्णिक छन्दमा सरस र सरल कविता लेख्ने कवि भुवनहरि सिग्देल वि.सं. २००७ मा जन्मी २२ वर्ष प्रशासन सेवामा सम्बद्ध रहनुभयो । उहाँका 'आर्तनाद' खण्डकाव्य २०५४, 'खाते' नव्यकाव्य २०५५ 'धरणीधर' महाकाव्य २०५५, 'फानी' खण्डकाव्य २०५५ 'मेनुका' महाकाव्य २०५६, 'कुलबहादुर' खण्डकाव्य २०५८ प्रकाशित भइसकेका छन् । धरणीधर पुरस्कार २०५५, भक्तदेव पन्त प्रान्तिक पुरस्कार २०५७, बाट पुरस्कृत हुनु भएका कवि नव प्रभात कलाकेन्द्र थानकोटबाट सम्मानपत्र २०५७, विश्व हिन्दू खालसा त्रिशताब्दी समारोहमा उत्कृष्ट कविताबाचन प्रमाणपत्र प्राप्त गर्नुभएको छ । ६-७ वर्षको अन्तरालमा खण्डकाव्य महाकाव्य लेख्ने त्यसमा पनि फलामका च्यूरा ठानिएको वार्णिक छन्दमा काव्य लेख्ने कवि भुवनहरि काव्यमा अति सरल हुनुहुन्छ त्यतिनै बाहिर पनि सरल हुनुहुन्छ । सादा जीवन उच्च विचार राख्ने कविका काव्य सरल हुँदाहुँदै भाव गाम्भीर्यका दृष्टिकोणले अत्यन्त उच्चता हासिल गरेको अनुभव हुन्छ । यसै सिलसिलामा आफ्ना काव्यमा समाजका विविध कथावस्तु त्यसमा पनि निम्न वर्गीय पात्रहरूको चयन गरेर काव्य सिर्जना गर्नु एउटा आफ्नै किसिमको विशेषता भन्न सकिन्छ ।

कुलबहादुर एउटा गरिब पात्र हो, हाम्रो समाजको पात्र हो, एउटा भरिया बन्न पुगेको छ । आमा पोइल गई । बाबुले अर्को स्वास्नी ल्याएपछि उसलाई लत्याइदियो । आफ्नो र भाइको हातमुख जोर्नका लागि भरिया बन्न पुग्यो । यो अवस्था देखेर कविको संवेदनशील हृदय आहत भयो, आफूले गर्नसक्ने भनेको लेखनी चलाउने हो, लेखनी चल्न थाल्यो । खण्डकाव्यको रूप लियो, नामकरण कुलबहादुर राख्यो, यो कुलबहादुरको पीडा र नियतिभित्र काव्य

रचिएको हुनाले एउटा व्यक्ति विशेषमा मात्र सीमित छैन। यस देशमा वा अन्य यस्तै देशमा अनगिन्ती यस्ता युवा छन् आफ्नो नियति भोगेका छन् । त्यसैले वर्गविशेषमा परिणत भएको समाज यहाँ बोलेको छ

बाँची मर्ने समय ननिको भ्रूणहत्या निकै हो
त्यस्तै हो ता प्रजनन मरी कोख बाँझो ठिकै हो ।

हाँसे रुने निखिल दर्द छ यो व्यथामा
लेख्ने मसी सहज जम्दछ यो कथामा ।

काव्यमा प्रयोग गरिएका वार्णिक छन्दहरूलाई कविले कविताकै प्रारम्भमा छन्दको नाम लेखिदिनुभएकाले पाठकलाई सजिलो भएको छ । साथै समाजमा भएका विभिन्न कुरुतिलाई देखाउन र बुझ्न यो काव्य अत्यन्त महत्वपूर्ण ठेकेको छ । सरल सरल शैलीमा लेखिएको काव्य पढ्न प्रारम्भ गरेपछि छोडन मन लाग्दैन । यस पुस्तकको प्रकाशनको भार उन्नयन प्रकाशनले लिएको र २०५८ सालमा प्रकाशित भएको कृति हो । कुलबहादुर सङ्ग्रहणीय खण्डकाव्य बन्न पुगेको छ । यसै काव्यको प्राप्तिका लागि अनुरोध गर्दै अन्तमा कविकै शब्दमा टुङ्गयाउन चाहन्छु ।

समयसँग सबैको बन्दछन् सन्धिपत्र
असर कसर खेपी दौडिंदा यत्रतत्र ।

- - -

कविता

फुटबल

⇨ चक्री श्रेष्ठ

केवल एउटा फुटबल
र, बगुन्द्र खेलाडीका सहस्र प्रहारहरू

कहिले दायाँ
कहिले बायाँ
कहिले तल
कहिले माथि
मानौं यसबेला पाण्डवहरू कामातुर छन्
र, चल्दै छ उनीहरू बीच नै भीषणप्रतिस्पर्धा -
कसले द्रौपदीलाई पट्याउने ?
र, जण्डो लोग्नेसित पट्टिएकी द्रौपदीजस्तै
जण्डो खेलाडीको इशारामा
अँध्यारामा हानिएको दुङ्गाको शैलीमा
कहिले ग्राउण्डबाहिर भौंतारिन्छ
कहिले ग्राउण्डभित्रै खोसिन्छ/हुत्तिन्छ/ठोकिन्छ
कोरली पोथीलाई झैं
मनपरी/चाहेजसरी
सम्भोग गर्न तम्सिएको झलेझैं
सबै आ-आफ्नै स्वार्थअनुसार उपभोग गर्न चाहन्छन्
ज-जसले सक्छन्
तिनकै चाहनाअनुसार खेलाउन चाहन्छन् यसलाई
जसले/जसरी
जुन रूपमा हुन्छ यसलाई आफ्नो बनाउन चाहन्छन्
बनाउन चाहन्छन् यसलाई आफ्नो पुरुषार्थको गोटी
स्वाधीनता सायद
सबैभन्दाउपहासजनकशब्द हो फुटबलका लागि ।

–भक्तपुर

कविता

वीर नेपाली

⇨ कोमलदत्त तिवारी

महा-चीनको आँगनमुनि भारतको कर्सो
अन्तरमा स्वतन्त्र छ यौटा सानु धर्सो ।
यसैभित्र नेपालीको वीर फूल फुल्छ
फूलको बास पृथ्वीको कुना-कुना डुल्छ ॥

सगरमाथा शिखरमा नेपाली नै पुग्यो
संसारमठूलो बिगुल नेपालीले फुक्यो ।
गोली खाँदा नेपालीले जोस घटाएन
पृथ्वीमा नेपालीको नाउँ अटाएन ॥

सङ्ग्राममा जसले गऱ्यो नेपालीको भर
उसको फुऱ्यो विजयको झण्डा फररर ।
भी.सी., एम्.सी.सम्म पनि नेपालीले लिए
वीर नाउँ नेपालीको अमर गरिदिए ॥

नीचो शिर नेपालीले कैल्यै गर्ने छैन,
बरु परे हाँसी-हाँसी मर्न डर्ने छैन ।

- भैरहवा

रचनाकाल २०१२

कविता

मौनव्रतको तपस्या

⇨ रामविक्रम थापा

किन सम्पादकको मस्तिष्कमा डसूँ ?
किन पाठकहरूका मनमा छुरा धसूँ ??
मौत ब्रतमा -बरु म किन चुपचाप नबसूँ ???

कसैलाई केही उपहार दिन
म अलिकति रित्तिने गर्थें
मनबाट मनहरूमा पुग्न
क्रमशः म स्वयं सिद्धिने गर्थें
उन्मुक्त चरीजस्तै निर्बन्ध
म यत्रतत्र व्यर्थ पोखिन्थें
बिनामोल र अस्तित्व
बगरेको तराजुमा जोखिन्थें ।

मान्छेः नरित्तिएर पनि बाँचेकैं छ
मान्छेः नसिद्धिएर पनि हाँसेकै छ
मान्छेः नपोखिएर पनि नाचेकै छ
मान्छेः नजोखिएर पनि बाँचेकै छ ।

किन सम्पादकको मस्तिष्कमा डसूँ ?
किन पाठकहरूका मनमा छुरा धसूँ ??
बरु म किन चुपचाप नबसूँ ???

हिमालकुञ्ज, खोटाङ

नववर्ष २०५९ सालको पुनीत अवसरमा हाम्रा समस्त
ग्राहक, शेयरधनी तथा शुभ चिन्तक महानुभावहरूमा
हार्दिक मङ्गलमय शुभ-कामना ।

NB BANK
नेपाल बङ्गलादेश बैंक लि.
Nepal Bangladesh Bank Ltd.
Joint Venture Bank with IFIC Bank Ltd., Bangladesh

कृति-समीक्षा

दुई कृतिमाथिको अन्तर्दृष्टि

❑ यादव भट्टराई

१. 'सन्ध्यावली' कवितासङ्ग्रहमा कवि चन्द

नेपाली साहित्यका फाँटमा एक प्रतिभावान् व्यक्तित्व हुन्, साहित्यकार लोकेन्द्रबहादुर चन्द । मुख्यत: कविता, निबन्ध, कथा, प्रहसन, नाटक आदि विधामा कलम चलाउने चन्दका बाह्रौं खेलाडी (व्यङ्ग्यात्मक निबन्धसङ्ग्रह), नेताको साथी (प्रहसनसङ्ग्रह), हिउँको तन्ना (कथासङ्ग्रह) इन्द्रधनुष (हिन्दी कवितासङ्ग्रह), अपरिचित (कवितासङ्ग्रह), विसर्जन (कथासङ्ग्रह, वि.सं. २०५४ मा मदन पुरस्कार प्राप्त) र **सन्ध्यावली** (कवितासङ्ग्रह) जस्ता कृतिहरू प्रकाशित छन् । उनका झण्डै आधादर्जन कृतिहरू प्रकाशोन्मुख अवस्थामा रहेका छन् । साहित्यकार लोकेन्द्रबहादुर एक कुशल राजनीतिज्ञ पनि हुन् । नेपालको प्रधानमन्त्रीजस्तो महत्त्वपूर्ण पदमा पटक-पटक आसीन भइसकेका चन्द आफूलाई राजनीतिज्ञभन्दा एक साहित्यकारका रूपमा चिनाउन रुचाउँछन् भन्ने कुरा विभिन्न साहित्यिक समारोहहरूमा उनले व्यक्त गरेका विचारबाट अवगत हुन्छ ।

प्रस्तुत **सन्ध्यावली** कवितासङ्ग्रह हालै सार्वजनिक गरिएको कवि चन्दको सातौं कृति हो । गीतिलयमा संरचित प्रस्तुत सङ्ग्रहमा ७१ वटा कविताहरू सङ्गृहीत छन् । वि.सं. २०१८ देखि वि.सं. २०३४ सालसम्म रचना गरिएका कविताहरूमा मूलत: प्रकृतिचित्रण, मानवीय संवेदना, जीवनका विविध अनुभूतिहरू, वेदना, आशावादिता, ग्रामीण जीवनका झुल्काहरू, मानिस हुनुको सार, सामाजिक विषमता र मनका अभिलाषाजस्ता विषयवस्तुहरूलाई कवितात्मक अभिव्यक्ति प्रदान गरिएको छ । 'निरभ्र-अम्बर' शीर्षकको कविताबाट सुरु भएर प्रस्तुत सङ्ग्रह **सन्ध्यावली** शीर्षकको कवितामा पुगी टुङ्गिएको छ । कविताहरूमा कविले स्वतन्त्र भएर भावनात्मक अभिव्यक्ति प्रस्तुत गरेका छन् । जीवनलाई सुख र दुःखको चक्र ठान्ने कवि सुनौला बिहानीको प्राप्तिका लागि कर्तव्यलाई अपरिहार्य ठान्दछन् । मानिसका वेदनालाई कविले धेरै कविताहरूमा प्रस्तुत गरेका छन् । जीवन बाँच्ने क्रममा मानिसले भोग्नु परेका अनेकौं विषम परिस्थितिको सामना गर्न तयार रहनुपर्छ भन्ने सन्देश कवि लोकेन्द्रबहादुर चन्दका कवितामा पाइन्छ । कवितामा स्वतन्त्रताको वकालत गरिएको छ । समाजका कुरीतिका विरुद्ध कविहृदय सचेत छ । संसार प्रेममय हुनुपर्छ, कविको चेतनाले यसो भन्छ । जीवनका पीडाजन्य अनुभूतिलाई पनि कविले सन्तुष्टिको आँखाले नियालेका छन् । सङ्ग्रहका कवितामा समाजसुधारको चाहना, जीवनलाई बुझ्नका लागि आध्यात्मिक ज्ञानको आवश्यकता र सङ्घर्षपूर्ण जीवनको सार्थकताजस्ता अभिव्यक्ति पनि त्यत्तिकै सशक्त भएर प्रस्तुत भएका छन् । प्रस्तुत एक कवितांशलाई हेरौं –

दुःखको जलधि पनि होइन, होइन सरोवर सुखको
औंसी बितेपछि आउँछ, शुभप्रातको पनि पालो
दुःखमा हिँडी थाकेपछि, आउँछ मुकाम सुखको
जीवन यसैले लाग्दछ, एक चक्र हो सुख र दुःखको ।
(समयचक्र)

कवि लोकेन्द्रबहादुर चन्दका कविताको विशेषता जागरणधर्मिता रहेको छ । लयात्मकता प्रस्तुत सङ्ग्रहका कविताको अर्को प्रमुख विशेषता हो । त्यसकारण कवितामा गीतिचेतना प्रबल रूपमा देखा पर्दछ । जीवनका अनुभूतिहरूलाई कविले अत्यन्तै निकटबाट अध्ययन गरेका छन् । जीवनको उत्कर्षमा पुग्ने अभिलाषा हुँदाहुँदै पनि **सन्ध्यावली** कवितासङ्ग्रहका केही कवितामा निराशाजन्य अभिव्यक्ति प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ । प्रणय-प्रसङ्ग

कवि चन्दका कवितामा रोचकतासाथ प्रस्तुत भएका छन्, जसको सम्झनामा मात्र पनि रोमाञ्चक अनुभूति हुन जान्छ र त्यसले जीवनका नीरस क्षणमा पनि जीवनजलको झैं काम गर्दछ । प्रस्तुत सङ्ग्रहका कवितामा केही तत्सम र आगन्तुक शब्दको प्रयोगले सामान्य पाठकलाई केही मात्रामा प्रभाव पर्दछ । गम्भीर भावपक्ष, प्रखर काव्यचेत, निजी अनुभूतिका स्वत:स्फूर्त कलात्मक अभिव्यक्ति, मौलिक शैली र जीवनकालका मार्मिक अंशको प्रस्तुति **सन्ध्यावली** कवितासङ्ग्रहका प्राप्ति हुन् । कठिन जीवनयात्राका क्रममा सहृदयी मित्रको सम्झनाले मात्र पनि उज्यालोतर्फ उन्मुख हुन प्रेरित गर्दछ भन्ने अभिव्यक्ति प्रस्तुत कृतिको शीर्षक कविताले दिएको छ । प्रस्तुत सङ्ग्रहका कवितामा चन्दको राजनीतिक जीवनको कुनै पनि गन्ध पाइँदैन । सारांशमा, 'जीवन र प्रकृतिको रहस्यात्मक, भावनात्मक, लयात्मक र मार्मिक अनुभूतिजन्य अभिव्यक्ति हो – **सन्ध्यावली** कवितासङ्ग्रह ।'

प्राज्ञिक अनुसन्धान एवं सक्रिय विकास परिषद्द्वारा प्रकाशित प्रस्तुत सङ्ग्रहमा कविवर माधव घिमिरे, साहित्यकार उदय निरौला र प्रकाशकका तर्फबाट परिषद्का अध्यक्ष गीताभक्त जोशीका विचारहरू समेटिएका छन् । मूल्य उनान्सय रुपियाँ राखिएको उक्त कृतिमा आकर्षक आवरण र राम्रो कागजको प्रयोग भएको छ । वि.सं. २०५८ सालमा पहिलो पटक प्रकाशित **सन्ध्यावली** कवितासङ्ग्रह पठनीय र सङ्ग्रहणीय कृतिका रूपमा देखा परेको छ ।

२. लघुकथाको 'आँखीझ्याल'बाट देखिएको दृश्य

साहित्यका विविध विधाहरूमध्ये कथा पनि एक महत्त्वपूर्ण विधा हो । नेपाली साहित्यमा वि.सं. १९९१ सालमा 'शारदा' पत्रिकाको प्रकाशनकाललाई आधुनिक नेपाली कथाको आरम्भकाल मानिन्छ । लगभग यसको केही समयपछि नै लघुकथा पनि प्रकाशन हुन थालेको हो । कथानक, क्रियाकलाप, पात्र, द्वन्द्व, परिवेश, विचार, कौतूहलजस्ता तत्त्वहरूले युक्त हुन्छ, कथा । लघुकथा आभायले छोटो हुन्छ । थोरै शब्दमा धेरै भन्नसक्नु लघुकथाको विशेषता हो । नेपाली साहित्यमा लघुकथालेखनमा संलग्न अत्यन्त सीमित व्यक्तित्वहरूमध्येको एउटा उल्लेखनीय नाम हो – श्रीओम् श्रेष्ठ 'रोदन' । उनका **ललिता** (कवितासङ्ग्रह २०४५), **सरगम** (कवितासङ्ग्रह २०४७), **समवेदनाका स्वरहरू** (संयुक्त निबन्धसङ्ग्रह २०५४) र **अर्थहीन अर्थहरू** (निबन्धसङ्ग्रह २०५५) जस्ता कृतिहरू प्रकाशित छन् । गोरखापत्र संस्थानको 'मधुपर्क' (साहित्यिक मासिक) सँग सम्बद्ध 'रोदन' सारांश जस्ता साहित्यिक संस्थासँग आबद्ध छन् । उत्तमशान्ति पुरस्कार, प्रतिभा युवासम्मान, वीरगञ्ज साहित्य परिषद् सम्मान, श्रीविक्रम राणा स्मृति साधना सम्मान र युवा वर्ष मोती पुरस्कारबाट पुरस्कृत तथा सम्मानित भैसकेका 'रोदन'को भर्खरै मात्र नेपाली कथासाहित्यमा थप एक कृति **आँखीझ्याल** (लघुकथासङ्ग्रह २०५८) सार्वजनिक भएको छ । नेपाली लघुकथा लेखन, सम्पादन, प्रतियोगिताको संयोजन र विकासका लागि समर्पित 'रोदन' स्वयम् एक अभियानका रूपमा देखा परेका छन् ।

कथाकार श्रीओम् श्रेष्ठ 'रोदन' द्वारा सिर्जित **आँखीझ्याल** ४२ वटा लघु कथाहरूको सङ्ग्रह हो । विभिन्न समयमा लेखिएका र विभिन्न पत्रिकामा प्रकाशित **आँखीझ्याल**का लघुकथाहरू कथाकारले समाजमा घटेका विभिन्न सत्य घटनालाई आधार बनाएर सिर्जना गरेका छन् । सङ्ग्रहका कथाहरू मूलत: सामाजिक सांस्कृतिक र राजनीतिक भावभूमिमा उभिएका छन् । **आँखीझ्याल**मा विशेषत: मानवीय संवेदना, नैतिक पतन, सामाजिक मूल्य र मान्यतामा ह्रास, सांस्कृतिक विचलन, धार्मिक आडम्बरले निम्त्याएको विषम परिस्थिति, राजनीतिक विकृतिप्रतिको व्यङ्ग्यजस्ता विविध विषयवस्तुलाई स्थान दिइएको छ ।

प्रस्तुत सङ्ग्रह 'दोसल्ला' शीर्षकको लघुकथाबाट आरम्भ भएको छ र 'शक्तिसूत्र' मा पुगी टुङ्गिएको छ । समाजमा देखापरेका दोसल्ला प्रवृत्तिलाई यस कथाले झटारो हानेको छ । सामान्य अवस्थामा पनि दोसल्ला ओढ्ने र ओढाउने

परम्पराले सम्मानको नाममा विकृति निम्त्याएको छ भन्ने अभिव्यक्ति यस कथामा पाइन्छ । 'हतियार' शीर्षकको कथामा ठगीको नमूना प्रस्तुत गरिएको छ । ईश्वरलाई मानिसले मन्दिरमा मात्र सीमित पारेको स्थितिलाई 'प्रश्न' शीर्षकको कथाले स्पष्ट पारेको छ । मानिस संवेदनाहीन बन्दै गइरहेको सन्दर्भमा 'मान्छे' शीर्षकको कथाले मानिस आफूसँग मात्रै सीमित हुँदै गएको परिवेशलाई सार्वजनिक गरेको छ। समाजबाट धर्म गुम्दै गइरहेको अवस्थाका लागि 'उसको धर्म', समाजमा व्याप्त विसङ्गतिहरूप्रति सरकारले गर्ने गरेको बेवास्ता र नाटकीय रूपमा दायित्व निर्वाह गरेको जस्तो देखाउने प्रवृत्तिका लागि 'नाटक' र नेपालीहरूको आर्थिक, सामाजिक र स्वास्थ्यका क्षेत्रमा देखापर्ने विभिन्न प्रतिकूल अवस्थाको प्रतिबिम्बका रूपमा 'उपचार' शीर्षकको कथालाई प्रस्तुत गरिएको छ। मानिसलाई जिउँदो अवस्थामै गरेको सम्मानको महत्त्व हुन्छ । पत्र-पत्रिकामा देखिएको विकृति, स्वार्थी नेताहरूको आचरण, आजको यस भौतिक युगमा पैसाको महत्त्वजस्ता विषयहरूले सङ्ग्रहका कथामा स्थान पाएको देखिन्छ । आफ्नो अवस्था अनुकूलको मानसिकताबाट आत्मसुख हुने कुरालाई कथाकारले स्वीकार गरेका छन् । यसैगरी जातीय विभेदप्रति 'पुण्यकार्य' शीर्षकको कथा प्रभावकारी देखापर्दछ । धार्मिक खिचातानी, उपेक्षित साहित्यिक परिवेश, पुरुषप्रधान समाजको पारम्परिक चित्रणजस्ता विषयवस्तुलाई कथात्मक जलप दिएर रोचकता प्रदान गरिएका कथाहरू हृदयस्पर्शी बनेका छन् । महिलाहरूप्रति समाजले दर्साएको व्यवहार, मानवता, परिवर्तन, श्रमको मूल्य, लागूपदार्थको सेवन, शोषणजस्ता विषयवस्तुमा विभिन्न कथाहरू सिर्जिएका छन् । दोसल्ला, हतियार, प्रश्न, मान्छे, उपचार, धर्म, पोष्टमार्टम, प्रजातान्त्रिक जनता, यथार्थ, आत्मसुखलगायतका थुप्रै कथाहरू कथातत्त्व र प्रस्तुतिका दृष्टिकोणले सफल र प्रभावकारी छन् । अहिलेको वैज्ञानिक युगमा हातले लेखेर पुस्तक प्रकाशन गर्नु आदिम सभ्यतातिर फर्कन खोजेको जस्तो प्रतीत भए तापनि यसलाई नेपाली साहित्यको इतिहासमा एक नवीन प्रयोग मान्नुपर्दछ। कहींकहीं भाषागत त्रुटि र एकाध कथामा विषयवस्तुको पुनरावृत्ति भेटिन्छ । यस्ता केही स्थितिलाई छाडेर सरल र सहज अभिव्यक्ति, पात्रहरूको संयोजन र मानवसमाजसँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने कथानकको चयनमा कथाकार 'रोदन' सफल भएका छन् । मार्मिक प्रस्तुति र सहज सम्प्रेषणीयतालाई उनको अभिव्यक्तिगत विशेषता मान्नुपर्दछ ।

साहित्यकारद्वय रोशन थापा 'नीरव' र राजवको क्रमशः भूमिका र टिप्पणी समाविष्ट प्रस्तुत कृति कलाकार शङ्कर्राजसिंह सुवालको कलाकारिताले आकर्षक बनेको छ । मूल्य चालीस रुपियाँ राखिएको **आँखीझ्याल** माध्यमबाट समाजमा व्याप्त कुरीति, शोषण, भ्रष्टाचार, अन्याय, अत्याचार र भेदभावपूर्ण स्थितिको अन्त्य गरी एक शान्तिपूर्ण, विकसित र सुन्दर राष्ट्रको निर्माणका लागि कथाकार 'रोदन'ले सबैलाई एकजूट हुन आग्रह गरेका छन् । प्रस्तुत कृति प्रकाशक रुद्र थापाको सट्टा स्वयम् कथाकारकै हस्ताक्षरमा प्रकाशन हुन सकेको भए यसको ऐतिहासिक महत्त्व अझ बढ्ने थियो कि ? जे होस्, आयामका दृष्टिले छोटा कथाहरूमा पनि मानवजीवनका विशाल दृश्यलाई प्रस्तुत गर्न र हेर्न सकिन्छ भन्ने प्रमाण हो – **आँखीझ्याल** लघुकथासङ्ग्रह । यस अर्थमा प्रस्तुत कृतिको शीर्षकलाई सार्थक मान्नुपर्दछ ।

हामीहरू सँगै बाँचौं, सँगै खाऔं र सँगै पौरख गरौं – **ऋग्वेद**

आफूलाई जुन कुरो असल लाग्दैन त्यो अरूको निम्ति पनि नगरोस्, त्यही नै धर्म हो – **महाभारत**

गीत

⇨ *देवी नेपाल*

ऐलेजस्तो लाग्छ मलाई माइबेनीमा गीत गा'को
सँगै बाँच्ने, सँगै मर्ने देवीथानमा कसम खा'को ।

तिम्रो फोटो साथ लिई निदाएझैं गर्छु आज
कन्यामको चियालाई रिसाई आँखा तर्छु आज ।
किन बिर्स्यो निष्ठुरीले धाई-धाई भेट्न आ'को
सँगै बाँच्ने, सँगै मर्ने देवीथानमा कसम खा'को ॥

भुइँचम्पाले खबर दियो यही बाटो गयो ऊ त
धूपीसल्लो भन्दै थियो अब पराइ भयो ऊ त ।
पाथिभरा देवीलाई सोधी-सोधी प्रीत ला'को
ऐलेजस्तो लाग्छ मलाई माइबेनीमा गीत गा'को ॥

गोल्धाप, झापा

गीत

⇨ *विष्णुबहादुर सिंह*

कहिले घाम कहिले पानी यस्तै रै छ जीवन
तिम्रापछि लाग्दालाग्दै गयो मेरो यौवन

सानो छँदा लुकामारी हामी खेल्ने गर्थ्यौं
पुतलीको बिहा गरी धुमधाम नाच्थ्यौं
बितेका ती कुरालाई सम्झिएर गर्छु मनन्
तिम्रापछि लाग्दालाग्दै गयो मेरो यौवन ।
कहिले घाम.. .....

सल्लाघारीपारि वनमा गाई चराउँदा
तिमीलाई कति खोज्थें त्यहाँ हराउँदा
कति गरूँ जिन्दगीका सबै हाम्रा वर्णन
तिम्रापछि लाग्दालाग्दै गयो मेरो यौवन ।
कहिले घाम .....

जुकेना-६, अर्घाखाँची

गीत

⇨ *वीरेन्द्र राई*

घाम-पानीमा इन्द्रेणीको खेलसरी जीवन
मलाई झुक्याई बग्छ अचेल भेलसरी जीवन ।

कैले बग्छ भँगालो–कैले किनार/किनार
कैले बीच भुमरीमा – कैले धारै/धार
हुन्न रैछ दोभानको मेलसरी जीवन
मलाई झुक्याई बग्छ अचेलभेलसरी जीवन ।

जीवन बग्दा अल्मलिन्छु सधैं बगरमाथि
आई ढाक्छ विरहमा पीडाले यो छाती
छाती चर्किदिंदा बन्छ नेलसरी जीवन
मलाई झुक्याई बग्छ अचेलभेलसरी जीवन ।

द्याम्खा, खोटाङ/दिक्तेल

गीत

⇨ *वी.के.पाल्पाली*

टल्किने ती आँखा तिम्रा हंशचाल जाते
झल्किने त्यो मुस्कान तिम्रो लाली चढे जस्तै
रमाइला पखेरामा रमाउने चरी
पृथ्वीकी हौ कि तिमी वैकुण्ठकी परी
टल्किने ती आँखा तिम्रा ..... ।

चौंरीको झैं छाला तिम्रो मृगको झैं आँखा
पैसा पर्लाजस्तो तिम्रो कर्णप्रिय भाका
लजाउँदै मुस्काउँछ्यौ लज्जावतीसरी
पृथ्वीकी हौ कि तिमी वैकुण्ठकी परी
टल्किने ती आँखा .....

कल्पनाको चौरालीमा तिम्रो याद आयो
स्वप्न सागरमा तिम्रै यादले सतायो
मोहनीमा फसाइजाने अप्सरा सुन्दरी !
पृथ्वीकी हौ कि तिमी वैकुण्ठकी परी ?
टल्किने ती आँखा तिम्रा ..... ।

कथा

प्रतिबिम्ब

❑ रुद्र नवाली

संसदीय दलमा आफ्नै पक्षका नेता भावी प्रधानमन्त्रीको रूपमा चुनिए पछि शिवमङ्गल हर्षविभोर भयो । उसकै कुटनीति र तिकडमका कारण आफू नेता चुनिएको र त्यसको पुरस्कारबापत् मन्त्री बनाइदिने आश्वासन नेताबाट पाएपछि ऊ गदगद हुँदै कोठामा फर्क्यो । माननीय सांसद निर्वाचित हुने बित्तिकै उसले दौरासुरुवाल, कोट सिलाइसकेको थियो । डेरातर्फ फर्कने क्रममा उसले एउटा कालो भादगाउँले नेपाली टोपी पनि किन्यो ।

कोठामा पुगेपछि शिवमङ्गललाई एक्लै नाचूँ-नाचूँ लाग्यो । एक्लै हासूँ-हासूँ लाग्यो । या कतै एकान्तमा गएर बाल्यकालमा झैं उफ्रौं-उफ्रौं, कुदौं-कुदौं जस्तो लाग्यो । मनभित्र उर्लिएका खुशीका छालहरू कहाँ कसरी किनार लगाउने ? वाह ... शिवमङ्गल वाह ! मान्नुपर्छ तेरा पुर्पुरालाई र मान्नुपर्छ दिमागी तिकडमलाई । बस, केही दिनको कुरा त हो । त्यसपछि त तँ पनि यो देशको मन्त्री ... । शरीरमा दौरासुरुवाल र कोट । शरीरमा कालो भादगाउँले टोपी । राष्ट्रिय झण्डा फर्फराइरहेको कालो आयातित कार । अगाडि सिटमा फौजी अङ्गरक्षक । मोज गर्ने भइस् शिवमङ्गल, यस जिन्दगीमा । निजी पजेरो-प्राडो । वा रे ! मान्छेको तकदीर, यस्तै सोचाइले ऊ उद्विग्न हुँदै गयो । ऊ उत्तेजित हुँदै गयो ।

ऊ बसेका ठाउँबाट जुरुक्कै उठ्यो । दराज खोल्यो र दौरासुरुवाल, कोट, टोपी निकाल्यो । यो राष्ट्रिय परिधानको स्पर्श उसमात्रैले उभित्र छुट्टै रोमाञ्च पैदा गरिदियो । केही क्षण उसले ती पोशाक सुम्सुम्याइरह्यो । अहँ, त्यत्तिले मात्र चित्त बुझ्ने । उसले एक-एक गरेर राष्ट्रिय पोशाक शरीरमा चढायो र पूर्ण कदको ऐनाअगाडि उभियो । आहा । ऊ पनि सांसद भयो । नेपालको सांसद । माननीय सांसद शिवमङ्गल । कति सुखद अनुभूति .....। साँच्चै नै हो त ...नि ऊ माननीय भएकै हो त ? कस्तो अविश्वसनीय यथार्थ । उसले सुटकेस खोल्यो र निर्वाचन अधिकृतले दिएको विजयी प्रमाण-पत्र हातमा लिएर पढ्न थाल्यो, ..जिल्ला निर्वाचन क्षेत्र नं ... बाट ... पदमा निर्वाचित हुनुभएकाले .....।

हो ऊ माननीय सांसद भएकै हो । यसमा शङ्का गरिरहनु पर्ने कुनै कारण नै छैन । घोषणा हुनमात्र बाँकी हो ऊ त मन्त्री बन्ने पनि निश्चित भइसक्यो । कस्तो विचित्र । करीब बीसवर्ष पहिलेको कुख्यात भारतीय डाँका सकुर उर्फ शिवमङ्गल नेपालको सर्वोच्च विधायिकाको सदस्य भयो । कति सुखद् क्षण यो । उसले आफैलाई धन्यवाद दियो । यस्तो पनि हुँदो रहेछ ? आफैंलाई प्रश्न गऱ्यो । हुँदो रहेछ र त भयो । आफैंलाई जवाफ दियो । धन्यवाद पण्डितजी धन्यवाद । समयमै मरेर शिवमङ्गलको 'रास्ता' खोलिदिनु भयो । उसले स्वर्गीय सांसद विद्याधरको फोटो निकालेर स्वस्ती गऱ्यो । यो सबै दिमागी खेलको बात हो । वाह रे शिवमङ्गल । तेरो गिदी... । यो सबै गिदीको करामत त हो । उसले टाउको मुसारेर आफ्नै गिदीप्रति हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गऱ्यो ।

शिवमङ्गलका आँखामा स्वप्नील अनुभूतिहरू सल्बलाउन थाले ।..... मन्त्री शिवमङ्गल । आहा कति मीठो शब्द र कति सुखद् अनुभूति ... । केही वर्ष पहिलेसम्म पीठमा बन्दुक र शरीरमा गोलीको माला बोकेर मृत्युको ऐलान गर्दै हिँड्ने सकुर दादा अबका केही दिनपछि राष्ट्र, राष्ट्रियता, मानवाधिकार र जनजीविकाको ग्यारेण्टी घोषणा गर्ने मन्त्री बन्दै छ । वाह रे ! शिवमङ्गल... । उसले टाउको थपथपाएर आफैंलाई स्यावासी दियो ।

यो वर्तमानको प्राप्तिमात्र उसको जिन्दगीको सम्पूर्णता भने होइन । उसले धेरै उचाइ चुम्ने महत्त्वाकाङ्क्षा पालेर राखेको छ र त्यो सम्भावना तयार पारिरहेको छ । अझै पनि जङ्गल र अँध्यारामा जीवन सडाइरहेका आफ्ना समकालीन एकवालहरूलाई देखाइदिनु छ, शिवमङ्गलको शक्ति...। कालो कारअगाडि त्रिभुजाकारको नेपाली राष्ट्रिय झण्डा । निवासमा बन्दुक बोकेका सुरक्षागार्ड । हेलिकप्टरबाट जिल्लाभ्रमण । शिलान्यास.

शुभारम्भ उद्घाटन, लोकार्पण, विमोचनइत्यादि कार्यमा व्यस्त, ऊ । रेडियोमा उसकै भनाइ, टेलिभिजनमा उसकै अनुहार । धन्यवाद शिवमङ्गल ! धन्यवाद ! तेरो बुद्धि बहादुरीलाई धन्यवाद । उसले आफैँलाई धन्यवाद दियो ।

शिवमङ्गलले पुनः एकपटक आफूलाई पूर्णकदको ऐनाअगाडि उभ्याएर नियाल्यो र दौरा-सुरुवाल फुकाल्यो । राम्रोसँग पट्याएर दराजमा राख्यो । "लौ दराजमा बस् नेपालको राष्ट्रियता" यति भन्दै उसले दराज ढप्कायो । उसको छटपटी घटेन । कस्तो उड्न खोजेको यो मन । मान्छे खुशीले बौलाउँछ भनेको साँच्चै रहेछ । यसले दराजबाट एक बोतल स्कच निकाल्यो र घटघटती पियो । बिनासितनका स्कचले उसमाथि आफ्नो प्रभुत्व जमाएपछि उसले पुनः दराज खोल्यो र दौरा-सुरुवाल सुमसुम्याउँदै भन्न थाल्यो 'साला गोर्खालीको राष्ट्रियता...। वाह रे । राष्ट्रियता । मनभित्र लेण्डुप दोर्जी पाले पनि बाहिर यही दौरा-सुरुवाल लगाएपछि जोगियो नेपाली ... राष्ट्रियता । क्या बिकाउ मान्छे हँ यहाँका ... ? महाकालीमा कालापानी मिचिएकै छ, सुस्तामा राष्ट्रियता थिचिएकै छ । र प्तीमा अखण्डता डुबेको छ र नून-तेलमा स्वाभिमान गुमेकै छ तापनि ...राष्ट्रियता । प्रजातन्त्र । चुनाव ... । यस्तो बेला गोर्खेहरूको राष्ट्रियता जोगाइदिने जिम्मा लिएर शिवमङ्गल सदन छिरेको छ । कसरी बिकेका हँ यहाँका कानुन र यसका संरक्षकहरू ... । दुईचार मुठा नोट, एकदुई खोर खसीबोका र एकाध ड्रम ठर्रामा लिलाम हुँदो रहेछ गोर्खेहरूको राष्ट्रियता ...। हामीहरूका लागि उर्वर भूमि रहेछ, यहाँ, छिट्टै टुसाउन र मौलाउन पाइने । हिन्दुस्तानमा भए यस्ता नाथे पन्ध्र बीसहजार मतले धरौटी पनि जोगिने थिएन । साला इण्डियामा वारेन्टेड नभएको भए एकवालजस्तै उतै भइन्थ्यो । यस्तो मौका कहाँ पाइन्थ्यो त्यहाँ । वाह रे । शिवमङ्गल तेरो तकदिर ... । शिवमङ्गल आफ्नो भाग्यप्रति कृतज्ञ भयो ।

शिवमङ्गल झन् पछि झन् अधीर हुँदै गयो । यो खुशी कतै लगेर पोखौँ-पोखौँ लाग्यो । तर, जाने कहाँ ? होटल-रेष्टुराँ जान पनि भएन । तिललाई पहाड बनाइदिन्छ मिडियाले । घरमा फोन गरौँ त के भनेर गरौँ । पहिल्यै हल्ला गर्न पनि भएन । बनिबनाउ काम बिग्रन बेर हुन्न । बरु मन्त्री भएपछि नै गाडी पठाउँला । भै गो ... आजलाई कतै नजाऊँ । शिवमङ्गल किञ्चित् संयमित भयो र पलङमा पल्टियो । एकछिन आँखा चिम्लियो । यसो गर्दा अलौकिक आनन्दको अज्ञात अनुभूतिले सन्तृप्त भयो । ऊ उत्तानो परेर छततर्फ हेर्न थाल्यो । उसका जिन्दगीका भोगाइ र अनुभूतिसदृश्य चित्र बनेर उसका आँखामा प्रतिबिम्बित हुन थाले ।

'ऊ अत्यन्त विपन्न परिवारमा जन्मेको थियो । उसका बाबु दिनभर अकारण बजारमा बरालिने गर्दथ्यो । दिनभर तास खेल्नु र मौका पाए ठर्रा तन्काउनु, अनि साँझ घरमा आएर आमालाई निर्घात चुट्नु उसका बाबुको दिनचर्या नै बनेको थियो । अर्काको घरमा जूठो भाँडो गरेर परिवारको भरण-पोषण गर्ने, उसलाई स्कुल पठाउने लगायतका सम्पूर्ण जिम्मेवारी उसकी एक्ली आमाको थियो । शिवमङ्गल फाटेको पहिरन र नाङ्गा खुट्टा लिएर स्कुल जाने गर्दथ्यो । ऊ कक्षाको सबैभन्दा पछिल्लो लाइनमा बस्न बाध्य पारिन्थ्यो । उसको गरिबी र अभाव स्कुलका अन्य विद्यार्थीका लागि मजाक मनोरञ्जन भएका थिए । सबै मिलेर शिवमङ्गलको हुर्मत लिन्थे । कसैले फाटेको कमिजमा औँलो घुसारेर अझ च्यातिदिन्थ्यो । कसैले कापी-किताब लुकाइदिन्थे । कसैले बिनाकारण मुक्याउँथे । ऊ आफूमाथि भएको बर्बर अत्याचार विरुद्ध शिक्षकहरूसँग सिकायत गर्थ्यो तर उल्टै हप्काइ खाएर फर्कन बाध्य हुन्थ्यो ।

यसै क्रममा पीडित शिवमङ्गललाई स्कुल जानु भनेको कष्टपूर्ण सजाय अनुभव भइरहेको थियो । यसले धेरै पटक पढाइ छोड्न चाह्यो तर पनि आमाको आदेश अवज्ञा गर्न नसकेर स्कुल जान बाध्य भयो । यस्तैमा एक दिन शिवमङ्गलको स्कुलमा एउटा दुःखद घटना घट्यो । कक्षा कोठामा सदाझैँ उसको खिल्ली उडाउने प्रक्रिया चलिरहेको थियो । यसको हुर्मत लिने कार्यको नेतृत्व जमिन्दारका छोराले गर्दथ्यो र जमिन्दारका छोरालाई ऊविरुद्ध उक्स्याउने कार्य एकवालले गर्दथ्यो । त्यस दिन शिवमङ्गललाई बेन्चमाथि उभ्याएर जमिन्दारका छोराले कट्टु फुकाल्ने आदेश दिएको थियो । सबै विद्यार्थी लाज र डरले थरथर काँपिरहेको शिवमङ्गललाई हेरेर ताली बजाइरहेका थिए । आफ्नो

आदेश तामेल नभएको आवेशमा जमिन्दारका छोराले उसको कट्टु तानेर नाङ्गो पार्‍यो । धुम्धुम्... गर्दै शिवमङ्गलको पिसाब-नलीमा घुसन थाल्यो । तब शिवमङ्गलको टैयको बाँध फुट्यो जो स्वाभाविकै पनि थियो । उसले एकासी कम्टेर जमिन्दारको छोराको घाँटी अठ्याउन पुग्यो । अरू विद्यार्थीहरूले छुट्याउन खोज्दाखोज्दै जमिन्दारका छोराको इहलीला समाप्त भयो । यो नै शिवमङ्गलको हातबाट भएको पहिलो हत्या थियो ।

तत्पश्चात् शिवमङ्गल जेल पऱ्यो र स्वभावैले उसको पढाइको सम्भावना पनि समाप्त प्रायः भयो । जब ऊ जेलमा थियो उसभित्र द्वन्द्व र विद्रोह हुर्किंदै थियो । एक दिन ऊ एक्लै बसेर टोलाइरहेका बेला, उसको छिमेकी उसलाई भेट्न आयो र राती घरमा आगो लागेर उसको सम्पूर्ण परिवार खरानी भएको खबर सुनायो । यस्तो वीभत्स समाचारले शिवमङ्गल स्तब्ध भयो । यो पक्कै पनि जमिनदारको षड्यन्त्र हो, उसको मनले निष्कर्ष निकाल्यो । तब उसले जोडजोडले मुट्ठी कस्यो, कटक्क दाह्रा किट्यो, भित्रभित्रै हुङ्कार गऱ्यो– "पख जमिनदार तैँले भोको पेटभित्रको विद्रोहमा मट्टितेल खन्याइस् । अब तँ त्यसै विद्रोहमा खरानी हुनेछस् ।"

शिवमङ्गल जेलभित्र प्रायः एक्लै बस्ने गर्दथ्यो र त्यसबेला उसले सोच्ने गर्थ्यो यहाँ किन यस्तो हुन्छ ? मान्छे आखिर मानिस हो । जसले सबैभन्दा बढी परिश्रम गर्छ त्यही मान्छे किन भोकै रहन्छ ? किन हुन्छ मान्छे धनी र गरिबमा वर्गीकरण ? धनी र गरिबबीचको यो असमानता यो दूरी किन मेटिन्न, यहाँ ? के यो धर्ती गरिब-निर्धा निमुखाहरूको होइन ? निर्धाहरूले बाँच्न पाउने कि नपाउने अब ? किन मारिए उसका आमाबाबु...घरभित्रै डढेर ? डढे वा डढाइए उनीहरू ? के यो धर्ती बलवानहरूका लागि मात्र हो ? के यो प्रकृति मात्र सक्षमहरूका लागि हो ? यदि होइन भने उसको बाबु र जमिनदारको जीवनशैलीमा यस्तो फरक किन ?

केही वर्षपछि शिवमङ्गल जेलमुक्त भयो । जेलमुक्त भएपछि ऊ सरासर आफ्नो घर भएको ठाउँमा गयो । तर आश्चर्य ... । पहिले उसको झुप्पडी भएको स्थानमा अहिले पक्की घर बडा भद्दसँकको थियो । छिमेकीबाट उसले थाहा पायो त्यो घर जमिनदारको मुन्सीले बनाएको थियो ।

शिवमङ्गल अब पुरै एक्लै भयो । न बस्ने थात थियो, न खाने गाँस थियो, जेलभित्र त ऊ बरु यस समस्याबाट मुक्त त थियो । जेलमुक्त हुने बित्तिकै ऊ यस्ता समस्याले गाँजिन थाल्यो । कहाँ जाने ? कहाँ बस्ने ? के खाने ? के लाउने ? कहाँ ओत लाग्ने ? कसको सहारामा ? मन खाने आफन्त कोही पनि छैन । उसले विचार गऱ्यो जेलबाट छुट्दा उसले मनुष्य परेको मुक्तिको अर्थ के ? यो मुक्ति भन्दा त त्यो कैद धेरै अर्थमा लाभदायक थियो । कम्तीमा गाँस र बासको चिन्ता र झमेला त थिएन, त्यहाँ ।

तत्पश्चात् त्यो गाउँमा रहनुको कुनै औचित्य नदेखेर ऊ सहर पसेको थियो । पता-उता बसिने र भौतारिने क्रममा ऊ लखनऊ पुगेको थियो । केही दिन सहरका खाँटहरूसँग सम्झौता गरेर ऊ जिन्दगी बाँच्ने उपक्रममा लाग्यो । तर, शिवमङ्गलभित्रको कुण्ठा, आक्रोश र विद्रोह झन्झन् बढ्दै थियो । यसै कारण ऊ धेरै पैसामा सीमित रहन कहिँ थिएन । उसभित्रको विद्रोह झन्-झन् बढिँदै थियो । त, उसबाट भावावेशमा गल्ती भयो । भावेशमा जमिनदारका छोराको हत्या भयो । उसले त्यसबाहेक गर्न नै के सक्थ्यो र ? सहनुको पनि त एउटा हद हुन्छ । गल्ती उसबाट भएको थियो र फलस्वरूप जेल पनि परेको थियो । तर, त्यो चण्डाल जमिनदार ले उसको गल्तीको सजाय, बिचरो जडपाहा बाबु, त्यो क्षमताहीन उसकी आमा र निर्दोष भाइबहिनीलाई किन दियो ? के दोष थियो उनीहरूको ? किन उनीहरूलाई आफ्नै घरभित्र जलाएर मारियो ? के यो गाउँ, समाज, देश र यहाँका नियम कानून मात्र सक्षमहरूका लागि बनेको हो ? होइन भने अकारण किन मारियो उसको परिवार ? मान्छे यसै कारणले त फुलनदेवी बन्छ । उसले मनमनै विद्रोह बोल्यो ।

केही गर्नुपर्छ । केही त गर्नैपर्छ ? पैसा र शक्तिको पुजारी यस समाजमा उसले केही गरेर देखाउनुपर्छ, केही नगरेर देखाउनुपर्छ ? यस्तै द्वन्द्व निरन्तर लिएर शिवमङ्गल सिनेमा हलमा गयो र टिकट ब्ल्याक गर्ने धन्दा सुरु गऱ्यो । सुरुसुरुमा त उसलाई यो धन्दा सञ्चालन गर्न बाधा पऱ्यो । क्रमशः उसले सम्झौता गर्दै गयो र सुस्त-सुस्त सी कार्यको नेतृत्व सत्याउनसमेत सफलता प्राप्त गयो । अब शिवमङ्गल आफ्नो समूहमा 'शिवा दादा'का नामले प्रख्यात भयो । सिनेमाको टिकट ब्ल्याक गर्ने क्रममा उसको

प्रसिद्धि बढ्दै गयो। यसले सुस्त-सुस्त आफ्नो प्रभावक्षेत्र बढाउँदै गयो र स्थानीय व्यापारीहरूबाट हप्ता असुल्न पनि थाल्यो । यद्यपि उसको ग्याङ नयाँ थियो तर पनि उसको गतिविधि अचम्मले विस्तार भइरहेको थियो । सहरको अपराधजगत्मा 'शिवा दादा' को प्रभाव शुक्लपक्षको चन्द्रमाझैं बढ्दै गइरहेको थियो र त्यहाँका राजनीतिज्ञहरूका लागि 'शिवा दादा' एक जिज्ञासा भएको थियो ।

गर्मी समयको कुनै साँझ शिवा आफ्ना सहयोगीहरूसँग सहर घुम्दै थियो । त्यसै क्रममा एउटा कारलाई केही आवारहरूले घेरेर गडबढ गर्न थालेको उसले देख्यो । शिवमङ्गलका लागि जिज्ञासा र रहस्य दुवै थियो । उसले देख्यो गाडीबाट एउटा सुरक्षाकर्मी बाहिर निकालियो र निर्घात कुट्न थालियो । शिवले अनुमान लगायो 'गाडीभित्र कुनै ठूलै नेता वा पदाधिकारी रहनुपर्छ । यस घटनाको पूर्ण उपभोग गर्ने निष्कर्ष निकालेर ऊ हमलाकार गुण्डाहरूमाथि धावा बोल्न पुग्यो । शिवा दादाबाट भएको अप्रत्याशित आक्रमणबाट हतप्रभ भएका हमलाकारहरूको भागाभाग भयो । पछि उसले थाहा पायो कारभित्र प्रसिद्ध राजनीतिज्ञ रामखेलावन थियो । यसै घटनाबाट ऊ रामखेलावनको प्रत्यक्ष राजनीतिक सम्पर्कमा पुग्न सफल भयो ।

रामखेलावनको सम्पर्क र संरक्षणप्राप्त शिवा खतरनाक गिरोहको नाइके हुन पुग्यो । सहरमा हत्या, हिंसा, आतङ्क सिर्जना गर्ने, रामखेलावनका विपक्षीहरूको हत्या गर्ने जस्ता अपराधमा उसको सक्रियता बढ्यो । यसै क्रममा उसले आफूलाई शिवाबाट सकुर दादामा रूपान्तरण गऱ्यो । राजनीतिक संरक्षण र प्रभावका कारण सकुर दादाको प्रभाव र कार्यक्षेत्र विस्तार हुँदै गयो । कतै कुटपिट, कतै लुटपाट, कतै आगजनी, कतै दङ्गा, कतै बमविष्फोट, कतै हत्या यस्तै आपराधिक घटनामा सकुर दादाको संलग्नता अनिवार्य हुन थाल्यो । पुलिस सकुर दादालाई कारवाही गर्न त चाहन्थ्यो तर रामखेलावनको पहुँच र प्रभावका अगाडि मुकदर्शक बनेर बस्न विवश थियो । सकुर दादाको रौद्र ताण्डव थामिने नाम लिइरहेको थिएन । ऊ रामखेलावनको इशारामा इलाकापरिवर्तन गरी-गरी उपद्रो मच्चाउने गर्दथ्यो । तर, समय सधैं एकैनासले नचल्दो रहेछ । यस्तैमा अकस्मात् रामखेलावनको हत्या भयो । अब भने सकुर दादाको ठूलो छहारी गुम्यो र ऊ भूमिगत भयो । त्यसको लगत्तै ऊ आफ्नो गाउँमा फर्क्यो र जमिनदारको हत्या गरी नेपालप्रवेश गऱ्यो ।

नेपाल पसेको छोटो अवधिमा नै शिवमङ्गल त्यस क्षेत्रका धुरन्धर राजनीतिज्ञ विद्याधरका सम्पर्कमा आएको थियो । सबैभन्दा पहिले एक कुख्यात भारतीय डाँका आफ्ना इलाकामा प्रवेश गरेको र राजनीतिक संरक्षणका खोजीमा रहेको जानकारी गुप्तचरमार्फत् पाएका थिए विद्याधरले । उनलाई पनि त्यस्तै सक्षम कारिन्दाको आवश्यकता थियो । दुईचारपटकको पहलपछि ऊ विद्याधरको निवासमा उपस्थित भएको थियो ।

"क्या नाम है तुम्हारा ?" विद्याधरले चस्मामाथिबाट आँखा तर्दै सोधेका थिए ।

"सकुर हुजुर... ।" उसले विनम्रतापूर्वक जवाफ दिएको थियो

"ये तो तुम्हारा जङ्गली नाम है । खास नाम बोलो... ।"

"शिवमङ्गल ... हुजुर ।"

"किसके लिए काम करता था वहाँ ?"

"रामखेलावन के काम करेथे हुजुर ... ?'

"वही विधायक रामखेलावन, जिसका कुछ दिन पहले हत्या हुवा... ? उसीका काम करता था ?"

"हाँ हुजुर... हुजुरले चिनिलिनु हुन्छ राम खेलावनको ?" उसले जिज्ञासा राख्यो ।

"अरे तु तो नेपाली समझता है और बोलता भी है कैसे सिखा हमारी भाषा ?"

"हुजुर... बोर्डरको काम करनेको समयमा सिखें हुजुर । बहुत काम गरें बोर्डर मे । थोडा बहुत बोलिलिन्छ । उतना अच्छा त जान्दैन हुजुर... ।"

"ल ल ठीक छ । अनि के विचारले भारत छोडेर नेपाल आइस् त ?" विद्याधरको प्रश्न ।

"मालिक रामखेलावनको हत्या भइलियो । उसके बाद हमको खतरा भयो हुजुर ... । पुलिसले मेरो सरके उपर दो लाखको इनाम राखिलियो । तब त बहुत खतरा भयो । अनि म यहाँ नेपाल आइलियो । अब हुजुरको निगाह भै लिए यतै सेवा गर्थ्यो ।"

"खै के काम गर्छस् त यहाँ ?"

"अब हुजुरको मर्जी... । आज्ञा करिलिनुस् । जे गर्न पनि तयार छु हुजुर ... ।"

"हेर् यहाँ तेरो इण्डियाजस्तो छैन । यो सानो

ठाउँ हो, बहुत सोच-विचार गर्नुपर्छ । ल ठीक छ । तेरो खानेबस्ने व्यवस्था म मिलाइदिउँला । परेका बेलामा काम गर्नुपर्छ ।"

"वो तो भै हाल्छ नि हुजुर... ।"

सकुरदादा विद्याधरका सङ्गतमा परेपछि पुनः शिवमङ्गलकै नामले चिनिन थाल्यो । केही समयपछि नै ऊ विद्याधरको सबैभन्दा बढी विश्वसनीय मान्छे बन्यो । विद्याधरको राजनीतिक फाँटको त ऊ मुखिया नै बन्यो । परिणाम के भयो भने त्यसपटकको चुनावमा विद्याधर अत्यधिक मत पाएर सांसद निर्वाचित भए । विद्याधरलाई विजयी बनाउनमा शिवमङ्गलकै अहम् भूमिका रहेको थियो ।

एकदिन शिवमङ्गल विद्याधरका अगाडि गयो र धेरै बेरसम्म केही नबोलेर चुपचाप खडा रह्यो ।

"ए..... शिवमङ्गल के भन्न आइस् हं ?"

"एउटा बात करौं कि हुजुर... ।" शिवमङ्गलले कपाल कन्याउँदै भन्यो ।

"के को भूमिका बाँधिरहनु परेको यसलाई ? भएको काम खुरुक्क भने भै हाल्यो नि ... ।" विद्याधर ले आदेश दिए ।

"हुजुर ! एसो नागरिकता बनाउन पाए हुन्थ्यो । हुजुर त माथि गै हाल्यो । नागरिकता भए आफूले पनि गाउँघरमा सानोतिनो राजनीति करिलिन्थ्यो । हुजुरकै सहयोग गर्थ्यो... ।"

"ए... तँलाई पनि नागरिकता नै चाहियो हैन । राजनीति गर्ने रे तैंले ? तँलाई पनि नेता हुने लोभ लागिसक्यो होइन ?"

शिवमङ्गलले अन्ततः नेपालको नागरिकता प्राप्त गऱ्यो । हरैयाको जवान छोरा परार साल हैजा लागेर मरेको थियो । तर, हरैयाको छोराको मृत्यु भएको लिखत कहीं कतै लिपिबद्ध थिएन । हरैया शिवमङ्गलको बाबु बन्यो र शिवमङ्गलले हरैयाको छोरा बनेर वंशजका नाताले नेपाली नागरिकताको प्रमाण प्राप्त गऱ्यो । त्यसपछिको चुनावमा ऊ गाउँको अध्यक्ष पनि निर्वाचित भयो । गाउँको अध्यक्षमा निर्वाचित भएपछि शिवमङ्गलभित्रको राजनीतिक महत्त्वाकाङ्क्षा दिन-प्रतिदिन चुलिँदै गइरहेको थियो । विद्याधरको व्यक्तित्व, त्याग र बलिदानलाई सिँढी बनाएर उसले सत्ताधारी पार्टीभित्र राम्रै पकड बनाइसकेको थियो ।

समय आफ्नै प्रवाहमा गतिमान थियो र सकुर उर्फ शिवमङ्गलको राजनीतिक प्रभाव त्यस क्षेत्रमा विस्तार भइरहेको थियो । विद्याधरको उत्तराधिकारीका रूपमा उसले निर्विवाद स्थान बनाइसकेको थियो । यसै क्रममा विद्याधरको निधन भएको थियो र शिवमङ्गलको राजनीतिक भविष्यको ढोका त्यस घटनापछि घर्लक्क उघ्रेको थियो । गत निर्वाचनमा उसले टिकट पाएको थियो र विद्याधरले भन्दा पनि अधिक मत पाएर सांसद पदमा विजयी भएको थियो ।

यो थियो शिवमङ्गलको जिन्दगीको आरोह-अवरोह । यतिबेला पनि ऊ उत्तानो परेर ओछ्यानमा पल्टिरहेकै थियो । धन्य हो, समयको खेल । समयले मान्छेलाई कहाँबाट कहाँ पुऱ्याउँदो रहेछ । समयले जे गर्छ ठीकै त गर्दोरहेछ । स्कुले जीवनमा जमिन्दार का छोराले उसमाथि त्यत्रो जोरजुलुम नगरेको भए ... सम्भवतः ऊ अहिले यस स्थानमा आइपुग्ने नै थिएन । आमाको पारिश्रमिकको बलबुतामा उसले त्यहीं मेट्रिकसम्म पास गर्दो हो र कहीं कतै पिउन वा चौकिदारको जागिर खोदो हो । त्यस बाटाबाट यहाँ आइपुग्ने त कुनै सम्भावना नै थिएन । समयले जे गऱ्यो ठीकै गऱ्यो । उसले सुतेको सुत्यै समयको स्तुति गाऱ्यो ।

शिवमङ्गल फेरि वर्तमानमै फर्कियो । विगत जेजस्तो कष्टप्रद भए पनि यतिबेला उससँग अतीतको स्मृतिमात्र शेष रहेको छ । यतिबेला त ऊ एउटा सार्वभौम-सत्तासम्पन्न स्वतन्त्र राष्ट्रको सार्वभौम सांसद भएको छ । कति सुखद् संयोग ! उसलाई पुनः के गरौं र के नगरौं कै भावले सताउन थाल्यो । ऊ पलङबाट उठ्यो । दराज खोलेर पुनः दौरासुरुवाल, कोट र कालो भादगाउँले टोपी लगायो । राष्ट्रिय पोशाकमा ठाँटिएर ऊ पूर्ण कदको ऐनाअगाडि उभिएर आफ्नै व्यक्तित्व नियाल्न थाल्यो । ऐनामा आफ्नो व्यक्तित्व नियाल्दानियाल्दै उसले आफूलाई शिवमङ्गलको रूपमा अनुभव गऱ्यो । 'नमस्कार मन्त्रीज्यू' ऐनामा हेर्दै उसले आफ्नै प्रतिबिम्बलाई नमस्कार गऱ्यो । नमस्कार...नमस्कार... मुसुक्क हाँस्दै उसले आफ्नै प्रतिबिम्बलाई नमस्कार फर्कायो । धैर्य गर शिवमङ्गल...धैर्य गर... अब त्यो दिन पनि धेरै टाढा छैन, ऊ आफैंले आफैंलाई सम्झाउने प्रयत्न गर्दै बर्बरायो र पुनः एकपटक ऐनामा प्रतिबिम्ब हेर्न थाल्यो ।

-भैरहवा

गजल

⇨ *तुलसीराम 'हिमगङ्गा'*

निद्राबीच सपनामा बर्बराउँदै रुन्छौ किन,
आँफैसँग तर्सिएर विचलित हुन्छौ किन ?

प्रेम हो जिन्दगीको दुई दिनको घाम-छायाँ
मायालुलाई जिउँदोरी दुःखहरू चुन्छौ किन ?

माया भन्ने चिजै यस्तो थाहैनपाई बस्दो रै'छ,
जलाएमायालुलाई आँसुले मुख धुन्छौ किन ?

प्रेयसीको मुटुलाई टुक्र्याएर छिया पारी,
नसकेर मौनतामा पीडाहरू बुन्छौ किन ?

अचम्मको रोग रै'छ औषधी नै नपाइने,
रोग लगाई अर्कालाई व्यथाहरू तुन्छौ किन ?

थुमपोखरा-६, स्याङ्जा

गजल

⇨ *मित्र 'उराठी' गौतम*

सम्झिन नै छोड्यौ किन ? तिम्ले आज भोलि
झनै व्यग्र हुनथालें, सुन्न तिम्रो बोली ।

बिछोडमै झनै गाढा, माया लाग्दो रै'छ
अनुभव नै हुँदैनथ्यो, सँगै हुँदा टोली ।

तिम्लाई पनि यस्तै हुन्छ ? या ममलाईमात्रै ?
सत्यसत्य नढाँटेर भन्देऊ आत्मा खोली ।

तिम्रै भुतले सवार गऱ्यो 'उराठी' को दिलमा
अठोट गरें सजाउने तिम्रो रातो डोली ।

अमरपुर, गुल्मी

गजल

⇨ *नरेन्द्र घिमिरे*

इतिहासमा कुनै दिन आकाश हुन्छ क्रुद्ध फेरि
घाम जून ठोक्किएर चल्छ मल्लयुद्ध फेरि ।

धीरताका सागरबाट ज्वालामुखि फैलिएर
बतासको गति पनि हुन्छ अवरुद्ध फेरि ।

विकृतिका लाशहरू गाडिएको चिहानमाथि
जिजीविषा मौलाएर हुन्छन् लामबद्ध फेरि ।

अहिंसाको परम मन्त्र विश्वभरि गुञ्जिदिँदा
तोप चल्ने मैदानमा जन्मनेछन् बुद्ध फेरि ।

भलायखर्क - ४ लमजुङ

गजल

⇨ *कर्णीराम 'विरम'*

मेरो मनको मझेरीमा तिमी बस्न आए हुन्थ्यो
जिन्दगीकोहरपलमा तिम्रो साथ पाए हुन्थ्यो ।

सँगै जिउने सँगै मर्ने वाचा र कसमहरू
वसन्तको पालुवाझैं फस्टाएर गए हुन्थ्यो ।

सम्झनाको तरेलीमा कति मात्र पौडी खेलूँ ?
कल्पनामै जिउने रहर अब सुस्ताए हुन्थ्यो ।

जीवनका रहरहरू हुन्छन् कति कति,
रहरहरू यथार्थमा बदल्न पाए हुन्थ्यो ।

पो.ब.नं. ७३, भक्तपुर

श्री १०८ रेसुङ्गा महाप्रभु-यदुकानन्द

❑ हरिहरप्रदीप घिमिरे

शरीरभरि सेतै ढकमक्क रौंहरूले ढाकिएका, चिरञ्जीवी ब्रह्मर्षी लोमशका प्रिय शिष्य परम्परामा ऋषि श्रृङ्गीको पनि नाम पुराणहरूमा आदरपूर्वक लिएको पाइन्छ। अझ मर्यादा पुरुषोत्तम श्रीरामचन्द्रका पिता चक्रवर्ती महाराज दशरथको दरबारमा पुत्रेष्टी यज्ञ सम्पादन ऋषि श्रृङ्गीद्वारा नै गरिएको गाथा रामायणहरूमा पाइन्छ। आपना परमप्रिय शिष्यलाई कारणवस ब्रह्मर्षीलोमशद्वारा बोलाउंदा रे श्रृङ्गा ! को सम्बोधन भएको त्यो पावन तपस्थली नै कालान्तरमा रेसुङ्गाको लेकको रूपमा सुविख्यात भएको तथ्यमा आदरणीय लक्ष्मणानन्द रिजाल मूर्द्धन्य विद्वान् डा. टीकाराम पन्थी प्रभृति सबैको एकमत रहेको छ । स्वतन्त्र हिन्दू अधिराज्य नेपालको पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रमा पर्ने लुम्बिनी अञ्चलको गुल्मी जिल्ला सदरमुकाम तमघासलाई काखी च्यापेर सदाबहार वृक्ष वनस्पतिहरूद्वारा हराभरा रहेको लेक नै रेसुङ्गा हो। जहाँ एउटा ब्रह्माको अन्त्यमा एउटा रौं बढ्ने ब्रह्मर्षी लोमश[1], महर्षी श्रृङ्गी लगायतका अनेकौं साधकहरूले सृष्टिको उषासँगै साधनारत रही अनेकौं सिद्धि प्राप्त गरेका तथ्यहरू इतिहासका गर्भमा रहेका छन् ।

सोही पावन तपोभूमिमा १८ औं शताब्दीको उत्तरार्धमा योगीन्द्र बाबा गोरखनाथजस्ता उच्च कोटिका सिद्धहरूको समकक्षमा हुनुहुन्थ्यो स्वामी शशीधर प्रभु । अर्घाखाँचीको मौलिक थर मरासिनीहरूका पुर्खा हुनुहुन्छ प्रभु शशीधर स्वामी जसका सन्तान अहिले पनि वामरुक, किंडाँडा र खिदिम आदि स्थानमा छरिएर रहेका छन्। सनातन वैदिक धर्मका मूर्तिमान अवतार नेपाल राष्ट्रका नै मूर्द्धन्य विद्वान् संस्कृत पाठशाला खिदिमका संस्थापक प्रमुख गुरु श्री दधिराम मरासिनीज्यूजस्ता योगसिद्धि प्राप्त प्रतिभाहरूलाई यसै वंशबाट राष्ट्रले प्राप्त गरेको हो। अझ योगसिद्धिका सन्दर्भमा श्री स्वामी शशीधर प्रभुका भाइ श्री लक्ष्मीनारायण स्वामीको कीर्तिपताका दिग्दिगान्तसम्म फैलिएको र श्री ३ जङ्गबहादुरका शासनकालमा बहालिई महाप्रभुको सम्मान राष्ट्रद्वारा अर्पण गरिएको थियो । महान् तपस्वी यिनै लक्ष्मीनारायण स्वामी महाप्रभुका शिष्य जनरल श्री ललितजङ्गले पछि स्वामी शशीधर प्रभुको दाह संस्कार स्थानमा शिवालय र स्वामी लक्ष्मीनारायण महाप्रभुका दाह संस्कार स्थलमा विष्णुपादुका स्थापना गरी मन्दिर बनाई गौशाला राखी तामाको पट्टामा आवश्यक चाहिने सम्पूर्ण आजापूजा सदावर्तको गूठ खेत राखी २ गोत्रीय ब्राह्मणहरूले पूजा गर्ने व्यवस्था गरिदिएको पाइन्छ । महाप्रभु स्वामी श्री लक्ष्मीनारायणका छोरा दानेश्वर मरासिनीले उक्त तपोभूमिको भोग चलन गरेपछि वंश परम्परामा क्रमशः छविलाल, बालकृष्ण, विष्णुप्रसाद, कपीलानन्द र ठाकुर प्रसादसमेतका ८ पुस्ताले बेदखल भोग चलन गरेको पाइन्छ। ताम्रपत्रद्वारा मोडिएका स्वर्ण गजुर भएका रेसुङ्गा तपोभूमिका यी भव्य मन्दिरसँगै अलि तल (२० मिनेट) एक सुन्दर जलाशय छ जसमा सम्पूर्ण तीर्थजल भरिएको हुँदा त्यहाँ स्नान, दान, श्राद्ध तर्पण गर्नाले गङ्गा स्नान सरह फल पाइने बताइन्छ। त्यहीँ नै गरुड कूप र गरुडको आकर्षक मूर्ति स्थापना गरिएको छ। त्यसको शिखरमा शिवालय र विष्णु मन्दिर वरिपरि (कम्पाउण्ड) बारबन्दोबस्त मिलेको बगैंचा र फूलवारीहरू वास्तवमा कति रमणीय छन् । उत्तरतर्फ फर्किंदासाथ देवतात्मा हिमालय धवलागिरी नीलगिरी, मुक्तिनाथ, पश्चिममा ऐरावती, पूर्वमा कालीगण्डकी, दक्षिणमा अर्घाभगवती खाँचीको सिद्धलेक सिद्धदुर्गा अझै पश्चिममा खर्वाङ्ग भगवती (सल्यान) वाला त्रिपुरासुन्दरी (डोल्पा) कनिका सुन्दरी (सिञ्जा) बडिमालिका, वागीश्वरी आदि अनन्तसिद्ध शक्तिपीठहरूको मूकदर्शक हो रमणीय

१. "लौमशं ..... यल्लोम दर्शनादेव ब्रह्मसङ्ख्यानुमीयते" (वार्षिक व्रतराज-यमपूजामी)

रेसुङ्गा ।

यस्तै मनोहारी आध्यात्मिक र प्राकृतिक आकर्षणबाट खिचिएर रेसुङ्गा तपोभूमिलाई आफ्नो आध्यात्मिक साधनाथली बनाएर सिद्धि प्राप्त गर्ने साधकको नाम हो - स्वामी यदुकानन्द रेसुङ्गा महाप्रभु । रेसुङ्गा तपोभूमिको संरक्षण, सम्बर्द्धनको पूर्ण व्यवस्था कालक्रमले गर्दा कागजमा मात्र सीमित रही जीर्ण खण्डहरको रूपमा परिणत दिनानुदिन हुँदै गयो । बामरुकेर किंडाँडे उल्लिखित मरासिनीभन्दा पछि के कसरी रह्यो स्पष्ट पाउन अझ सकिएको छैन । यस्तै दयनीय अवस्थामा वि.सं. १९८३ मा स्वामी यदुकानन्दको त्यहाँ प्रवेश भएको देखिन्छ । राजदरवार नारायणहिटीका पुजाकोठे पं. श्री गोकुलानन्द रिजालका तीनमध्येकी दोस्री श्रीमती शिवकुमारीका प्रथम गर्भबाट १९५० फाल्गुण शुक्ल पूर्णिमाका दिन मूल नक्षत्रमा जन्मिएका कुमार यदुकान्दको हिन्दू संस्कारानुसार विवाहसम्मका सबै संस्कार भइरहेको अवस्थामा एक कन्याका पितासमेत भईसकेका यदुकानन्द वि.सं. १९८० वा ८१ मा हराए भन्ने हल्ला भयो । तत्कालीन राजदरवार सेवाका कर्मचारीका छोरा हराएकामा खोजतलास निकै नै भयो होला । परन्तु केही सीप लागेन छ । आमाबुबा र एक बालिकासहितकी बाहुनी पीरको कुनै सीमा नै रहेन । कलकलाउँदो उमेरमा अवोध छोरी नासोसहित जोडी पत्नीको असह्य पीडा खप्न विवश हुङ्गेल पुत्रीले माइती चाँगुमा नै लालन-पालन गरी हुर्काइएकी छोरीलाई पाटन सिसनेरीका नीलनाथ पौडेलसँग विवाह गरिदिए पछि उनका पनि दुई छोरी जन्मिए जुनमा कान्छी छोरी गङ्गा (मञ्जु) अधिकारीको घर चाबहिलमा दिदी जानकी पनि रहनुभएको छ ।

तीन/चार वर्षको अन्तरालमा १९८४ सालमा जिल्ला गुल्मी परालमी टेकुवा निवासी चिरञ्जीवी पोखरेल आफ्नो मुद्धा मामिलाको कामले काठमाडौँ आएका रहेछन् । त्यस समयमा श्री ३ महाराज चन्द्र शमशेरको दरबारमा अन्यायमा परेका प्रत्येक रैतीले बिहानै सिंहदरवार झण्डा पटाङ्गिनीमा श्री ३ मा आफ्नो फिराद सुनाउने र तत्काल मर्का बुझी न्याय प्रवाङ्गी दिने चलनअनुसार एकदिन उक्त सलामीमा पुगी फिराद गरिरहेका चिरञ्जीवी पोखरेलसँग भेट गरी पं. गोकुलानन्दले आफ्नो छोरा हराएको वेदना पोख्ने मौका परेछ । एक-आपसमा दुःख साटासाट यसरी भइरहेको अवस्थामा पोखरेलद्वारा आफ्ना छोराका हुलियासँग मेलखाने एउटा जोगीको बारेमा केही सङ्केत पाई शङ्का निवारण गर्न भनी निजका साथमा स्वयं गुल्मी जाने विचार पक्का बनाई माघेसङ्क्रान्तिमा रिडी गण्डकी नुहाउने बहाना गरी आफ्नी तेस्री श्रीमती दुर्गादेवी र उनीतर्फका जेठा छोरा लक्ष्मणानन्दलाई समेत साथमा लिएर गुल्मी रेसुङ्गा तपोभूमिमा पुगेछन् । त्यसबेला त्यहाँ एक कच्ची यज्ञमण्डप रहेछ । त्यसभन्दा पश्चिमोत्तर कुनामा एकजनालाई प्रशस्त वसोवास गर्न पुग्ने खसुको रुखमा धोन्द्रो रहेछ । प्रभुको साधना त्यसैभित्र हुँदोरहेछ । अरू दुई पर्णशाला रहेछन् । त्यहाँ त्यसबखतमा अरु केही थिएन । यो भनाइ प्रत्यक्षदर्शी लक्ष्मणान्दको हस्ताक्षरित टिपोटबाट उद्धृत गरिएको हो जो सुरक्षित छ । प्रभुको कन्दमूल र पानीमात्र खाने चलन देखेर कान्छी आमा दुर्गाले सहन नसकी आमाको दशधारा दूधको भारा कटाउन भएपनि दश मुठी गाईको दूध खाऊ भन्ने आज्ञा भएछ । साथै गोकुलानन्दबाट मेरो शरीर छउन्जेल तीन मुठी अन्न खानू मेरो शेषपछि त्यही तीन मुठीबाट ढिकुराको पिण्ड दिनू त्यसभन्दा अगाडि अन्न नछाड्नू भन्दै फल्याकमा सुत्ने, धोती ओड्ने, पातमा खाने सट्टा आजदेखि राडीपाखी ओड्ने र पत्थरका भाँडा चलन गर्ने भन्ने कुरामा वाचावन्धन गराएका हुँदा सोही चलन त्यसै रातबाट चलाउन लगाई भोलि बिहानै छोरालाई घरगृहस्थीमा फर्काउन नसके पनि जीवित देख्न पाएको खुसियाली साथमा लिएर उनै चिरञ्जीवीलाई साथी बनाई रिडी परासी हुँदै काशीमा गङ्गास्नानगरी काठमाडौँ फिर्ता आएछन् ।

सम्वत् १९८४ ताका तत्कालीन लाटसाहेब श्री ३ जुद्ध शमशेर निकै नै रोगग्रस्त भई औषधीमूलोले काम नगरी हतास भएकी निजकी पटरानीले आफ्ना

भदाहा गुल्मेली राजा चिरञ्जीवी विक्रम शाहसँग व्यथा बिसाउँदा निज राजाले आफ्नो गुल्मी रेसुङ्गा कैलाशमा एकजना महात्माले भविष्य बताएको पुग्ने बेहोरा बताउँदा तत्काल राजा चिरञ्जीवी हस्ते नेपाल सरकारको १ चिठी रेसुङ्गा स्वामीसमक्ष प्रस्तुत भएकोमा सोही चिठीमा प्रभु यदुकानन्दद्वारा दरपीठ भएछ – "यो पत्र लिई आउने मानिस जतिजति काठमाडौं आउने छन् उतिउति आराम हुँदै जानेछ, गाथमा केही हुने छैन, चिन्ता लिनु पर्दैन।" नभन्दै त्यो चिठी हातपर्दाका दिनमा नै लाटसाहेबले जाउलो खाएर पलङ्गमा आराम गरेको बेला परेछ। पत्रवाहक गुल्मेली राजासँग महात्माको बारेमा चर्चा चल्दा हामी प्रभुको दर्शन गर्न चाहन्छौं। ससम्मान काठमाडौं ल्याउनु भन्ने वचन दिएछन् र सोही बमोजिम राजा चिरञ्जीवीमार्फत् काठमाडौं आई भेट गरी बिदा हुने बखतमा - "आज लाटसाहेबको दैलो कुल्चिएँ, अब कमाण्डर चिफ भए पछि घर दैलो कुल्चिउँला" भन्दै विदा भएछन्। प्रभुले रेसुङ्गा पुगेको केही समय पछि १९८८ साल भाद्र १७ गते सरकारको आँगनमा झण्डा आउँदै छ भन्ने बेहोराको पत्र पठाएछन्। त्यो पत्र गोप्य राखियो तापनि सोही अवधिमा श्री ३ भीम शमशेरको निधन भई तोकेको समय र मितिमा झण्डा प्राप्त भएको हुँदा श्री ३ जुद्ध शमशेर महाराजबाट ससम्मान प्रभुलाई झिकाइयो र जावलाखेलस्थित आपना दरबारमा राखी बाघमुखे चाँदीले मोडिएको तामदान, चाँदीकै दण्ड, रमना दण्ड, आशागुर्जा, चमर, पङ्खा, झल्लरी, डबल भएको चाँदीको डाड, सुनको गजुर भएको छातासहित चारथान पालिसदार डबल असर्फी राखी दर्शन गरी अबदेखि उहाँलाई प्रभुमात्र होइन 'श्री रेसुङ्गा निवासी १०८ महाप्रभु' भन्नुभन्ने हुकुम प्रमाङ्गी भयो। सोही अवसरमा महाप्रभुको इच्छाधीनमा यज्ञयागादि गर्न भनी गुल्मी बाह्रगाउँ बिर्ता लालमोहर गरिदिनू र उहाँको जन्मभूमि कालिमाटीमा उहाँका बुबाले चर्चेको घरजग्गा जे जति छ त्यो पनि हाम्रा आगामी १९८९ सालका जन्मोत्सवका उपलक्ष्यमा दान हुनेहुँदा जो चाहिने ऐन कानुन बमोजिम पं. गोकुलानन्द रिजालका नाउँमा बिर्ता गरिदिनु भन्ने समेत हुकुम प्रमाङ्गी भयो।

श्री १०८ रेसुङ्गा महाप्रभुले तदुपरान्त तपोभूमि रेसुङ्गामा भएगरेका धार्मिक कृत्य र विकासका बारेमा चर्चा गर्दै आफ्नो टिपोटमा श्री लक्ष्मणनन्द रिजाल लेख्नुहुन्छ - गुल्मी १२ गाउँ बिर्ताको आयस्ता र श्री ३ जुद्ध शमशेरका आफ्ना शिष्य-शाखा राणा परिवार घेरै हुँदा उनीहरूको भेटीघाटीसमेतका आयस्ताबाट श्री ३ सरकारका हुकुम प्रमाङ्गीबाट सुनको गजुर भएको तीन छाना भएको यज्ञमण्डप निर्माण गराई, पूर्व पश्चिम ६० हात लामो एकतले अभ्यागत र ब्राह्मण बस्ने धर्मशालामा टिनको छाना लगाई दक्षिण-पश्चिमपट्टि महाप्रभु बस्ने दुईतले तामाको छाना, सुनको गजुर भएको आश्रम पनि निर्माण गराइयो। त्यसबाट पछाडि श्री राधाकृष्णको स्थापना गरी मन्दिरमा सुनको गजुरसमेत लगाइएको हो। यसै रीतले त्यहाँको पुनर्निर्माण र यज्ञ-यागादि बीसौं वर्षसम्म चलिरहेको भए पनि २०११ सालमा भएको आगलागीको घटनाबाट यज्ञमण्डप बाहेक सम्पूर्ण जलेर ध्वस्त भयो र स्वयं महाप्रभुले पनि यज्ञमण्डपमा नै बसेर निर्वाह गर्नुपर्‍यो। त्यस्तै अवस्थामा रु. ४२,००० स्वाधीन खर्च गरेर धर्म लोप गरेको आरोपसहित महाप्रभुका विपक्षमा बिमानसिंह थापाले गुल्मी-गौंडा, तम्घासमा उजुरी दिएका हुँदा त्यसबखतका बडाहाकिम श्रीप्रसाद बुढाथोकीले हाजिर हुन सूचना पठाए तापनि उक्त गौंडामा हाजिर नभइकन महाप्रभु काठमाडौं मानभवन दरबारमा आई बसेको उल्लेख छ।

यसै अवस्थामा श्री ५ महाराजाधिराज त्रिभुवन सरकारका गाथमा आराम नरहेका मौकामा दर्शनभेट गर्ने मौका पाएका महाप्रभुसँग वार्ता गर्दै श्री ५ ले - 'मेरो शरीर ठीक छैन, डाक्टरहरूले देशमा गई औषधी गर्नुपर्छ भनेका छन् कसो होला ?' भनी सोधनी भएकामा 'देशमा गई औषधी गर्नु असल हुनेछ, पछि सरकार काठमाडौं भित्री बक्सँदा देश विदेशबाट माल्यार्पण भई सवारी भित्रिनेछ। ऐय्या भन्ने हुकुम गरिवक्सन पर्ने छैन' भन्ने भविष्यवाणी दिएर विदा भएछन्। सोहीबखत श्री ५ सरकारबाट

'भोलि युवराजकहाँ भेट गराइदिनू' भन्ने हुकुम बमोजिम भोलि बेलुका नै श्री ५ युवराज महेन्द्र सरकारसमक्ष दर्शनभेट गरी वार्ता हुँदा – 'आजको छ महिनामा सरकारको जयबृद्धि भई देशदेशावरबाट ठूलो मान्यता प्राप्त हुनेछ' भनेर युवाराज्ञीतर्फ हेर्दै – 'के गर्नु बा... । अघि बागदरबारमा भइबक्सेंदा फलाहारमा पोलेको आलु र उसिनेको तरुल टक्याउँथें अब त बूढो भएँ' भन्दै आफ्नो लामो दाढी तान्दै बिन्ती गरेको देखेर केही नबोली मन्द मुस्कुराइबक्सेछ। त्यसपछि विदा भएर मानभवनबाट नै वारिसद्वारा धर्मलोप मुद्दा पनि चलाई पछि मुद्दा जितापत्र भएपछि रेसुङ्गा गई बसेको देखिन्छ।

यसरी अनेकौं जीवनका मोड पार गर्दै धनञ्जय गोत्रीय रेसुङ्गा प्रभुहरू अर्घाखोंचीका मरासिनीहरूको शिष्यपरम्परामा सप्तगण्डकी पूर्व काठमाडौंबाट धनञ्जय गोत्रका आधारमा पीठासीन भई साधनासिद्ध भई महाप्रभुको सम्मान प्राप्त गरेका यदुकानन्द रिजालले जीवनको अन्तिमतिर २०२१ सालमा पशुपतिनाथ मन्दिरको भजनघरको तलामा बसी श्री ५ महेन्द्र सरकारसंग दर्शनभेट गरी आफ्नो दुःख बिन्ती बिसाएपछि सरकारबाट प्रति महिना रु. ३,०००/- धर्मार्थ र रु. ५००/- फलफूल खान दिनू भन्ने गुल्मी मालका नाममा हुकुम प्रमाङ्गी भयो। तर उक्त रुपैयाँ नलिई पशुपतिमा नै बसी आखिर २०२८ साल श्रावण १ गते अपराह्न देहावसान भएपछि उहाँका सहोदर भाइ दुर्गानन्द रिजालद्वारा आर्यतीर्थमा दागबत्ती दिएपछि उहाँका समस्त भाइबन्धुहरूले श्रद्धाञ्जली अर्पण गरेका हुन्। सोही समयमा निज महाप्रभुका सहोदर कान्छा भाइ भक्तिकानन्दको र भतिजा शिवकुमार रिजालको रेखदेखमा माइलाभाइ दुर्गानन्दले प्रथमदिनदेखि वार्षिक श्राद्ध क्रिया-कर्म गर्नु भई वार्षिकीका दिनमा एक आवर्ती शुक्ल यजुर्वेद र भागवत पारायणपूर्वक श्राद्ध सम्पन्न गरी दुखीहरूलाई पेटभरि खान दिई यथासक्य द्रव्य दक्षिणा पनि पाएको व्यहोरासमेत उल्लेख पाइन्छ।

ऐरावतीको पूर्वी किनारादेखि वाग्मतीको पश्चिमी किनारासम्म र मामाको ससुरालीदेखि ससुराको ससुरालीसम्म लहरो गासिएको हुनाले पनि उल्लिखित धनञ्जयी सिद्ध महापुरुषहरूको बारेमा केही श्रद्धाञ्जली अर्पण गर्ने सद्भावना जागृत भइरहेको अवस्थामा सरदार रुद्रराज पाण्डेको सन्तदर्शन अभिलेख तयार पार्ने मौका मिल्यो २०३८ मा। आषाढ १६ देखि भाद्र मसान्तसम्ममा अनेकौं सन्तदर्शन लेख्दा पनि रेसुङ्गा र स्वर्गद्वारी महाप्रभु त्यस लेखमालामा छुटेको खट्किएपछि अझ उत्कण्ठा पैदा भई श्रद्धेय श्री लक्ष्मणानन्दज्यूलाई रेसुङ्गा महाप्रभुको बारेमा केही टिपोट बनाइदिनु हुन आग्रह गरेको थिएं। उहां प्रभुका अनन्य सेवकका रूपमा रेसुङ्गामा धेरै समय तपस्वी सेवकको रूपमा रहनुभएको एक नैष्ठिक सन्त हुनुहुन्थ्यो। मेरो अनुरोध हार्न नसकी उक्त टिपोट आश्विनमा दिनुभई दोस्रो महिनामा नै दिवङ्गत हुनुभएको थियो। यसरी महाप्रभुका बारेमा दिशाबोध गराइदिने श्री रिजालज्यूप्रति श्रद्धार्पण।

– सिफल, काठमाडौं

विभिन्न निर्माण तथा विकास आयोजनाहरू तर्जुमा गर्न उपयोगी काठमाडौं उपत्यकाको डिजिटल नक्शाको हार्डकपी वा कम्प्यूटर फाइल हामी उपलब्ध गराउँदछौं।

सम्पर्क :

शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग

बबरमहल,

फोन नं. २६२९४५, २६२३६५, २६२९२७

गजल

⇨ डा.घनश्याम 'परिश्रमी'

फल्दैन भन्दै छौ जुन बिरुवा फल्छ जरुर
तिम्रो विचारको पर्खाल एकदिन ढल्छ जरुर ।

प्रतीक्षा त गर्नै पर्छ प्राप्तिका लागि
ओथ्रा बसेको पोथीले चल्ला कोरल्छ जरुर ।

कैलेसम्म यस्तै मात्र रहला यो मौसम
आँधीहुरीको बेगमा बतास चल्छ जरुर ।

उठ्नुपर्छ भोका पेटले कसेर कम्मर
झुप्राहरूको चुलामा आगो बल्छ जरुर ।

सन्देह पालेर मनमा सपना साकार हुँदैन
ताप चाहिन्छ फलाम पनि गल्छ जरुर ।

हाल-वीरगञ्ज

गजल

⇨ निमेष 'निखिल'

हथौडाले हानिदिन्छन् फलाम त्यो तातेपछि
जन्मदा त मान्छे हुन्छ भनिदिन्छन् खाते पछि ।

अभावको मार खप्न सकिनौ कि क्या हो ? नत्र–
सहाराको खोजी किन हात यो समातेपछि ।

मनको कुरा खोले हुन्छ तथ्य के हो बोले हुन्छ
व्यथा अझै चर्किदिन्छन् मुटुभित्रै थातेपछि ।

यौटा साँचो कुरो हजुर आज भन्दै छ यो 'निखिल'
रक्सी चाहिँदैन रै'छ वेदनाले मातेपछि ।

सर्लाही, हरिवन

गजल

⇨ धीरज गिरी 'कल्पित'

भेट हुँदा तिमीसँग नबोलेरै बात भयो
सूर्य नअस्ताइकन फेरि पनि रात भयो ।

मलाई किन मेरै धर्ती आज साँगुरो लाग्दै छ ?
दुःख वेदनानै सधैँभरि खातै खात भयो ।

भत्किएर गए सबै सपनाहरू हाम्रा
अचानक विछोडमा मुटु दुखने घात भयो ।

बर्सातको झरीजस्तै सधैँ मन रोई रँ'दा
त्यही झरीले झर्ने जीवनजस्तै रुखो पातभयो ।

हलेसी ४, खोटाङ्ग

मुक्तक

⇨ अरुणबाबु खत्री 'नदी'

तिमीलाई खोज्दा खोज्दै
कहाँ पो म पुगिनँ र
तिमीलाई भेट्न भनी
जान कहाँ सक्दिनँ र ?

तिमी नभए मेरो मन
सधैँभरि दुःखी रहन्छ
तिमी नहुँदामा मुटु
सधैँ छियाछिया हुन्छ ।

तिमीलाई भेट्न मैले
कति प्रयास गरिराखूँ
तिम्रो अनुहार देख्न मैले
कति आँखा खोलिराखूँ ।

–सामाखुसी

कथा

अलिखित रामायण

❑ दीनबन्धु शर्मा

मैले तिनीहरूलाई पहिले चर्तुमुखी ब्रह्माजस्तो देखेको थिएँ ।

एउटा मुखबाट निक्लने आवाज चारै मुखहरूबाट निक्लन्थ्यो र एउटा टाउको हल्लेमा चारैवटा हल्लेका छन् भन्ने बुझिन्थ्यो । तिनीहरूको पुरेत पनि बडो सिपालु हो भन्ने मेरो धारणा थियो , किनभने तिनीहरू ठ्याम्मै दशरथका छोराहरूजस्ता लाग्थे जसका नामहरू पुरेतले रामचन्द्र, भरत, लक्ष्मण र शत्रुघ्न राखेका थिए । स्वर्गीय बाबुको नाम दशरथ थियो ।

तर आजभोलि ती टाउकाहरू एक-अर्कामाथि लक्ष्य गरिएका चार क्षेप्यास्त्रजस्ता देखिन्छन् ।

कुनै एकमा आत्मघाती हुने साहस भएको भए तिनीहरूको ब्रह्माण्ड उहिल्यै ध्वस्त भैसक्ने थियो ।

रामचन्द्रको टाउको-क्षेप्यास्त्र सुषुप्त ज्वालामुखीजस्तो लाग्थ्यो, प्रायः सहनशील तर कुनै पनि बेला फुट्नसक्ने भीषण सम्भावना बोकिरहेकाले कसैले जिस्क्याउन नहुने ।

शक्तिसन्तुलन कुनै नीतिमा आधारित थिएन ।

"हेर, पाँसुले, मेरो घरतिर हेर्ने तेरा बिखालु बोक्सी आँखा म कुनै पनि बेला फुटाइदिन सक्छु, मेरी छोरीलाई 'नातिनी' भनेर बोक्सी लगाउन नखोज्, चुपचाप आफ्नो खोरभित्र पस् ए साले भतुवा ।" शत्रुघ्नको जेठो चिच्याउँथ्यो आफ्ना पिँढीबाट र लक्ष्मणबाट उत्तर पनि राम्रो पाउँथ्यो – "के मलाई 'क' अक्षर नजान्ने बनाउँछस्, तेरी छोरी हो त्यो ? सद्दे आँखा भएको तँ, देखेको छस् आफ्नी स्वास्नीका चर्तिकला ? नपुंसक साले – हिजडा ।"

"तँजस्तै तेरा हनुमानहरूले भन्ने कुरा म पत्याउँछु ? मेरो घर जलाएर आगो ताप्न खोज्छस् ?"

'हावा नचली पात हल्लिँदैन साले भुस्याहा कुकुर, त्यसै भन्न सक्ने भए तेरा बाँदरहरूले पनि मेरा छोरीहरूलाई भन्न सक्ने थिए ... तँ पागललाई त्यस्तै नभए कसैले सद्दे छोरी दिन्थ्यो ?"

यसरी शीतयुद्ध क्रमशः वाक्युद्ध हुँदै अग्नियुद्धमा परिणत हुन्थ्यो । महाभारत नै सुरु हुन्थ्यो ।

लक्ष्मण आफैँ सेनापति हुन्थे र उनका सबै चल्लाहरू लौहशिर-त्राणसहित कुरुक्षेत्रमा उत्रन्थे । शत्रुघ्नको जेठो चल्लो पनि स्वयं सेनापति हुन्थ्यो तर उसका सेनाहरूमा आन्तरिक द्रोह पनि विद्यमान रहेकाले उनीहरूले सघाउने वा नसघाउने कुराको भर हुँदैनथ्यो । वास्तवमा शत्रुघ्नलाई सायद युद्ध कौशलहरू पनि थाहा थिएनन्, त्यसैले उनी आफ्नो भूमिका विदुरको जस्तो बनाउँदै छन् भन्ने मलाई लाग्थ्यो, तर उनका दाजुभाइका धारणामा उनी विदुर नभएर धृतराष्ट्र परिभाषित हुन्थे ।

शत्रुघ्नपुत्रलाई युद्धमैदानमा एक्लै टिक्न गाह्रो हुन्थ्यो, यद्यपि ऊ आफूलाई दुर्योधनभन्दा ठूलो महारथी ठान्थ्यो ।

भरतको टाउको सधैँ झोकिएको हुन्थ्यो । उनी माखेसाङ्लो पक्रेर कुनामा बसी झिँगा मार्ने प्रयासमा रहन्थे । उनीसँग यसै साङ्लामा ठूलै माखो परेको अनुभव पनि छ, जसका कारणबाट अर्को एउटा सानो घर शोभाभगवती जाने चोकमा बनेको पनि थियो । साङ्लो समाएकै छ, तर त्यसपछि कुनै माखो परेन । माखेदाउबाट आँखा हटाउन नमिल्ने हुनाले चल्लाचल्लीहरू कहाँ छन्, के गर्दै छन् र कसरी हुर्कँदै छन् ? हेर्न भ्याइएको थिएन । लक्ष्मण र शत्रुघ्नको परिवारबीच चल्ने महाभारतले एकातिर अलिकति सन्तोषको सास फेराउँथ्यो भने अर्कातिर रामचन्द्रका चल्लाहरू यस युद्धमा पटक्कै चाख नलिएर जहाज चढ्दै हिँड्दै गरेको देख्ता आफ्नो उन्नतिहीनताको बोध हुन्थ्यो, ब्लडप्रेसर बढ्थ्यो र एकैचोटि भन्न रिँगटा लागेर आउँथ्यो ।

"तिनीहरूको घर हाम्रोभन्दा अग्लो हुँदै छ, सधैँ भूइँतलामा बस्नेलाई कसले हेप्तैन ?" शत्रुघ्नपत्नीले भनिन् ।

"हे मूर्ख पिता हामीलाई पढेनौ भनेर गाली

गरेर मात्र बहादुरी हुँदैन, बहादुरीको मापदण्ड त घरको उचाइमा निर्भर रहन्छ", बज्रस्वाँठ भइसकेको जेठा चल्लाले भन्यो ।

"यसरी हुँदैन, घर अग्लो हुनै पर्छ, उनीहरू माथिबाट र हामी तलबाट झगडा गर्दा शक्तिसन्तुलन हाम्रो पक्षमा हुँदैन" प्रबुद्ध ज्येष्ठ सुपुत्रीले पनि भनी ।

"मैले घर बनाउने विद्या पढेको के काम त ?" अतिप्रिय कनिष्ठ पुत्रले पनि तर्कको घोचो देखायो ।

शत्रुघ्न निबुवाझैं अमिलो भैकन निचोरिए ।

घर बनाउन थालियो, साथै कान्छाको घरभित्र अर्को महाभारत पनि थालियो – उपमहाभारत ।

कनिष्ठ स्वाँठले भन्यो – "दाइले ईंटा, सिमेन्टहरू बोकोस् ।"

"कुन थुतुनाले बोलिस् नकटा ?" ठूलो स्वाँठ चिच्यायो ।

"ऊ आफ्नो शिक्षित थुतुनाले बोलेको छ, उसले कलम चलाउँछ, तैंले हे पुत्र ! आफ्ना अशिक्षित पाखुराहरूले दुङ्गामूढा उचाल् र आफ्नो कर्तव्य निर्वाह गर्", बाबुआमाले न्यायबाणीको घोषणा गरे ।

"तिमीहरू पितामाता होइनौ, व्यापारी, कैयौं र अवसरवादी हौ, यसका लगौंटी हौ, म तिमीहरूसँग बस्तिनँ", खुट्टो बजाऱ्यो जेठाले ।

"यो घर हाम्रो भइहाल्यो, तैं कुपुत्र बाहिर निक्ली" एउटै आवाज निक्ल्यो घरबाट ।

"म यही घर च्यातेर अंशवन्डा गर्छु ।"

उपद्रव चलिरह्यो । बाहिरबाटै भित्रको विध्वंसका आवाजहरू सुनिए । थाहा भएपछि लक्ष्मण बाहिर निक्ले सडकमा । बाटामा भरत भेटिए ।

"भाइ कता ?" आफ्नो कछाड सज्दै भरतले प्रसन्न अनुहारमा सोधे ।

"भोज छ घरमा, मासु किन्नुपर्छ, दाइ कता नि ?"

"मेरो पनि सानो भोज छ ।"

"मलाई थाहा थियो ।"

"मलाई पनि थाहा थियो ।"

दुवैजना हाँसे ।

"सधैं भोज खान पाए हुन्थ्यो ।"

"सधैं झगडा हुँदैन त्यो घरमा, ... भोलि पनि छ नि भोज त ।"

भोलि किन ?"

"त्यहाँ राजकुमारी फेल भइछे", रामचन्द्रको घरतिर सङ्केत थियो ।

"तिमीहरू कहाँ गएका थियौं कुपुत्रीहरू ?" लक्ष्मणले आफ्ना छोरीहरूमाथि अनुशासनको कार्यवाही सुरु गरे ।

"टी.भी. हेर्न", अपराधको मुख्य भाग बाँकी राखेर उत्तर दिए छोरीहरूले ।

"मैले कहाँ ?" भनें, बाबुचाहिँको गर्धनका नसाहरू नीला भएका रहेछन् ।

"मैले भनेकै थिएँ, त्यहाँ शत्रुहरूकामा नजाऊ भनेर" आमाचाहिँले ढोकाबाटै भनिन् र भान्सातिर पसिन् ।

"त्यही भाइमारा रकमीकहाँ गयौ होइन ?" थप्पड ताकेर भनेको देखे छोरीहरूले ।

"....." उत्तर नआएकाले "हो" भन्ने बुझियो ।

"म तिमीहरूका हातखुट्टा भाँचेर राखिदिन्छु अहिले", हातमा कुचो समाएर भनेका थिए ।

ढोकामा फेरि आमाचाहिँ आइपुगेकी रहिछन् – बोलिन्– "भैंसी दुहुन जानुस्, अब जाँदैनन् बरु त्यही धोबीचौरे क्षत्रीकहाँ गए हुन्छ रामायण आएको दिन", लोग्नेचाहिँलाई तानेर भान्साकोठातिर लगिन् ।

जेठा रामचन्द्रको पनि घर टिलिक्क टल्केको थियो । अमेरिकी पैसाले बनेको हुनाले लक्ष्मण त्यसलाई अमेरिकाली घर भन्थे । त्यो घर बाटाका दक्षिणपट्टि बनेको हुँदा भरत र लक्ष्मण उत्तरपट्टि मात्र हेरेर हिँड्ने अभ्यास गर्दै थिए ।

तर भरतसँग लक्ष्मणका भन्दा भिन्न मेलमिलापपूर्ण विशेषताहरू पनि थिए ।

"त्यता जाँदा साहिँलाले नदेख्ने गरी जानू । फोन गर्दा जहिले पनि लोकल कल भनेर गर्नू, ट्रंक कल नभन्नू", भरत कान्छो छोरालाई कूटविद्या सिकाउँदै थिए । उनले छोरामा यो विद्या सिक्न सक्ने विलक्षण प्रतिभा पनि देखेका थिए । (जेठो चेस खेल्ने तालिममा गएको थियो र युगानुकूल दाउ सिक्नुपर्छ भनेर उसले बाबुलाई पनि एक सेट चेस पठाइदिएको थियो ।)

"मलाई थाहा छ नि", कान्छाले उज्यालो भएर भन्यो – "म सधैं त्यसै त गर्छु ।"

"नभए फेरि रामचन्द्रेले भोलिदेखि साँचो लुकाउँछ", जाँदै गरेको छोरालाई फेरि भनेको सुनियो ।

दशरथका चारै सुपुत्रहरू उच्चकुलीनमात्र होइन उच्चशिक्षित पनि थिए, त्यसैले घरमा पुस्तकहरू रहनु वा बारम्बार शास्त्रको अध्ययन गरिरहनु आवश्यक थिएन । यता 'विद्याभन्दा धन ठूलो' भन्ने निष्कर्ष निक्लिसकेको हुनाले र रामचन्द्रका पुत्रहरूबाहेक अरूले डलर सुँघ्न नपाएका हुनाले मनोग्रन्थीय जटिलताहरू बढ्न गएको आभास हुन्थ्यो । (यसको अध्ययन गर्न मेरो फ्रायडीय मस्तिष्कले सक्तैन । कार्लमार्क्सका आर्थिक सूत्रहरू वा एडलरका हीनताग्रन्थि सूत्रहरूको मामिलामा अनभिज्ञ मजस्ताहरूबाट यसको खास विश्लेषण हुन सक्तैन ।)

रामचन्द्रका पुत्रहरू विदेशकै पुस्तकालयमा पढ्थे, जागिर खान्थे र स्वदेशमा घरहरूमात्र बनाउँथे । भरतका पुत्रहरू पनि बिनाइलमका थिएनन्, न त अशिक्षित नै थिए । भट्टीमा कुनै 'जिगरी दोस्त' हुनुलाई मान्छेको अयोग्यता भन्नु अहिलेको युगमा पाखण्डी हुनु नै हो ।

लक्ष्मणमा एउटा खास विशेषता थियो – उनका गर्धनमा लचकता पटक्कै थिएन । पुत्रहरूले पनि त्यसलाई अझै कठोर बनाउन शल्यक्रिया गराई स्टीलका पाताहरू राख्न लगाएका छन् भन्ने सुनिन्थ्यो । शत्रुघ्नको घर पनि हाराहारी, उचाइमा आइपुगेको हुनाले लक्ष्मणका घरमा तला थप्नुपर्ने स्थिति उत्पन्न भएको थियो ।

कान्छाका चल्लाहरूमा पनि शिक्षाको कमी थिएन । अझै तिनीहरू आपसमा रेसलिङ पनि खेल्थे । जेष्ठसुपुत्रचाहिँ यस्तो रेसलिङ वा बक्सिङ खेल्न बढी मन पराउँथ्यो । यसका निम्ति प्रतिद्वन्द्वीका रूपमा उसले बाबुआमा र भाइबाहेक अब पत्नी पनि पाएको थियो । यस्ता युद्धमा पछारिएर एकातिर बाबु, अर्कातिर आमा र झन् अर्कातिर स्वास्नी रुँदा उसलाई अनौठो मेलोडी सुनेको मजा आउँथ्यो र पल्ला घरका बरन्डामा ढेडु-बाँदरझैं एक्लै बसेर मासुको ठुटो चुसिरहेका लक्ष्मणलाई ख्याउ-ख्याउ गरेर जिक्स्याउँथ्यो ।

"लु खा, साले गधा", यसरी जिस्क्याउँदा लक्ष्मण चुसिरहेको ठुटा हड्डीले हिर्काउँथे, अनि अर्को अध्याय सुरु हुन्थ्यो ।

रामचन्द्रकी जेठी छोरीले प्रेम-विवाह गरेर परम्परालाई जिल्ल्याइदिएकी हुनाले लक्ष्मणका घरमा ठूलै भोज थियो ।

"अचार के बनायौ ?"

"मासुमा नुन पुग्छ ? चाख्यौ ?"

"ल ल बस ।"

टेबुलमा सबै जम्मा भएपछि एउटा कुर्सी खाली देखियो ।

"कान्छी खै ?" बाबुचाहिँ कुर्सीबाट उठे– "लैला खै ?"

"लु, भुसुक्कै बिर्सिएछ, त्यो त धोबीचौरे क्षत्रीकहाँ गएकी थिई ।"

"किन ?"

"आज रामायणमा सीता-स्वयंवरको दृश्य छ भन्थी ।"

भोलिपल्टमात्र थाहा भयो– उसले धोबीचौरे क्षत्रीको छोरा मजनुसँग स्वयंवर रचाइसकी र अहिले दुवै अदृश्य छन् ।

थाहा भएको दिन अरू भाइहरूकामा भोज भयो ।

अर्को महिनामात्र रामचन्द्रको छोराले अमेरिकाबाट चिठी लेख्यो – "चतुर्मुखी ब्रह्मास्वरूप हे पिताज्यूहरू, चारवटामध्ये जुन निधारमा दाग लागे पनि ब्रह्माजीकै निधारमा लाग्नेछ, यो एउटा मन्त्र तपाईंहरूले पनि जप्नुहोला ।"

– वागलुङ्
हाल-भर्जिन मिलाग्रेसा युनिभर्सिटी
फिलिपिन्स

कला भनेको सिर्जनात्मक कल्पनाद्वारा सत्यको सुन्दर प्रदर्शन हो
– **महाकवि देवकोटा**

सङ्गीत र भावको सम्मिश्रणबाट जन्मेको उच्चतम दर्शन नै साहित्य हो
– ***विश्वेश्वरप्रसाद कोइराला***

कविता

गजल शीर्षकको कविता

⇨ केदार सुवेदी

सम्पन्नको विपन्न कल्पना हो गजल
धनीको गरिब विचार हो गजल
नपाउनेको केरा र बनारसी पेडा
पाएपछि सस्तो र बोक्रा हो गजल ।
पहिलो नजर र एकतर्फी प्रेम,
मिलनपछिको विश्वासघात
र धोका हो गजल ।

सम्पन्न धनीको विपन्न कल्पना
विपन्न गरिबको सम्पन्न
सपना हो गजल ।
आलो काँचो सम्पादक र
गीत कविता मुक्तक र गजल
जे शीर्षक भेट्यो त्यही हो गजल

- धादिङ
हाल - काठमाडौं

कविता

हिउँमा लाश मर्दैन

⇨ डा.युवराज भट्टराई 'दीपज्योति'

जबसम्म
मानिसको आत्मा चीसो हुन्छ
जबसम्म
परम आत्मा मौन पहाडभैं अचल भैरहन्छ
जबसम्म
बादलहरू पानीभित्र लुकिरहन्छन्
जबसम्म
रात आँखाभरि उम्रिरहन्छ
लाशहरू उम्रिरहन्छन्
बारम्बार
फेरिफेरि
किनकि
हिउँमा लाश मर्दैन
हिउँमा जमेको लाशको
दाहसंस्कार हुन सक्दैन ।

बत्तीसपुतली, काठमाडौं

नयाँवर्ष २०५९ को पुनीत
उपलक्ष्यमा सम्पूर्ण देशबासी
दाजुभाइ दिदीबहिनीहरूमा हार्दिक
मङ्गलमय शुभकामना
व्यक्त गर्दछौं ।

प्रो. सूर्यबहादुर खड्का
तथा
बुलबुले आयल स्टोर
वीरेन्द्रनगर सूर्खेत

नववर्ष २०५९ को पुनीत
उपलक्ष्यमा सम्पूर्ण देशवासी
बन्धुबान्धवहरूमा हार्दिक
मङ्गलमय शुभकामना
व्यक्त गर्दछौं ।

मेरिनोल नेपाल 'आशादीप'
(मानसिक विरामीहरूको पुनःस्थापना केन्द्र)
नयाँपाटी, सुन्दरीजल, काठमाडौं

कथा

'देवलदुन्न'

❑ खिमानन्द आचार्य

वेदप्रसाद परिवारका एक्ला छोरा थिए । आमाबुबा छँदासम्म उनलाई कुनै कुराको चिन्ता थिएन तापनि उनी बाबुआमासँग खेत,बारी, खर्कमा समेत गएर काममा सघाउने गर्दथे ।

एक दिनको कुरा हो, हरि, सोमप्रसाद पनि वेलुका खाना खाइसकेपछि कुराकानी गरौं, दाइसँग पनि भेट हुन्छ भन्दै टुप्लुक्क आइपुगे । वेदप्रसादलाई साष्टाङ्ग प्रणाम गरी नजिकै रहेको गुन्द्रीमा वसे ।

भाइहरू आएका– भात-भान्सा भयो भएन ।

भयो, हामी खाना-साना खाएर आएका । धेरै भयो दाइसँग भेट पनि भएन । गाउँमा उल्का हुन लाग्यो ।

के भयो र त्यस्तो – कसलाई के भो ?

ए । दाइलाई थाहा नै छैन । घरबाट निक्लने होइन ।

काम परे म पुगिहालेको छु । फेरि खेतीपातीको वेला ।

एक दिन गरेर वर्ष दिन खाने भन्छन् । मौरो परेता छोपेर काम गर्ने दिनमा लखर-लखर कहाँ जानु ? खेती लगाउन मान्छे पाइन छोड्यो ।

हैन, दाइले खिदिमको घटना थहा पाउनुभयो ?

हैन के भयो, त्यस्तो ? खै, आफूलाई कहाँ के भयो भनेर खोजिनिती गर्ने फुर्सत पनि छैन ।

सधैं कति कुवाको भ्यागुतो भएर बस्न सकेको हो कुन्नि ! फेरि अनेक कुरा हुन्छ, त्यही ठाउँमा – अस्तिमात्र लामकिरोले टोकेर हाम्रै आफन्तको देहान्त भयो ।

बाहुनहरूले हलो जोत्ने पनि त्यहीं, आइमाईले घर छाउने पनि त्यहीं ।

के हुनु नि ! अहिले अचम्मै भयो रे ! आफ्नो बारीमा भएको ठूलो बूढो कुटमेराको रूख ढालेदेखि उत्पातै मच्चिएको – मच्चियै छ रे ।

हैन – के जासुसी उपन्यास पढिरहेका छौ, सिधै भन न । एउटा घटनाको कुरा गर्दा यत्रो भूमिका बाँध्नुपर्छ त ?

वेलुका गाई एकातिरबाट बाँध्दै गयो – अर्कातिर बाट फुक्दै जान्छन् रे ।

भान्सा तयार पारेर बाहिर निक्ल्यो भने एकै छिनमा त्यो आँटीमा पुगेको हुन्छ रे । त्यतिमात्र कहाँ हो र, सवैजना दलानमा बसेर गफ गरिरहेका वेलामा तेलको धारो लागेको देखिएछ तर न त त्यो तेल भुइँमा झर्छ न त माथि तेल पोखिएको – दुवै केही होइन तर तेलको धारो भने देखिन्छ । कान्छी वुहारीलाई त तीन दिनपछि फकाइदियो रे । आखिर रे का कुरा न हुन् हामीले देखेर आएका छैनौं । तर, जेसुकै भए पनि डरलाग्दा घटनाक्रमहरू नयाँ पिँडीलाई सुनाउनु आवश्यक पनि छैन ।

कुरा के भने घरमा कोही छैन तर पनि चुत्रावेसी हाइस्कूलमा म सात कक्षामा पढ्थें । हाम्रो हराटारीको खेत आफैंले लगाउनु भनेको साहसको कुरा हुन्थ्यो । खेत आउँदाजाँदा उकाली- ओराली धाउनुपर्ने भएकाले पनि सानो परिवार हुनेले (भन्नाले डिभर्ना भैसिथलाका खेतवालाहरू) अकैंलाई रोप्न दिन्थे । जङ्गलको तलपट्टि र कुलाको पुछारमा रहेको हाम्रो खेत पनि लगाउन गाह्रो थियो । खेतमा प्रायः म स्कुलबाट आउँदा वाटामा पर्ने हुनाले पानी लगाएर आउथें । स्कुल छुट्टी हुन्थ्यो । साँझसम्म त्यहीं बस्ने साथीहरूसँग बल खेली रात परेपछि छाम-छाम छुम-छुम गर्दै म हराटारी पुग्थें । अनि खेतमा पानी जाने बाटो मिलाएर हरेकका मुहान थुन्दै-थुन्दै साँउबाटेबाट म घरतर्फ लाग्थें । यो क्रम प्रायः खेत रोपिइसकेपछि धान नपाक्दासम्म दोहोरिन्थ्यो हरेक साल ।

एक दिनको कुरा मेरा माहिंला काकाका ठूला छोरा (मेरा दाइ) र मैले खेतमा पानी लगाउन जाने निधो त गऱ्यौं तर वेलुका भयो के काम पऱ्यो कुन्नि, उहाँ नजाने हुनुभयो । वेफुर्सदले गर्दा दुई दिन

भइसकेको थियो खेतमा पानी नलगाएको । घरमा सधन्दा मानिस भन्नाले दाजुहरू हुनुहुन्थ्यो । आमा–बाबाको । त्यसैले पनि करिब १४ वर्षका उमेरमा मैले सम्पूर्ण कामहरू जिम्मेवारीपूर्ण ढङ्गले गर्नु पर्दथ्यो । त्यसैले पनि मलाई सबैले मीठो बोल्ने र मिति पुऱ्याएर बोल्छ भन्थे । 'बोल्नेको पीठो बिक्ने र नबोल्नेको चामल पनि नबिक्ने' भन्ने उखान चरितार्थ भएको हुनाले पनि म पछाडि परेको कुरामा मलाई विश्वास छ । त्यसपछि म खेततर्फ लागें । खेतमा पुग्दा अन्दाजी ८ बजेको हुँदो हो – खेतमा पानी पुऱ्याएर म आलीमा बसेको मात्र के थिएँ । वातावरण चुक घोप्ट्याएको जस्तो थियो । खेतमाथिका जङ्गलमा अमित नै भकोंडिने गरी हुँ-हुँ गर्न थाल्यो । बिउ सिरिङ भयो । मुटु नै हृदक फुल्यो, मनै थाम्न नसक्ने गरी । नजिक घर-गाउँ कतै छैन म त बोलाएको जसैले सुन्छ । के गरौं, के गरौं भयो । त्यतिबेलासम्म खेत आधा छामी पनि सक्यो । मेरो एक मनले भन्यो – बुद्धू पनि त यस्तै कराउँछ भन्छन् ।

मसानको मुखमा पऱ्यो भने मान्छे बाँच्दैन भन्छन् । त्यस्तैमा मेरो अन्तर कुनामा रहेको हजुर आमाको भूतको कथाले डेरा जमायो । मैले बिर्सन खोजें तर सकिनँ । आँखाअगाडि देखेझैं भयो ।

हाम्रा माझा हजुरबा दमारगोठमा बस्नुहुन्थ्यो रे । एक-एक हप्तामा जम्मा भएको दूध, दही, घिउ, तिहार आउँदा वा जानुहुन्थ्यो । दिनभरि गाई, भैंसी चराउने, घास, दाउरा काट्ने र पकाउने खाने अनि मुढामा आगो सल्काएर ताप्ने । यो काम दिनदिनै हुन्थ्यो रे । आगो बसेका ठाउँमा भूत, पिशाच नजाउने हुनाले पनि आगो बाल्ने, तेल तताएर मुढामा लगाउने गर्दा – सकैकयो ए बाबे । म पनि आऊँ, ए बाबे । म पनि आऊँ भनेर दिनदिनै जसो सोध्या नजाइज भने पछि जान्थ्यो रे ।

दिनदिनै आऊँ-आऊँ भनेर सताएपछि बसलाई नतसाई भएन भनेर सल्लाको बोटो उसलाई थस्न दिनुभएछ र आफूले तेल घसिसकेपछि भएभरको बोटो त्यसको नङ्गामा लगाइसकेपछि बोइ जस्तो लगाइस् ! भनेर भनेको आगाको अगुल्टो कपाल तेर्न निहुँमा सल्काइदिनुभएछ । यसपछि आउने छैन भाजे, बानी छोडें भाजे भन्दै कराउँदै भागेको हो रे भन्ने कुरा सम्झिएर मन भनै डरायो । त्यहाँ जाँदा डराए पनि आफू आफैले आफैलाई केही होइन भनेर चित्त बुझाउनु बाहेक अरू विकल्प थिएन । मनलाई दबी पार्न हामीलाई अङ्ग्रेजी पढाउने वीर बहादुर सरलाई सम्झें । अँध्यारामा डरायो भने बुद्धी पनि हिँड्न थाल्छ भन्ने उक्तिले गर्दा भए पनि राहत दियो । म सरासर घरतर्फ लागें । जस्तोसुकै परिस्थिति परे पनि घर टाढा थियो । म खेतमा पानी जति छाम्यो भनेतर्फ लागिनें ।

फेरि मथिश्को जर्को मनले भन्यो 'एउटा–डाँडाबाट तुरन्त अर्को ठाउँमा जानसक्ने स्वरले के नै गर्न सक्छ । भत, मुर्दे-तैले जानेको मन्त्र अप्दै हिँड्न" तब म 'ह्रस्मगेनम, सम्बहस्म भन्दै बाटामा हिँडिरहेको के थिएँ, त्यसैमा पारिपट्टिको बाटाबाट कुनो राखे बाल्दै कोही आयो । तब मेरो मन झन् डरायो । यस मध्यरातमा को आउँछ । यो त देखेर हुन हुनुपर्छ । कैन भने किन भन्दै-भिन्दै गर्छ । यसको अगाडि परियो भने त रगत छाडेर मानिस गर्छ भन्छन् । भरसक उसको अगाडि पर्नुहुँदैन, परियो भने ज्यानै जान सक्छ ।

कैन, आकार हुँदैन पनि कसरी भन्नु हाम्रा माझापरको हजुर बाबाले रोपेर पालेको खेत कसैले आफैले रोप्नु परेन रे । बिउ रोप्ने भएपछि – घाम, जस्ताउँदा–नजस्ताउँदैको समय आलीमा न्याउर जाम, घिउ, तरकारी राखिदिएर के के गर्नु पर्ने हो सो भनी पछाडि तफर्किंदा घरभित्र पस्नुपर्थ्यो रे । पछाडि फर्क्यो कि रगत छाडेर मानिस गर्छ भन्ने थाहा पाएर कोही पनि पछि हेर्दैनथ्यो रे । बरु राती टाढाबाट देखी उज्यालो बाली रोपाई गरेको देखिन्थ्यो रे । त्यस्तो काम गर्नेलाई कसरी आकार छैन भन्ने । यस सम्झनाले मन् मुटु कमजोर बनाइदियो । म भुक्क बसेर त्यही उज्यालो हेरिरहें । अन्धकार रातीको त्यो रोके भूत परपरसम्म उज्यालो छाडेर-भिन्दै गर्थ्यो ।

मेरा हातखुट्टा गले, अगाडि बढ्ने साहस आएन । 'मजदूरीको नाम महात्मा गान्धी' भनेझैं म पनि त्यस खेतका आलीमा रात बिताउन सक्ने थिइनें । हेर्दाहेर्दै त्यो रोके भूत कता लाग्यो पत्तै भएन । त्यो रोके भूत म हिँड्ने बाटो काटेर चुपचाप सीतर्फ लाग्छ भनि आउँला भनेर बसिरहें । तर, त्यो कता गयो– निर्जन, निराकार खेतका आलीमा बसिरहनुभन्दा हिँड्नु नै राम्रो सम्झेर

खोलाका किनारै-किनार त्यो देवल दुन्न हराएकातर्फ लागें । आखिर जेसुकै भए पनि म त्यही बाटो भएर घर जानुपर्दथ्यो, अर्को बाटो झन् घनघोर जङ्गल थियो ।

मन भयभीत थियो । खेत र खोलामा भ्यागुत्ताहरू कराएका स्वरले वातावरणलाई झन् भयभीत पार्ने काम गरेका थिए । मानौं म कुनै योद्धाहरूसँग आत्मबल थप्दै लडिरहेको जस्तै गरेर अँध्यारामा पनि चारैतर्फ हेर्ने कोसिस गर्दथें । मेरा आत्मबलका सहयोगी जुनकिरीहरूमात्र थिए । खोलातिर भरसक नहेरी हिंड्ने विचार लिएर हिंड्थें तर आँखा त्यतैतिर डोरिन्थे । हेर्दिनँ भनेको कुरा किन हेर्रें हुँला भन्दै म आफैंलाई प्रश्न गर्थें । खोलामा हेर्दा अलि टाढा कोही उभिएको जस्तो देखिन्थ्यो, दुङ्गाहरू चलमलाएका जस्तो आभास हुन्थ्यो । हिंड्दा-हिंड्दै म खोला छाडेर उकालो लागें तर मसानघाटमा पुगें । जिउ सिरिङ्ग भयो । रातीमा मसानघाटमा पुग्यो भने छल्छ भन्ने कुरा सम्झिंदा झन् मुख सुकेर आयो, तापनि आत्मबल बटुलेर खोकी नआए पनि खोक्दै–हातमा लिएका लौराले यता-उता हान्दै अगाडि बढें । कार्वाबाटे भन्ने ठाउँ पार गरेर जब कविर जाने बाटाबाट उकालो लागें, त्यसपछि अलि सास आयो । जहाँ पुग्दा मलाई साहस थपिएको थियो, त्यहीं नजिकै पहिले राँके भूत (देवलदुन्न) अलप भएको सम्झें । फेरि जिउ सिरिङ्ग भयो । म टक्क रोकिएँ । चारैतिर हेर्रें । अन्धकार थियो । त्यस्तैमा 'ए साना' । भन्ने आवाजसँगै खेतमा पानी लगाएर आयौ, पख सँगै जाउँला भन्ने आवाजले त झसङ्ग भएँ, होस-हवास उड्यो । यो पक्कै त्यही देवलदुन्न हुनुपर्छ । म झन् दौडिएँ – लौ न पख सँगै जाउँला भन्ने आवाज चिरपरिचित लाग्यो । तब रोकिएँ । चारैतिर हेर्रें उही राँके भूत कुलाको डिलमा बलिरहेको ।

हैन, किन दौडिएको त्यसरी चिनेनौ ? म सतिस । मन ढुक्क भयो ।

नदौडेर के गर्नु नि – तपाईंको रातको राँको कहिले बल्ने – कहिले नदेखिने –हो न हो देवलदुन्न भनेर सातो गयो । मेरो सातो लिइदिनुभयो बाटो भए न हो, बाटैबिना पनि मध्यरातमा देखिएको उज्यालो, अन्धकारको उज्यालो कहिलेकाँही देवलदुन्न बन्दोरहेछ ।

OOO

कविता

जिजीविषा

⇨ *विष्णु न्यौपाने*

पीपलके छहारीमा बसेर
त्यसको बतासँगै सुसेली हाल्दै
रमाई रमाई हुर्केको
भञ्ज्याङ्को बूढो
आज त्यसैको अभावमा टोलाइरहेको छ
केवल नाङ्गा भीर पाखामा
अतीतको शीतल स्पर्शको अनुभवसँगै
किंकर्तव्यविमूढ भई टोलाइरहेको
एक जिजीविषामात्र भएको छ ।

धुम्बाराही, काठमाडौं ।

कविता

नयाँवर्ष

⇨ *के.पी.न्याञ्जु*

नयाँ साल आयो भनी गमक्क फुल्ने यो मेरो बानी
नानीदेखिनाएको बानी छुट्नेकहिले यो नराम्रो बानी ।
बूढापाका भन्थे असल विचार असल हुन्छ रे
ठूलाबडाको नयाँ सालारीबका झुपडीमाके हुन्छ रे
सधैं हविगत सधैं दुर्दशा खान पनि धौ धौ रे
एकजोस्रो लाउने मीठोमसिनो खाने गर्भमै तुह्यो रे !

खै नयाँ साल के हो ? पुरानो साल के हो ?
सधैं महङ्गी सधैं भयावह जिउनु पनि कठिनाइ रे
मान्छे हेर्दा सबै उस्तै कोही देउता कोही राक्षस रे
समय कालके आयो मान्छेहे देउता किन बन्दैन रे ।

धुलिखेल-२ काभ्रे

संस्मरण

सिद्धिस्मृतिका केही कोरकार

❑ युवराज मैनाली

नेपाली साहित्याकाशमा युगकवि सिद्धिचरण श्रेष्ठ, लेखनाथ र देवकोटापछिका जाज्वल्यमान् नक्षत्रका रूपमा रहेका छन् । कविता लेख्दैमा कोही कवि हुन्न, काव्यधारामा जन्मँदै नुहाएको ईश्वरीय धारमा जुन प्रवाहको स्फुरण हुन्छ त्यस स्फुरणमा अरूलाई पनि सलल बगाउँदछ र काव्यरसले सरोवर तुल्याउँछ । यही गुण कविको कवित्वमा हुन्छ यिनै अद्भुत गुणकारितामा देवकोटापछि सिद्धिचरण एक सहज तर रससम्पन्न कवि थिए । यिनैका बारेमा आज म आफूसमेतलाई कविसँगको अपूर्व क्षणसहित समेटेर प्रस्तुत हुन खोज्दै छु ।

तेत्तीस सालमा धुलिखेल सञ्जीवनी माध्यमिक विद्यालयमा कक्षा आठमा अध्ययनरत अवस्थामा युगकविसँग प्रथमपल्ट साक्षात्कार भएको थियो । भलै यसअघि ओखलढुङ्गा र सांभ्रको हिमालको दृश्यबाट कविलाई चिनिसकेको थिएँ । त्यहाँ युगकवि सहिद दिवस समारोहमा प्रमुख अतिथिका रूपमा हामी छात्र-छात्राहरूबीच हुनुहुन्थ्यो । त्यहाँको भाषण सुन्दा यत्रो कविको भाषण कति अप्रभावशाली भनेर मेरो मन खुल्दुलिइरहेको थियो । पछि प्रवेशिका उत्तीर्ण गरी क्याम्पस पढ्न काठमाडौं आएपछि पशुपतिमित्र माध्यमिक विद्यालयमा अस्थायी शिक्षक भएर काम गर्दै रत्नराज्य अध्ययन गर्न थालेको थिएँ । शिक्षण कार्यसँगसँगै साहित्यिक परिवेशले मलाई नजिक्याउँदै लग्दै थियो, चाबहिल स्कुलका फणीन्द्रराज खेताला, कृष्णप्रसाद सर्वहाराजस्ता शिक्षकहरूका सङ्गतले ।

एकदिन युवाकवि श्रीहरि फुयाँल, पत्रकार राजन कार्कीले युगकविसँग मेरो चिनारी गराइदिनुभयो त्यसबेला राजन बैगुनी कविज्यूको निवासमा बस्नुहुन्थ्यो । यसपछि कविज्यू कहाँ पुग्ने मेरो नियमित कार्य नै भइदियो । यसै जीवनमा मेरो 'केही प्रतिभा केही प्रवृत्ति' समालोचनात्मक पाण्डुलिपि सुनेपछि त उहाँको स्नेह अत्यन्तै बढ्न पुग्यो, कविज्यूको व्यवहार त्यति सुन्दर रहेनछ मेरो पनि त्यस्तै नै, त्यसैले कविज्यूले भन्ने र भाइ गोपी मैनालीले उतार्ने काम गर्थे । बालकृष्ण समको नरवर देखियाएपछि त्यसको उच्च मूल्याङ्कन गर्दै पढेको कविता भाइले नै उतारेका थिए । कविज्यूमा अर्को विशेषता के थियो भने नलेखिकन पनि वाणीबाटै कविता फुर्दथे । यसरी फुरेको कविता कागजमा नउतारिसम्म एक किसिमको छटपटी लागिरहन्थ्यो । यसबाट पनि सिद्धिचरणमा कवित्व सम्पूर्ण रूपमा घनीभूत रहेको दृष्टिगोचर हुन्छ । उहाँसँगको उठबसमा मलाई कैयन पटक त्रिभुवन स्मारकमा उहाँसँगै बास पनि बस्ने सौभाग्य मिलेको छ । बेलाबेलामा जुरुक्क उठेर नौलो कविता सुनाउने गर्नुहुन्थ्यो उहाँ एउटा आशुकविझैं ।

सरलताका त प्रतिमूर्ति नै हुनुहुन्थ्यो सिद्धिचरण । उहाँमा जस्तो सरलता मैले अरू साहित्यकारमा पाउन सकेको छैन । शारीरिक रूपले अस्थिपञ्जरजस्तो देखिँदा पनि जता बोलाए पनि लुरुलुरु जानुहुन्थ्यो । सभाको सभापतित्व ग्रहण गरिरहनुहुन्थ्यो । नयाँ, पुराना, काङ्ग्रेसी, वामदेखि दरबारियासम्म सबैको समआदरणीय भाग्यमानी व्यक्तित्व उहाँ हुनुहुन्थ्यो । 'केही गर्न सकिनँ बा ।' आफ्नो असन्तुष्टि भनूँ वा उपकारी वृक्षको नुहाइको अभिव्यक्ति बारम्बार पोख्नुहुन्थ्यो । एकचोटि मैले देवकोटा साँच्चै गरीब थिए त भनेर सोद्धा गरिब हैन अव्यावहारिक थिए तर सम र मभन्दा गरिबनै हुन् भन्नुभएको थियो ।

उहाँ कवि हुनुहुन्थ्यो । कविवर माधव घिमिरेसमेत उहाँलाई आदपूर्वक 'कविज्यू' भन्नुहुन्थ्यो । अरूका लागि त काजीदाइ नै हुनुहुन्थ्यो । एकदिन उहाँले मलाई भन्नु भो तपाईंको रचना तेसो आयामदेखि क्रमिक रूपमा प्रकाशन गर्न 'मधुपर्क' लाई दिनुहोस् म सम्पादकलाई भनिदिन्छु । तपाईंजस्तो व्यक्तिले भनाएर म छपाउन्नँ । रचनाले पो दवाव दिनुपर्छ भन्ने जवाफमा उहाँले ...स्थापित नभइन्जेल भनसुन र चाकरी गर्नुपर्ने वातावरण रहेको बताउनुभएको थियो । सारांशमा नयाँलाई युगअनुसार अघि बढाउन स्नेहद्वारा मार्गदर्शन गरी प्रेरणा नै प्रेरणा छरिरहने महान् आत्माको परिमयको आलोक निभ्दा म यहाँ थिइनँ । जुन कुरा मेरो जीवनभरि खट्किरहने कुरा भएको छ ।

OOO

कविता

जनआह्वान

⇨ जयन्ती स्पन्दन

आन्दोलनको चाहना र प्राप्ति हुँदा नहुँदै
नैतिक अस्तित्व विकसित हुँदा नहुँदै
एटम बमले हिरोसिमा नागासाकी ध्वस्त भए झैं
युद्धविभीषिकाबाट
जिन्दगीका आधारस्तम्भहरू
अझै क्षतविक्षत भइरहेछन् ।
स्वयम्भू र बुद्धका शान्तिप्रिय आँखाहरू
तिम्रा हाम्रा भोजपत्रमा अटाउँदा नअटाउँदै
तालिवान संसारमा बुद्धका घाउहरूसँगै
अनेकौं भिक्षुहरूका स्वाभिमान झुकिरहेछन् ।
एक हुल मानिस
एक हुल जुलुस
राष्ट्रघाती सिकारी विरुद्ध
खुलामञ्चमा आवाज उठाइरहेछन्
नयाँसडक र भद्रकालीमा नारा उतारिरहेछन्
अर्को हुल मानिस
छुट्टै परिचय दिने अभिलाषामा
जङ्गल पसी, ओडार बसी
ग्यासच्याम्बरभित्रै
मृत्युवरण गरिरहेछन्
अर्को हुल मानिस
साँझमा रक्सीको प्याला रित्याउँदा नरित्याउँदै
क्याफे एण्ड रेस्टुरेन्टमा सुरा-सुन्दरीको
मस्चराइज्ड अनुहार खोजिरहेछन्
अझै एकथरी
एक बिटो पैसा मुठ्ठी कैद गर्दा नगर्दै
फेरि यार्सगुम्बा काँडेझ्याकुरलिलाम गल्लीमा सरहेछन्
अर्काथरी
माटो बेचिरहेछन्, भूमि पुरिरहेछन्
महाकाली र पूर्णागिरिसँगै
धेरै भइसक्यो
स्वाभिमान र मानवतामा दाउपेच भइरहेको
शान्तिको उद्‌गम भूमि लरखराइरहेको
देश दुःखेका बेला पनि
तिमी, हामी स्लिपिङ ट्याब्लेट चपाएर
मौन भइरहेको
त्यसैले, अब त
आऊ हामीसँगै हिडौं मिलेर
शीतल रात र उज्यालो दिन ल्याउने
सहिदहरूको सपनासँगै
राष्ट्रियताको झन्डा बोक्ने अभिलाषासँगै
सन्देशवाहक जनआन्दोलनको सम्झनासँगै ।

- मीनभवन

नयाँवर्ष २०५९ को पुनीत उपलक्ष्यमा सम्पूर्ण देशवासी दाजुभाइ दिदीबहिनीहरूमा हार्दिक मङ्गलमय शुभकामना व्यक्त गर्दछौं ।

अरविन्दप्रसाद मेहता

(सभापति) तथा

जिल्ला विकास समिति परिवार

सुनसरी

कथा

स्वार्थ

❑ अमृत खरेल

केही महिना अघिदेखि मात्र म माधुरीसित परिचित थिएँ, तर अहिलेजस्तो असहज स्थितिमा होइन । म उसलाई भेट्न जान थालेको पनि खासै धेरै भएको छैन । पहिलोपल्ट उमानाथसित गएको थिएँ माधुरीकहाँ ।

उमानाथ, मेरो सँगै बस्ने साथी । उसको र मेरो न गाउँ नै सँगै हो न त उसको र मेरो चिनजान भएकै धेरै भयो । उच्चशिक्षा हासिल गर्न म काठमाडौं आएदेखि उसको र मेरो भेटपश्चात् हामी दुवैको बस्ने कोठा एउटै थियो । उमानाथ–यौटा रहस्य हो मेरालागि सदासदालाई । साँच्चै म अनभिज्ञ छु आजसम्मन् उसको व्यक्तित्वसित । ऊ अज्ञेय थियो मेरा लागि अनि रहिरहने छ सधैंसधैं ।

उमानाथ, मलाई उसका सुख:दुःख सबै बताउँथ्यो । उसले भनेको थियो मलाई उसको बिहे दुई साल पूर्व भइसकेको थियो । उमानाथकी पत्नी-उसकै वर्णनानुसार साह्रै हुस्सू लाग्नु जोसुकैका निम्ति स्वाभाविक नै हुन्थ्यो होला – यदि सबैसित उसले मसित गरेको पत्नी वर्णन गरेको भए । बेलाबेलामा सुनाइरहन्थ्यो ऊ आफ्ना कुरा, पत्नीका कुरा, घरका कुरा । कहिलेकाँही त झर्कै लाग्थ्यो! उसले मलाई एकदिन सोधेको थियो – 'थाहा छ तिमीलाई, मेरो सुहागरात बित्यो कसरी ।' निकै उदेकलाग्दो प्रश्न थियो यो मैले हाँस्दै सोधें – कसरी ? 'आफ्नै प्रतीक्षामा स्वास्नी बसेकी होली भन्ने मीठो आशमा रङ्गीन कल्पना तुन्दै आफ्नो त्यस मधुरात्री बिताउन हतारिएको उत्ताउलो मनलाई बाँध्दै, धैर्य गर्दै, कोठामा पस्दा म मरे तुल्य भएँ .....'

'किन अडिएको ?' ऊ हठात् रोकिएपछि मैले सोधें ।

एकफेर 'खुइय्य' गर्दै ऊ फेरि भन्न थाल्यो –

'मेरा सारा कल्पना एउटी स्त्रीको पति मर्दा फुटाइएका उसका चुरा टुक्रिएसरी टुक्रे, बुझ्यौ ।'

'किन ?'

म अझ उत्सुक भएँ । खालि उसकै मुहार एक टकले हेरिरहेको थिएँ, खालि उमानाथको मुहार, मानौं यौटा अबोध बालक आफ्ना गुरुका अमृतवचन सुनिरहेको थियो । ऊ पनि मूर्तितुल्य देखिइरहेको थियो र साँच्चै मूर्ति लाग्थ्यो होला, यदि उसका ओठहरू नचलेका भए । 'मेरो कोमल स्पर्शमै त्यो यत्ति बिघ्न डराई, त्यो अन्ततः चिच्याई .. घर मा सबैजना के-के भयो भनी हेर्न आए मैले के अनुभव गरें होला, सोच त' मैले के सोधें त्यतिबेला, यकीन छैन तर मैले यति भनें–बिचरा'

ऊ फेरि बताउन थाल्यो । ऊ यसरी मलाई बताइरहेको थियो कि मलाई एकचोटि आभाससमेत भयो – कतै यो चेतनशील रेडियो त होइन । 'साँच्चै, त्यसलाई त्यस मधुरात्रीको पनि मोल थाहा थिएन । भूईमा सुतेकी त्यसलाई हेर्दै रित्तो ओछ्यानमा ओर्किफर्की गर्दै रात बिताउन बाध्य हुँदा कति खल्लो भयो मलाई ।'

यौटा निश्वाससितै रोकियो फेरि उमानाथ ।

'अनि के भयो' ?

'.....सबैभन्दा पहिले बिहान त्यही उठिछ, अनि आएर मेरो गोडा धोएर पानी खान आँटी, मेरो अनुमतिबिनै । म त अनि चिच्याएँ – के गरेको यो । यसले के भनी थाहा छ ?' मैले केही बोल्नु अगावै उमानाथले आफैंले बतायो – 'भनी – 'आ...आ...माले यै...यै सिका' ...छ...छन् ।' यतिखेर मेरो छातीमा अर्को बज्र बज्रियो । लठेप्री रहिछ त्यो, भकभके ।'

म यति उत्साहित भएर सुनिरहेथें मानौं उमानाथ मलाई कुनै उपन्यासको कथा बताइरहेको थियो । 'अनि मैले रीसैमा कराएँ – तेरी आमाले सिका'थिन् र पोइसित सुत्न ।' त्यसदिन घरमा आमा-बासित पनि झगडा गरें । मलाई साँच्चै बिहेअघि देखाएकै थिएनन् केटी ।

उमानाथको कथा, अझ भनौं व्यथा, सुन्दासुन्दै मलाई पनि दया लाग्यो उमानाथउपर । 'बिहेपछिको दोस्रो रात, झन् असाधारण भयो ।'

'कस्तो ?'

'मैले यौटा निर्णय गरें, सुन्दा तिमी अचम्मित

होलाऊ तर जे ठान, मैले सोचें, निर्णय गरें, त्यसको बलात्कार गर्ने !'

म साँच्चै अचम्मित भएँ अनि उदेकमै भने – 'के...रे, लोग्नेले स्वास्नीको बलात्कार !' 'हो, बलात्कार, जबर्तस्ती नै त हो बलात्कार, तर थाहा छ...मैले त्यसो गरिनँ, गर्न आँटेर पनि गरिन'...' म सुनिमात्र रहें ।

'...मलाई साह्रै घृणा लाग्यो त्यस देखिन्, मैले अन्तत: चेष्टा गरें, यौटा प्रबल चेष्टा, त्यसलाई मार्ने चेष्टा, तकियाले त्यसको मुख पनि थिचें ...' यतिखेर उमानाथ यति कठोर भएको थियो कि शायद उसले मलाई आफ्नी पत्नी ठोनेको भए ...।

'अनि'

'...तर त्यसले चिच्याउने मौका पाई । निद्रामा थिई, म तत्काल ओछ्यानमा गएँ । बा-आमा आइपुगे । सोद्धा भनी – ऐठन भो ।'

फेरि यौटा लामो नि:श्वासपछि उमानाथ बोलेन । म हेरिरहेको थिएँ उसलाई । कति कठोर थियो ऊ । थाहा भए तापनि, उसले मलाई आफ्नो सम्झी सबै कुरा बताएकाले हो या म पनि यौटा पुरुष भएकाले हो, मलाई दया लाग्यो उमानाथको ।

निस्तब्ध वातावरण चिर्दै उसले सोध्यो – मैले के गरें ठीक या बेठीक ? मैले ठीक गरिनँ ? मैले यति भनें होला ।

त्यसपछि फेरि बताउन थाल्यो उमानाथ – 'अनि त झगडाहरू बढ्दै गए, एकदिन बालाई भनिदिएँ – यौटा घाँडो भिडाएर के उपकार गऱ्यौ तिमीले मलाई, त्यो लठेप्री तिमीलाई नै भई, मलाई चाहिँदैन' अनि निस्कें घरबाट यौटा उच्छ्वास सितै ।

उसका वर्णन सुनेपछि मेरो मानसपटलमा तत्क्षण यौटा आकृति बन्यो–सायद उसकी पत्नीको होला । कुरूप, घीनलाग्दो यौटा आकृति । उमानाथको कथा सायद यत्तिकैमा टुङ्गिदो हो यदि मैले मेरो कलम तत्क्षण घोटेको भए, तर ..... उमानाथ के काम गर्थ्यो, मलाई आजसम्मन् यकीन छैन । उसको र मेरो भेट प्राय: साँझ र बिहान मात्र हुन्थ्यो । दिउँसो म कलेज जान्थें, ऊ दिनभरि के गऱ्यो, उसले मलाई कहिल्यै भनेन र भन्न पनि चाहेन । सुन्थें – 'रिक्सा चलाउँछ रे' फेरि अर्कोथरी सुन्थें 'सिनेमाघरमा टिकट बेच्छ ।' वास्तवमा उसको कामप्रति मैले उति चासो पनि कहिल्यै लिइनँ । माधुरीकहाँ पहिलोपल्ट उमानाथले नै मलाई लग्यो । उसको माधुरीसित कस्तो सम्बन्ध थियो म जान्दिनँ तर उनीहरूको चिनजान थियो, यतिचाहिँ पक्कै हो ।

माधुरीले सोधी उसकै पाराबाट उमानाथलाई – 'उनी को ।' उमानाथले चिनायो अलिक हड्बडाउँदै । तर किन हड्बडायो मलाई थाहा छैन ।

'मेरो साथी ... कलेज पढ्छ ।'

उपहासस्वरूप माधुरीले अनि उमानाथलाई सङ्केत गर्दै मसित भनी - सोझा देखिन्छौ बाबु, होस गर्नु, यो त फटाहा छ ।' म हासें मात्र ।

माधुरी – यौटी ड्राइभरकी छोरी, आमाबीनाकी टुहुरी, अनपढ ! यिनै प्रभावले गर्दा होला कुनै रमणीकुलकी कुमारीझैं लागे पनि उसका व्यवहार अलिक रूखो थियो । तथापि उसले मलाई कहिल्यै उमानाथलाई झैं सम्बोधन गरिन; 'तँ' को सर्वनाम प्रयोग गरिन कहिल्यै मलाई । पहिलोपल्टको त्यस भेटपछि फर्केर आउँदा उमानाथलाई मैले कुरैकुरामा भनें–मलाई त्यो केटी किन किन मन परी ।'

'हो र ।'

'अँ, किन, किन ।

उमानाथ एकछिन घोरियो अनि मैले सुनुँला भने झैं स्वरमा भन्यो, यद्यपि उसको मलाई सुनाउने नै अभिप्राय थियो ।

'बेलै यस्तो !'

मैले केही भन्नु अगावै फेरि अलिक कठोर भएर भन्यो – 'यस्ता केटी त बाबु ...मैले हज्जारौं चिनेको छु, यस्ती केटी ! मैले कुन्नि के बुझेर हो, हठात् भनें – 'मलाई त पुग्छ यौटै भए !'

कोठामा पुगेपछि उमानाथले भन्यो – 'राम्रीलाई रोजेका छौं ।' मैले यौटा सुस्केरासितै गुनें – 'केहीछिन अघिका उमानाथका शब्द – 'यस्ता केटी त ...' र अहिलेको 'राम्रीलाई राजेको छौं' के अर्थ छ यसको । मन दगुरिरहेको थियो । सायद त्यतिखेर मेरो मन मै दुनियाँको सबैभन्दा दौडिने चीज थियो ।

हरेक तरहका आकृति आइरहे आँखामा, हरेक तरहका ध्वनि गुञ्जिरहे कर्णपटमा । माधुरी,

उमानाथ, उमानाथकी स्वास्नीको धमिलो अस्पष्ट आकृति अनि स्वयंको आकृति पालैपाले आए आँखामा । 'धत् मोरो' 'यो त फटाहा छ' माधुरीका शब्दहरू गुञ्जे कर्णपटमा । 'तँ को सम्बोधन कि मन नपर्नेलाई गरिन्छ कि प्रियलाई । उमानाथ माधुरीको मन नपर्ने त हुँदै होइन त के ऊ प्रिय हो माधुरीको ! कत्ति लाडिएर कुरा गर्छे माधुरी उमानाथ सित !' आँधी चल्यो मनभित्र । प्रत्येक घटना , प्रत्येक क्षणको विश्लेषक बन्दै गएँ । उमानाथले माधुरीलाई गरेको स्पर्श, झल्झल आँखा सामुन्ने आइरह्यो । 'किन उमानाथ सधैं चेष्टा गरिरहेको हुन्छ, माधुरीलाई छुन, समात्न ! अनि अन्त्यमा ऊ सफल पनि बन्छ ।' यतिखेरसम्मन् उमानाथलाई के लाग्यो कुन्नि ! निस्तब्ध वातावरण खल्बल्याउँदै प्रश्न गऱ्यो – 'के भयो ?'

मैले खोजेर पनि बोल्न सकिनँ ।

मैले उत्तर नदिएपछि अलिक समीपमा आएर सोध्यो फेरि– 'के भयो हँ ?'

एकाएक आँखा भरिएर आए अनि खुइय्य गर्दै बडो बल गरेर आवाज निकालें – म ...म ... माधुरीलाई माया गर्छु ! उमानाथ । म साँच्चै प्रेम गर्छु माधुरीलाई । मेरो व्यवहारबाट उमानाथले के बुझ्यो, म जान्दनँ तर एकछिन ऊ स्तब्ध भयो । तत्क्षण फेरि हाँस्यो, मरीमरी हाँस्यो । मैले उसका व्यवहारपट्टि केही ध्यानै दिइनँ । माधुरीले मलाई एकदिन भनेकी थिई – 'तिमी पनि बोल्ने गर न, तिमी साह्रै कम बोल्छौं, केटा मान्छे भएर... हेर त उमानाथ कति टट्टा गर्छ ।' हुन पनि उमानाथ साह्रै रसिक थियो । मैले त्यसबेला पनि मनमनै मात्र उत्तर दिएको थिएँ – 'तिमीसित बोल्नु त धेरै छ, ...भैहाल्यो, तिमी बोल, म सुनिरहन्छु, तिमी बोल्नु र म बोल्नुमा फरक नै के !'

उमानाथ रहेको माधुरीसितको मेरो क्षण सायद तर्कना र एकालाप मै बित्यो । मात्र उमानाथ र माधुरीको हाँसो, उपहास, खेलवाडको म मूकदर्शक बन्थें । अहिले म स्वयं अनुभव गरिरहेको छु – 'म साह्रै ठगिएछु क्यारे ।

एकदिन म एक्लै गएको थिएँ उसकहाँ । मलाई कुर्सीमा बस्न दिई र आफू यौटा सानो टेबुलमाथि बसी । बाटेको लामो कपाललाई अगाडि ल्याएर खेलाउँदै मन्दवेगमा खुट्टालाई डुङ्गा खियाए सरि हल्लाइ रहेको, फरियाभित्र बेरिएकी माधुरी, कति राम्री देखिएकी थिई । मैले केही कुरै गर्न सकिनँ । हेरिरहें, खालि हेरिरहें, आँखा अघाउन्जेल हेरिरहें, मन अघाएन । माधुरी आफैंमा मग्न थिई । सृष्टिमै सबैभन्दा सुखी पुरुष मै हुँ कि भन्ने भानसमेत भयो अनि उसलाई हेर्दाहिँदै एकचोटि लाग्यो, माधुरीलाई अँगालेर भनूँ – माधुरी म तिमीलाई माया गर्छु । लाग्यो, मेरो ह्याकुलाभित्र उम्मिलएको सारा माया उसैमाथि खन्याइदिऊँ अनि त्यही मायाका सागरमा पौडिरहूँ, उसैसित ।

कुरै कुरामा उसले मलाई एकपटक सोधी

'कुन फिलिम लाग्या छ हलमा ?'

मैले ठट्टामै भनें–"आफू त विद्यार्थी परियो, कसरी जान्नु फिलिमका कुरा ! एकैछिनको निस्तब्ध वातावरण भङ्ग गर्दै उसले नमीठो पारामा भनी – 'आफू पो त ड्राइभरकी छोरी !'

मलाई साह्रै नमीठो लाग्यो । तत्क्षण के-के सोचें, के-के अनि हठात् भनें–त्यो नभन मधु, तिमी ड्राइभरीकी छोरी भयौ त के भो ...।' 'आहा, कति राम्रो नाम, मधु !

उसले फेरि भनी – 'ड्राइभरकी छोरी भन्दा बढ्ता त म के हुँ र ।' यतिखेर साह्रै प्रौढा लागी ऊ मलाई । मैले केही भन्नै सकिनँ । लाग्यो, साह्रै अन्याय भइरहेको छ माधुरीमाथि, उसलाई विधाताले ड्राइभरकी छोरी बनाएर । मैले साह्रै भावविह्वल भएर भनें – तिमी मधु हौ, माधुरी । साँच्चिकै तिमी मधु हौ, 'मधु' थाहा छ ?' 'के जान्नु, गएँ म चिया बनाउन ।' ऊ जुरुक्क उठेर हिँडी । मैले मनमनै भनें – साँच्चै, मेरी मधु, मेरो व्यवहार किन बुझ्दिन ?'

फेरि अर्को मनले भन्यो – 'बुझेर पनि नबुझे झैं गरेकी हो कि ! एकछिन पछि लाग्यो – 'मैले चाहिँ कति बुझ्न सकेको छु र उसलाई ।'

चिया लिएर फर्किंदा माधुरीको मुहारमा छाएका अघिका प्रौढाका चिह्न लोप भइसकेका थिए । फर्किसकेको थियो उसको आपनै मीठो चञ्चलता । अडिसकेको थियो–सबै गम्भीरता । चिया साह्रै मीठो लाग्यो, मानौं अघिका सबै उसका भाव त्यही चियामा घोलेर ल्याएकी थिई ।

'कस्तो छ, चिया ।'

'साह्रै मीठो'

उसले हाँस्दै भनी – 'बनाएको कल्ले ।' म हाँसे मात्र ।

माधुरीमा यौटा अबोध बालसुलभ चाञ्चल्य र मग्मगाउँदो कौमार्य त भेट्थें । यसभन्दा पनि बढ्ता स्त्रीसुलभ सौन्दर्य र उसकै नामसुलभ माधुर्य पनि भेट्थें उसमा म ।

माधुरीले हठात् केही सम्झेसरी भनी – 'यी, यो फरिया मलाई उमानाथले ल्याइदिएको !'

उसका नजर उसैले लगाएको छिटको फरियालाई सङ्केत गर्दै थिए । अघि नै भनिसकें, औधी सुहाएको थियो । मेरो अन्तर्हृदयमा माधुरीको स्वर गुञ्जिरह्यो – ..... उमानाथले ल्याइदिएको !'

मलाई किन किन, माधुरीलाई सुहाए पनि त्यो फरिया राम्रो लागेन । भनूँ जस्तो लाग्यो–'मधु यो फरिया राम्रो छैन, म तिमीलाई ल्याइदिउँला अर्कै ।

'कस्तो छ ?' उसले सोधी

मैले झसङ्ग भएर भनें – तिमी राम्री छ्यौ मधु, तिमी राम्री छ्यौ ।'

फरियाकै सप्कोले मुख छोप्दै माधुरी अर्कोपट्टि गई । माधुरीकहाँबाट फर्केपछि मेरो अन्तर्हृदय प्रश्न गर्न लाग्यो – माया के हो ?' मेरो मगजमा हजारौं उत्तरहरू एकसाथ उब्जिए ।

'माया जिन्दगी हो', माया सबधोक हो, मिलन हो, बिछोडमै मायाको आभास हुन्छ । दुई दिनको रमाइलो, स्वार्थरहित सम्बन्ध, दुई अन्तर्हृदयबीचको वासनारहित निश्चल सम्बन्ध ।'

. म हठात् यौटा तन्द्राबाट ब्युँझेसरी झस्कें । कहाँबाट घुसे मेरो अन्तर्रात्मामा ती शब्द – 'वासना, स्वार्थ' ।

म अझ क्षुब्ध भएं । व्याकुल हृदयले प्रश्न गऱ्यो – 'वासना प्रेम हो ?' दिमागले भन्यो – हुँदै होइन,' 'स्वार्थबिना प्रेम हुन्छ' हृदय निरन्तर सोधिरह्यो । विवेक बोल्यो – 'हुँदैन ।' 'अनि वासनामा स्वार्थ हुँदैन । यौटा भोगलालसा हुँदैन ?' विवेक तर्क गर्दै रह्यो – जहाँ स्वार्थ हुन्छ त्यहाँ प्रेम हुँदैन तर जहाँ प्रेम हुन्छ, त्यहाँ स्वार्थ हुन्छ ।'

मन हारेन – 'उसो भए प्रेमको अन्तिम गन्तव्य वासनामा गएर मिल्दैन !' विवेक अडिग रह्यो - प्रेमको गन्तव्य वासना होइन । 'के हो त , मिलन ?' 'बिछोडमा पनि प्रेम हुन्छ, शारीरिक मिलन, मिलन होइन । प्रेम त दुई अन्तर्हृदयको मिलन हो ।

मनले फेरि सोध्यो – 'प्राप्ति हो प्रेम ?' 'अहँ , प्राप्ति त चाहना हो ।' 'चाहना र प्रेममा फरक के ?' चाहनाको गन्तव्य प्राप्ति हो, प्रेमको गन्तव्य त्याग, उत्सर्ग । प्राप्तिको अभिलाषा व्यापारमा हुन्छ, अनुराग व्यापार होइन । करार हुँदैन प्रेममा, लेनदेनमा करार हुन्छ । प्रेममा कहिले लिन मात्र पनि सकिन्छ अनि कहिले दिइन्छ मात्र पनि ।

निष्कर्षमा पुगें–'मलाई निश्वार्थ प्रेम चाहिन्छ ।'

उमानाथको आगमनबाट मेरो विवेचनामा दखल त पुग्यो-पुग्यो, उसको उपस्थितिबाट साह्रै विक्षिप्त पनि भएं । होश नराखी कराएं – 'तिमीले प्रेमको अर्थ कहिल्यै पनि बुझेनौ बुझ्यौ ? प्रेमको नाममा सधैं तिमी वासना र स्वार्थको भुमरीमैं घुमिरह्यौ ।' 'हो..... साँच्चै वासनाको लिप्साले तिम्रो वैवाहिक जीवन सुखी भएन ।'

'के रे ! तिमी म भए...'

म बाँचैमा कराएं – 'छोड ती कुरा । त्यो तिम्रो भाग्य थियो । तिमी आँखालाई भोगको पट्टीले बाँधेर सङ्कीर्ण दृष्टिले हेर्छ मायालाई । के माया गर्न सक्दैन थियौ तिमी आफ्नी पत्नीलाई ।'

ऊ पनि चिच्यायो- 'बिलकुल सक्दैन थिएं'

'तिमीले आफ्नी पत्नीलाई ठग्यौ बुझ्यौ । तिम्री पत्नी अबोध थिई, त्यसैले भनेकी थिई ऐठन भयो भनेर त्यसबेला, त्यतिखेर लागेन माया ?'

'के काम, त्यस्तो निस्सार माया ।'

'सार त के छ, जिन्दगी नै निस्सार छ । वास्तवमा तिमी भित्र यौटा वासनाको खाडलमात्र छ, त्यही खाडलमा अन्तत: तिमी आफैं जाकिनेछौं ।'

ऊ एकछिन बोलेन, सायद उसलाई निक्कै नराम्रो लाग्यो । पछि भन्यो – 'त्यसो त तिमी पनि ड्राइभरकी छोरीलाई प्रेम गर्छु भन्छौं, त्यसमा छैन स्वार्थ ? तिमी त्यसको कल्कलाउँदो जवानीबाहेक के देख्छौ त्यसमा ?' मलाई साह्रै असह्य भयो । मैले तर्क अगाडि सार्दै भनें – 'स्वार्थ छैन मेरो प्रेममा, म नि:स्वार्थ प्रेमी हुँ ।' मैले आजसम्मन् माधुरीलाई कुभावनाले छोएको छैन । म टाढा भए पनि उसको सान्निध्यको महसुस गर्छु, यो मेरो प्रेम हो बुझ्यौं ?' उमानाथलाई जति हेऱ्यो, अति क्रोध उम्लिरहेको थियो मभित्र । साह्रै इर्ष्या भइरहेको थियो, नढाँटी

भन्दा ।

उमानाथ पनि यतिखेरसम्मन् साह्रै क्षुब्ध भइसकेको थियो । अन्त्यमा चेतावनी दियो – 'तिमीलाई म कुनै दिन तिम्रो प्रेममा लुकेको स्वार्थको आभास गराइदिउंला । मैले स्वीकारें ।

त्यस दिनदेखि दिनचर्या फेरि उही रूपमा चल्यो । माधुरीमा कुनै परिवर्तन थिएन । परिवर्तन थियो मात्र उमानाथ र मेरो सम्बन्धमा पहिले भन्दा ।

अलिकदिनपछि म माधुरीकहाँ गएँ ।

कुरै कुरामा सोधे 'म मरे भने तिमी रुन्छ्यौ ?'

'आम्मै, के भएको होला आज यिनलाई, धत् त्यसो भन्ने हो ?' मायालु पारले गाली गरी मलाई ।

'भन न मधु !'

'रुन्छु नि !'

'उसोभए तिमी मलाई माया गर्दिरहिछ्यौ हगि ?'

'किन ?'

'नत्र म मर्दा किन रुनु ?'

उसले केही भन्नै सकिन ।

'तिमी कत्ति राम्री देखिएकी छ्यौ मधु आज'

उ मुसुक्क हांसी ।

'सांच्चै, केश बाटेको पनि कति सुहाएको छ ।'

'उमानाथले यौटा तेल ल्याइदिएको थियो, त्यही लगाएको'

'साच्चै, केश बाटेको पनि कत्ति सुहाएको छ ।'

'उमानाथले यौटा तेल ल्याइदिएको थियो, त्यही लगाएको ।' उमानाथ - त्यो नाम सुन्नासाथ म झसङ्ग भएँ ।'

'के भयो ?'

'केही होइन ।'

'..... उमानाथ मलाई कति माया गर्छ है, के-के दिन्छ, अस्ति फरिया अनि फेरि चुरा अनि हिजो तेल...'

मलाई साह्रै नमीठो लाग्यो । उसमा प्रत्येक शब्द वाण बनेर छिरे कानभित्र । मैले बुझ्नै सकिनें माधुरीलाई

'सधैं किन सुनाउंछे मलाई ऊ उमानाथका कुरा ।' मनलाग्यो । मलाई कहिले त लाग्थ्यो कतै ऊ मसित बदला लिंदै थिइन, मैले उसलाई माया गरेको अपराधको । अनि लाग्थ्यो कहिले मसित पनि ऊ भाग्दै छे केही ! उसको अनुहार मलाई बताइरहे झैं लाग्यो – 'के भयो त उमानाथले दिएको सामान मैले लिएर, म तिमीलाई नै माया गरिहाल्छु ।'

मैले हठात् माधुरीलाई भनें- 'दिएर, लिएर पनि कतै माया हुन्छ र ?' ऊ केही बोलिन । मैले एकछिनपछि सोधें – 'तिमीलाई चाहिं उसको माया लाग्छ ?'

ऊ एकछिन स्तब्ध भई, अनि पछि भनी – 'खै के भनूं, दिएर लिएर माया हुंदैन भनेको हैन ?'

उमानाथ मसित पहिलेजस्तो बोल्दैन थियो, हांस्दैन थियो, गफ गर्दैनथ्यो । म पनि बोल्न जान सकिनें । नरमाइलो लागिरह्यो मनमा कताकता । कोठा पनि चांडै छाड्ने तयारीमा थियो ।

'अकारण उमानाथलाई मैले त्यसो भनें । त्यसो भन्न नहुने ।' मनमा लाग्यो–'माफी मागूं त । मैले दिलचस्पी नलिनु पर्ने थियो उसको वैवाहिक जीवनका बारेमा...' तर माफी त गल्ती गर्दा मागिन्छ, गल्ती मैले के गरें ?'

'साथीको चित्त दुखाएं ।'

त्यसो त उसले मेरो मन हंसाएको छ र ?' 'फेरि जे जति मैले उसलाई भनें, सबै सत्यता थियो । म किन हट्ने आफ्नो पथबाट । म हार्दिनें, म सांच्चै हार्दिनें ।'

+ + +

अन्ततः उमानाथ मलाई छाडेर गयो – मलाई सम्म थाहा नदिएर । त्यो थाहा पाएर मधु हाम्फाल्दै मसंग आई र झ्वाम्मै अंगालो मारेर रुन थाली – म डुबें ।

के भयो तिमीलाई – मैले सोधें ।

ऊ सुंक्कसुंक्क गर्दै बोल्न खोजी– 'उमानाथ... ।

फेरि रोकिई मानौं कसैले उसको गला चिथिराखेको होस् । हठात् मेरो हृदयस्पन्दन बढ्न थाल्यो । आङ सिरिङ भयो, त्यो नाम सुन्नासाथ । सोधें 'के गऱ्यो उमानाथले'

बडो साहस गरेर अनि एकैसासमा कराई माधुरी – 'त्यसले, त्यसले मलाई ठग्यो, त्यसको पाप पालिइरहेको छ मेरो गर्भमा, म डुबें, छाडेर गयो त्यो मलाई !'

अर्कोपट्टि मुख फर्काएर रुन थाली माधुरी ।

मलाई हठात् आफूलाई पक्षाघात भएसरह महसुस भयो । साँच्चै म अचेत भएँ । केही सोच्नै सकिनँ मानौं म मगजवीनाको यन्त्रमानव थिएँ । आँखा तिर्मिराए । शरीर साह्रै शिथिल भयो । उभिन नसकेर थचक्क त्यहीँ खाटमा बसेँ । स्मृतिमा यौटा धमिलो आकृति आयो, मेरी मधुको, रोइरहेकी मधुको । अनि तत्क्षण देखेँ वासनाको भोको मुहार, उमानाथको । असह्य भएर चिम्म आँखा चिम्लेँ ।

आँखा खोलेँ, मधु रोइरहेकी थिई । मैले हठात् साह्रै विह्वल भएर भनेँ – 'मधु म तिमीलाई माया गर्छु मधु । म छु तिम्रा लागि ।'

पहिले कति साहस गरेर पनि भन्न नसकेको त्यो वाक्य मैले थाहै नपाई सहजै भनिदिएँ । माधुरीले मलाई झ्वाम्मै अँगालीं । मेरा पनि आँखा रसाए । दुबैजना संगै आँसु बहाइरह्यौं । त्यसपछि उसले छाती भित्रबाट यौटा कागत निकालेर देखाई ।

'के त्यो ?'

'त्यै, राक्षसले तिमीलाई दिनु भनेथ्यो, फ्याँकिदिन्छु ।

'तिमीले पढ्यौ ?'

'के जान्नु मैले पढ्न, पढ्न जान्या'भए त__'

आँखा सुन्निएका भए पनि रुंदा झन् राम्री देखिएकी थिई मधु ।

यतिखेरसम्मन् त्यो कागज उसले दिइसकिथी मलाई, खोलेँ, सानो पत्र रहेछ । लेखिएको थियो –

"तिम्रो निःस्वार्थ प्रेम सधैं झाँगिरहोस् शुभकामना !

तिमीहरूको निःस्वार्थ प्रेम, अझ भनौं तिम्रो निःस्वार्थ

प्रेममा यौटा सानो सौगात दिइगएको छु, सहर्ष स्वीकारौली ।"

उही तिम्रो
उमानाथ ।

२०५८ कार्तिक सीतापाइला, काठमाडौं

पछि फर्कनु महानताको द्योतक हो – यदि तिमी गल्ति बाटो जाँदैछौ भने – **अब्रहाम लिङ्कन**

कविता

रिचोकटारको सम्झना

⇨ मधुसूदनप्रसाद घिमिरे

सम्मेलन थियो हाम्रो बाल साहित्यसर्जक
एकत्रित थियौं हामी नछुटोस् कोही भर्सक
यात्राथ्यो निजगढ् जाने विश्राम मलेखु पऱ्यो
खोजियो पेटको चारो सफहोटेल कुन पऱ्यो ?

यत्रतत्र भए साथी सफा होटेल खोजमा
भेटियो दैवसंयोग परियो मग्नमोजमा
सफा आकर्षक होटल् सुमिता सिलवालको
रिचोक्टार मलेखूमा खाजा थे परिकारको ।

समूह अगुवाइका वयोबृद्ध मदनमणि
नगेन्द्रराज र चन्चल बन्धुचूडामणि पनि
सबैकी दृष्टिकी तारा अप्सरा वा मनुष्य हुन्
वयोबृद्ध सुध्याउँछन् माइती घरवार कुन् ?

तीनोटा शिशुकी आमा सुमिता साहुनी थिइन्
हँसिली रसिली राम्री मीठा खाजा पनि दिइन्
हामीको सँगमा यौटा फुच्चे आशिष भाइ थे
उखान गीतका भाका निर्धक्क उनी गाउँथे ।

सुमिता साहुनी शिष्ट मनकारी पनि थिइन्
छोराजस्तै भनी फुच्चेलाई पापा पनि दिइन्
रमाइलो थियो याम गन्तव्यतिर मोडियो
त्यहाँको सम्झना राखी मलेखू पनि छोडियो ।

– नयाँबानेश्वर

कविता

'अपाङ्ग वै छ देश'

⇨ रेणुका भट्टराई

परिवेश नै अपाङ्ग छ राष्ट्र पनि हेर
सबै हामी अपाङ्ग छौं को पो सद्दे छ र ।
कहिल्यै टाउको नचल्ने मूर्ति बन्दछ
सगरमाथा पनि आज अशक्त नै छ ।

हात दुवै कमजोर भयो मेचीकाली रुँदा
विदेशीले घुँडा धस्यो हामी कमजोर हुँदा
पूर्व हेर पश्चिम हेर सबै अपाङ्ग छ
सम्झिहेर अब बाँकी को नै सपाङ्ग छ ?

आमा त्यसै अपाङ्ग छिन् सन्तान हुने भैगो
सद्दे जन्मे पनि कहीँ चर्को घाम रैगो
गरिबीको जञ्जिरले मस्तिष्कमा हान्ने
बालक हुन्छ सुस्त दिमागकल्ले जिम्मा लिने ?

भ्रष्टाचारको रोग लाग्दै मुहार कुरूप भएपछि
मस्तिष्कको तार पनि बिक्री हुँदै गएपछि
को हुँदैन अपाङ्ग यहाँ टाउकामा चोटलाग्दा
को बोल्न सक्छ यहाँ अन्यायमा जाग्दा ?

अर्थतन्त्र बिग्रिएर उपचार नपाउँदा
कल्ले गर्छ उपचार देश अपाङ्ग हुँदा
बरु खान्छन् बाँकी पैसा बसी एउटा कुना
आमा रुँदा को पो सक्छ साथसाथै रुन ?

हात गोडा नचले नि मुख चल्नुपर्छ
अन्यायको विरुद्धमा ज्योति बल्नुपर्छ
अपाङ्गता राष्ट्रबाटै अब हट्नुपर्छ
उपचार आफ्नै पनको, चेतनाको हुनुपर्छ ।

उपायका भण्डारहरू यहीँभित्र छन्
मृतसञ्जीवनी पनि पैतालामा छन्
चिन्नुपर्छ बुझ्नुपर्छ आफ्नो चिजलाई
शारीरिक अशक्तता अपाङ्ग हुन्न है ।

सक्छन् सबै हात खुट्टा नभए पनि सोच्न
सक्छन् सबै कलम साथमा नभए नि लेख्न
सपाङ्ग त्यो अपाङ्ग हो अपाङ्ग त्यो सपाङ्ग हो
सपाङ्ग छु भन्ने दिमाग झनै अपाङ्ग हो ।

नयाँवर्ष २०५९ उपलक्ष्यमा
सम्पूर्ण देशवासीमा हार्दिक
मङ्गलमय शुभकामना ।

अरुण शर्मा
तथा तुल्सीपुर व्यापार सेवा
(पेट्रोलियम पदार्थ विक्रेता)
तुल्सीपुर नगरपालिका, दाङ

नयाँवर्ष २०५९ उपलक्ष्यमा
सम्पूर्ण देशवासीमा हार्दिक
मङ्गलमय शुभकामना ।

कृष्णकुमार पन्त
तथा हु.हि.भा.आयल स्टोर्स
लमही, दाङ

संस्मरण

बाटो सकिने लिम्घाको गाउँ

❑ नारायण पन्त

मानिसको जिन्दगी अत्यन्तै अनिश्चित छ, त्यसैले कहिले के हुन्छ ? र कहिले के पर्छ ? यी कुराहरू अड्कल गर्न नसकिने विषय हुन् । कहिलेकाहीँ नसोचेको र कहिल्यै नचिताएको कार्य एकाएक पर्न जान्छ भने कहिलेकाहीँ आँटेका कामहरू गर्न सकिँदैन । प्राकृतिक अधीनमा चल्ने मानिसले समय परिवर्तनसँगै आफूलाई बहाउनु उसको प्राकृतिक बाध्यता रहेछ ।

सायद मैंले जिन्दगीमा सोचेकै थिइनँ होला कि मेरो कर्मको पहिलो अध्याय लिम्घाबाट सुरु हुनेछ ।

२०५४ सालको कुरा हो, म बी एस्सी सकेर बसेको थिएँ । गुल्मीको लिम्घा मा.वि.बाट अध्यापनार्थ मेरो नाम प्रस्तावित भयो ।

बुबाआमा भन्दै हुनुहुन्थ्यो, ठाडो उकालो र विकट ठाउँ मानिने लिम्घा नगए पनि बेरोजगार भएर बस्नुपर्दैन, 'लिम्घा गयो, बाटो सकियो – यो उखान किन बन्यो त्यसको तार्किक प्रमाण नभए पनि त्यो गाउँको नेटो काटेर अर्को गाउँ छिचोल्ने मार्ग, पहिले नहुनु र ठाउँ विकट हुनु नै हो भन्ने अड्कल हिजो-आज लगाउने गरिन्छ ।

लिम्घा मा.वि.का शिक्षक मित्र कंडेललाई वचन दिइसकेकाले बाबुआमाको अस्वीकृतिलाई पनि टाल्न बाध्य भएको थिएँ र मेरो गृहबजार बलेटक्सारमा बिहान ७ बजे मित्र सरलाई भेटी उहाँसँग त्यसतर्फ प्रस्थान गर्ने कार्यक्रम तय गरिसकेको थिएँ । तर, हामी ९ बजेमात्र बलेटक्सार बाट प्रस्थान गर्यौं र रानीबास हुँदै काउलेको शिरमा पुग्यौं । त्यहाँबाट तल बडीघाट नदी देखिन्थ्यो र हामी ठाडो ओरालो औंलेर त्यस किनारतिर लाग्नुपर्थ्यो । सानो बाटो, घाम नपर्ने र खोल्साहरू र कहालीलाग्दो भीरको बाटो हामी अगाडि लागिरह्यौं । मित्रसर चाँर औंला तेर्स्याएर भन्दै हुनुहुन्थ्यो – ऊ त्यो लिम्घाको गाउँ, त्यो हँसरा, त्यो जुहाड र तलपट्टि नदीको किनारमा खैरेनी फाँट । पैरैपैराले प्राणपखेरू खुइलिएका लिम्घाको डाँडाले डिच्च गरेर खिज्याए जस्तो अनुभव भयो मलाई । टोपी खस्ने उकालोका बाटालाई दुई भर्ल्याङ्ग डाँडो काटेपछि रहेको देखिने सानो गाउँबाट बँसी नझरी बीचमा बस्ती देखिँदैनथ्यो । डाँडाको करीब बीचभागमा रहेको सानो बस्तीभन्दा माथिपट्टि नजर घुमाएपछि डरलाग्दो भीर भएको त्योभन्दा ठूलो पहाड सुरु भएजस्तो देखिन्थ्यो। एकै क्षणको दृश्यावलोकनपछि हामी बडीघाटतर्फ ओह्रालो लाग्यौं ।

चिप्लो र अप्ठ्यारो बाटो हुँदै हामी बडीघाट किनार पुग्यौं र डरलाग्दो साँगुरो झोलुङ्गेपुल तरेर खैरेनीबजार पुग्यौं । त्यहाँबाट हामी खैरेनीमाथिको उकालो लाग्नु थियो । कुमलडाँडाको ढिस्के उकालो चढेपछि अनकन्टार पहाडको उकालो लाग्नुपर्थ्यो । खैरेनीबजारबाट उकालो लाग्ने क्रममा मैंले एकपटक चारैतर्फ नजर दौडाएँ । चारैतिरबाट पहाडको संरक्षणमा रहेको खैरेनीबजार सानो फाँटमा अवस्थित थियो । नजिकैबाट बगिरहेको बडीघाट नदी वर्षायाममा झुलिरहेको धानको फाँटमा दर्दनाक आक्रमण गर्थ्यो, हिंसक बाघले बाख्रो उछिट्याए जस्तै । प्रत्येकवर्ष आफ्नो क्षेत्र बढाउँदै खैरेनी तथा अरुङ्गाबजारलाई चुनौती दिइरहेको थियो । माथिपट्टिका पहाडहरू आफ्नो अस्तित्व थाम्न नसकेर सह्रारा खोजिरहेका थिए । पहाडहरू आफ्नो पखेरै खुइल्याउने गरी पैराले सतीत्व लुटेकामा निरीह अनुहारले आउनेजाने मानिसलाई टुलुटुलु हेरिरहन्थे । त्यसैले पनि हौला म नौलानौला ठाउँको अवलोकन गर्दै थिएँ र पहाडहरूले आफ्नो परिचय दिँदै थिएँ । त्यो दृश्य मेरा लागि नौलो थियो र म पनि त्यो परिवेश र अवस्थितिका लागि बिलकुल नौलो ।

यात्रासँगै हाम्रा खुट्टाहरूले खेतका आली छामे,

कान्लाका घासहरूसँग स्पर्श गरे र पहाडी ढिस्काहरूसँग मितेरी लगाए । कँडेल सर अवस्थिति र ठाउँको बारे शब्दचित्रण गरिरहनुभएको थियो, पौराणिक महत्त्वबारे बताइरहनुभएको थियो तर मेरो ध्यान भने नेपाली धर्तीको त्यो दर्दनाक स्थितिप्रति चिन्तन गर्नमा व्यस्त थियो, मेरो मस्तिष्क शोकाकुल थियो र त्यो नियतिप्रति रुष्ट थियो जसले धर्तीमाताको शरीरलाई नराम्रोसँग चिथोरेको थियो । जे होस् उकाली-ओह्राली तथा चुच्चे ढुङ्गाहरूसँग निरन्तर सङ्घर्ष गरिरहेका मेरा खुट्टाहरू कुमलडाँडाका छातीमाथि बढ्दै गए ।

यौटा लामो खरले छाएको टहरो देखाउँदै कँडेल सरले भन्नुभयो –'त्यो हाम्रो हेडसरको घर, माथि जुहाङतर्फको गाउँमा पनि छ । यो बेंसीको खेतीपाती गर्न उपयुक्त हुन्छ ।' मैंले आफ्नो भावी कार्यनिर्देशकको स्वामीत्वतिर एकदृष्टि फिराएँ । वरिपरि मानिसहरू त्यहाँका प्रायशः मध्यमवर्गीय देखिन्थे । टिनको छानो भएका तीनतले घरहरूले गाउँघरका पुरानो शैलीका घरहरूको झझल्को दिन्थे । बाटोको बीचबीचमा धारा, सिंचाइका लागि कुलाको व्यवस्था, सजाएका घरहरूले त्यति पिछडिएको ठाउँ देखिँदैनथ्यो । हाम्रो निरन्तर यात्रासँगै कुमालडाँडाको शिर झुक्दै थियो र हामी अगाडि बढ्दै थियौं । केहीबेरको हिँडाइपछि एउटा ठूलो पीपलको बोटनेर पुग्यौं, जसले आफ्नो शीतल वायुद्वारा बटुवाहरूलाई गर्मीबाट राहत दिइरहेको थियो । केही बेरको विश्रामपछि हामी फेरि गन्तव्यतर्फ लम्किर्यौं । ठाडो उकालो बाटो धेरै बेरपछि मात्र लिम्धाको गाउँ पुग्न सकिन्थ्यो । म प्राकृतिक सङ्घर्षमा हुर्केको साधारण किसानको छोरो थिएँ, त्यसैले मैले त्यो पहाडमाथि धावा बोल्न हिच्किचाइनँ । यदि म काठमाडौंका महलहरूमा हुर्केको हुन्थें भने त्यो बाटो सोच्चिकै अभिशाप हुन्थ्यो होला । माथि हेर्दा टोपी खस्ने भीर, तल हेर्दा आँखा रिझाउने पहिरो दायाँबायाँ भीरैभीर । पिठ्यूमा फितावाला झोला भिरेको, टोपी लगाएको यौटा, लौरो टेकेर अर्को हातले खुट्टाको घुँडा समाउँदै बल्लबल्ल मेरो शरीर पृथ्वीको गुरुत्व बलसँग जुझ्दै थियो ।

बेलाबेलामा मेरो मस्तिष्क सरस्वती मा वि को काल्पनिक बनोटको रूपरेखामा तल्लीन थियो जसको छहारीमुनि मैले शिक्षकको रूपमा कार्यदक्षता देखाउनु थियो । मेरो मन त्यहाँको वस्तुस्थिति, सामाजिक रहन-सहन, त्यहाँका मानिसहरूको व्यवहार र विद्यार्थीहरूको काल्पनिक संसारभित्र फन्को मारिरहेको थियो जुन लक्ष्यका लागि म आफूलाई निरन्तर घिसार्दै थिएँ । त्यत्तिकैमा माथितिरबाट ४/५ जना किशोरहरू आफ्नै वेगमा झर्दै आए । कँडेल सरलाई देखेर उनीहरूले नमस्ते गरे । प्रत्युत्तरमा उहाँले मतर्फ इङ्गित गर्नुभयो उहा तिमीहरूको नयाँसर । उनीहरूले मलाई पनि नमस्ते गरे । म आफ्नै भावमा मुस्कुराएँ, जुन जीवनमा पहिलोपटक शिक्षण पेशामा लागेबापत पहिलो सत्कार थियो । मैले नियुक्ति लिइसकेको थिइनँ तैपनि तिनीहरूले मलाई शिक्षककारूपमा हेरिसकेका थिए । त्यसपछि उनीहरू तलतर्फ झरे र हामी माथितर्फ लाग्यौं । 'केटाहरू फिल्म हेर्न हिँडे' कँडेलसर भन्दै हुनुहुन्थ्यो । यस्तो विकट देखिने ठाउमा पनि फिल्मी नशाले छोइसकेको रहेछ, म आश्चर्यमा परें । उहाँ भन्दै हुनुहुन्थ्यो– "शनिबार त लिम्धाका विद्यार्थीहरूले नै हल भरिन्छ ।" हुन पनि विहान बजार गर्न भनी गाउँबाट हिँड्ने, दिउँसो बजार गर्ने, फिल्म हेर्ने र राती राँको बालेर घर फर्किने रहेछन ।

ठाउँठाउँमा रुग्ण वातावरण, बाटाका चुच्चे ढुङ्गाहरू, वारिपारि र बाटाका छेउछाउ कहालो लाग्दो भीर, बस्ती नभएको पटयारलाग्दो बाटो हेर्दा आइन्स्टाइनको सापेक्षतावादको सिद्धान्त याद आयो । साँच्चै त्यसबेला धीरै समय हिँड्दा पनि धेरै समय हिँडेजस्तो भइरहेको थियो । धेरै बेरको रुग्ण वातावरणपछि सं-साना बुटयानयुक्त जङ्गलका समीपमा पुग्यौं । कुमालडाँडाको गाउँबाट निस्केपछि पानी पिउनु त बन्दै थियो तर बुटयानको बीचबीचमा शीतल हावा खान भने पाइन्थ्यो । मौसमको महिना हुनाले कँडेलसरले सुन्तला बोक्नभएको रहेछ । शीतलमा बस्दा त्यसैले मुख भिजाउथ्यौं र उकालो

लाग्यौं । उकालोसँग जुध्ने क्रममा हामी कतिपटक बाटोको छेउमा फालियौं, कतिपटक चौरका घाँसहरूलाई ओछ्यान बनायौं, त्यो त गणना गरिएन । जे होस् करीब दुईघण्टाको अथक प्रयासपछि हामी लिम्घाको देउराली मन्दिर सामीपमा पुग्यौं । त्यो हामीलाई ठूलो विजयको कुरा थियो ।

सफलताका साथ त्यहाँ पुग्न सकेकामा मैले देउराली देवतालाई मनमनै धन्यवाद टक्र्याएं कँडेलसरले फूल टिपेर चढाउनु भयो । उहाँको देउरालीप्रतिको आस्था देखेर मैंले सोचें देउरालीले नै प्रत्येक शुक्रबार साँझ घर र प्रत्येक आइतबार लिम्घा टेकाउने साहस दिएका रहेछन् । अब त्यहाँबाट तेर्सोबाटो देखियो जुन बाटो करीब ४५ मिनेट हिँडेपछि मैंले लक्ष्य गरेको गन्तव्यसम्म पुग्न सकिन्थ्यो । हामी त्यहाँ अडिइरहने काम थिएन । त्यसैले त्यसैतर्फ लाग्यौं, जता हामीलाई जानु थियो । सरका कुराहरूमा औपचारिकताको बुट्टा भर्नु बाहेक मेरो रोचकता थिएन । म त शैक्षिकसत्रको बाँकी रहेको ५/६ महिना समय र त्यहाँको परिस्थिति बुझ्दै थिएं । किन त्यो अवधि मैले त्यहाँ बिताउनु थियो जुन कुराका लागि म चुकिसकेको थिएं । समथर परेको जमिनको चारैतर्फ पहाडी भीरहरू थिए । त्यो ठाउँ प्रकृतिको साँच्चिकै अनौठो सिर्जना थियो । वारिपारि, तलमाथि जताततै चट्टानहरूका पहरा, पहिरा तथा स-साना पोथ्रा रूखहरूबाहेक आकर्षक सिर्जना त थिएन तर अनौठो संयोग भने थियो । त्यो के भने हामीले तलपट्टिको बडीघाट छेउबाट जति मात्रामा उकालो चढिसकेका थियौं त्योभन्दा बेसी त्यस पहाडको बाँकी थुम्को थियो । त्यहाँ पुगेपछि हामी समथर परेको बँसीमा अवस्थित भएजस्तो लाग्थ्यो जहाँबाट पहाडको उजाडपन सुरु हुन्थ्यो । हामीलाई त्योभन्दा उचाइमा लाग्नुपर्ने आवश्यकता थिएन र चाहेरै पनि जाने बाटो थिएन । साँच्चिकै बाटो सकिन्थ्यो । लिम्घा पुगेपछि जहाँभन्दा माथि कुनै बस्ती थिएन र तल पनि बस्ती बस्ने ठाउँ नै थिएन । त्यहाँबाट खसेको ढुङ्गा बडीघाटको तीर नपुगी रहने ठाउँ थिएन र माथिपट्टिका पहाडका थुम्काबाट पहराको ढुङ्गो फुटेर झऱ्यो भने कति घर किचिमिची पार्थ्यो कुनै निश्चित सङ्ख्या तोक्नु थिएन । गाउँको खेतीपातीको सिँचाइ गर्न नजिकैको खोलाबाट ठूलो कुलो काटेर ल्याएको देखिन्थ्यो । त्यो दृश्य मेरो अन्तरमनमा नाचिरहेको थियो र मेरा आँखा दगुरिरहेका थिए ।

"गाउँमा आउने कुलो यो साल बाँधमा भत्केर बिग्रेको छ नत्र भने सिमेन्टले बनाएका कुलाबाट यथेष्ट पानी आउँछ" – कँडेलसरले यथार्थता दर्शाउनु भयो । "पानीका लागि त खानेपानीका धाराहरू पनि प्रशस्त छन् गाउँमा' - उहाँ अगाडि मन्दै हुनुहुन्थ्यो, पाइला चाल्ने क्रमसँगै । उता हाम्रा पाइलाहरूको चालसँगै मेरो मन पनि दौडिरहेको थियो । हामी गाउँमा पुगिसकेका थियौं तर गाउँ शून्य थियो । कुनैकुनै ठाउँमा खेत जोत्ने २/४ जना मानिसहरू र कोदो काट्ने खेतालाबाहेक अन्य क्रियाकलापहरू देख्न पाइँदैनथ्यो नत भेटघाट नै गर्न सकिन्थ्यो कसैसँग । मलाई निकै थकाइ लागिसकेको थियो तर मलाई त्यस दिनको थकाइको चिन्ता थिएन । मलाई त यस कुरामा चिन्ता थियो कि दशौं पटक त्यो बाटो मलाई ओहरदोहर गर्नुथियो ।

यो टोल खोल्डाँडा , यो आरनटोला, मित्रसरले मलाई चिनारी गराउनुभयो । मैले बाटो हिँड्दा नै यो टोल आरनटोला हुनुपर्छ भन्ने सोचेको थिएं, साँच्चै रहेछ नै । बाटाको वारिपारि रहेको फोहोरतर्फ इङ्गित गर्दै मैले सरसँग हल्का व्यङ्ग्य गरें र प्रत्युत्तरमा उहाँले मीठो मुस्कान छोड्नुभयो । बाटाका दुवैतर्फ खरले छाएका स-साना झुप्राहरू थिए र बाटाका किनारमा धूलो खेलाइरहेका केटाकेटीहरूतर्फ दृष्टि फिराएं । टाँक नभएका सर्ट लगाएका, मैलाले भुँडी ढाकेका, हातखुट्टा कलेँटी परेका, केटाकेटीहरू अफ्रिकन देशहरूबाट त आएनन् ? मैले मनमनै तर्क गरें । यो एउटा भावनामात्र थियो र हामी अगाडि लाग्यौं, खोल्सा तर्यौं । त्यहाँ काठको फड्के बनाइएको थियो । बुटाबुटीले ढाकिएको अँध्यारो गैरो, आँखाले एक सेकेण्ड ठाउँमा हेरेन भने फड्केको दायाँबायाँ रहेका मलमा गिर्नुपर्ने ।

हामी नाक थुन्दै अगाडि लाग्यौं । "यो यहाँको नमुना गाउँ हो, नजिकैको माथिल्लो घर अध्यक्षको पर्दछ ।" सरले त्यहाँको स्थितिप्रति व्यङ्ग्य गर्दै भन्नुभयो । गा.वि.स. अध्यक्षको वरिपरिको वातावरण देखेर मैले भनें – "सायद बत्तीमुनि अँध्यारो भनेको यही होला ।"

हामी गा.वि.स. अध्यक्षको घर पुग्यौं । उहाँ अमिलो पेल्दै हुनुहुन्थ्यो । अमिला (निबुवा) को रसबाट चूक बन्छ । चिनापर्चीको क्रममा पछि मलाई थाहा भयो । एकजना गा.वि.स.को प्राविधिक सहायक र अर्को सुमे (सुबेदार मेजर) रामचन्द्र ज्ञवाली जुन व्यक्ति त्यस गाउँको वयोवृद्ध भलादमी ठानिने हुनुहुँदो रहेछ । उहाँ विद्यालय व्यवस्थापन समितिको अध्यक्ष पनि हुनुहुँदो रहेछ । हामीलाई देख्ने बित्तिकै कँडेलसरलाई लक्ष्य गर्दै भन्नुभयो– "ओ सर मैले थाहा पाएँ ल, नयाँ सर ल्याउनुभएछ, धेरैधेरै धन्यवाद ।"

अमिलो पेल्न लागेको समय हुनाले उहाँले तत्काल हामीलाई साँधेर अमिलो खान दिनुभयो । त्यो क्रमसँगै नजिकै बसेका सु.मे.ले (उहाँलाई सु.मे. नामले नै चिनिँदो रहेछ) कुराकानीको शिलशिला जोड्नुभयो ।

त्यस दिनको सुमेसँगको भेट मेरो जिन्दगीको साँच्चिकै अविस्मरणीय क्षण रह्यो । उहाँको शब्द-शब्दमा ७५/८० वर्षको ताजा इतिहास बोलिरहेको थियो र आफ्नो स्थितिप्रति पनि उहाँलाई गर्व थियो । उहाँ अगाडि भन्दै हुनुहुन्थ्यो – "मैले काठमाडौं रत्नपार्कमा श्री ५ महाराजाधिराजलाई र श्री ५ बडामहारानीलाई दायाँतर्फ, प्रधानमन्त्री, मन्त्रीहरू बायाँतर्फ र अगाडि २ लाख मानिस राखेर २ घण्टा भाषण गर्नसक्छु ।" गाउँका बारेमा कुरा गर्दा उहाँले भन्नुभयो "नेपालका राजा श्री ५ वीरेन्द्र, लिम्घाका राजा पूर्णबहादुर, अरूलाई मैले किन टेर्ने ? मेरा छोरा नेपालको सबैभन्दा ठूलो अस्पताल वीरअस्पतालको डाक्टर, म सुबेदार मेजर । किन सानो हुने म ? यहाँका भुरे टाकुरेले मेरा अगाडि शेखी गर्न खोज्छन् ।" जे होस् उहाँको कुराकानीको प्रसङ्गभन्दा पनि बोलाइको तरिका निकै गजबको थियो । लुगा लगाएको प्रकृतिले पनि अन्य व्यक्तिभन्दा भिन्नै पहिचान देखिन्थ्यो सुमेको ।

त्यसपछि हामी स्कुलतर्फ बाटो लाग्यौं । बिहान ६ नबज्दै पेटमा राखेको चारो सकिइसकेको थियो, पेटका रुद्र देवताले पाइला बढाउँदा अवरोध खडा गर्दै थिए तर नचिनेको गाउँ, कहाँ जाने ? के गर्ने ? कँडेलसरले जता लैजानुहुन्थ्यो म पनि पछिपछि त्यतै लाग्थें । केहीबेरको हिँडाइपछि हामी स-साना कोठा भएको १०/११ कोठे एकतले टहरोसम्म पुग्यौं जुन कुरा मैले बाहिरबाटै अनुमान गरें कि त्यो नै मा.वि. हुनुपर्छ किनकि त्यहाँ १० वटा ढोकाहरू देखिन्थे । त्यतिञ्जेलसम्म मैले अनुभव गरेका स्कुलहरू तुलनात्मक रूपमा ठूला थिए । त्यसैले पनि होला मा.वि. भवनप्रति मलाई आश्चर्य लाग्यो र त्यो परिवेशका लागि त्यो ठीक थियो । मैले आफैं तर्कना गरें । स्कुलमैदानका छेउमा दानबहादुरसरको घर रहेछ । होटलहरू नभएको उक्त ठाउँमा खानपिनका लागि ठाउँ थिएन । त्यसैले डि.बी. सरले नै चाउचाउको बन्दोबस्त गर्नुभयो । उक्त खानाको स्वभावले मैले अडकल गरें कि लिम्घामा खुर्सानी सस्तो हुनुपर्छ तर पछि थाहा लाग्यो वास्तविकता भने ठीक विपरीत रहेछ ।

केही समयसम्मको प्रतीक्षापछि दिनानाथसर आइपुग्नु भयो । स्कुल सहायक प्र.अ.का रूपमा कार्यरत उहाँको लवाइ, खवाइ, हिँडाइमा समेत भिन्नै पहिचान थियो । पछि सँगै बिताएका क्षणहरूबाट मलाई थाहा भयो । उहाँ एकाग्र चिन्तनमा व्यस्त हुने मानिस हुनुहुँदो रहेछ । गहन अध्ययन, गहन सोचाइ, पाको अभिव्यक्ति र सबै क्षेत्रमा समान चासो दिने खालको भद्र व्यवहार उहाँको व्यक्तित्वका पहिचान थिए । सामान्य कुराकानीपछि म त्यसदिन विद्यार्थीहरूका परीक्षा कापी लिई कँडेलसरसँग हिँडे । त्यस रात सोही स्कुलकै एकजना छात्राका घरमा बितायौं । सभ्य बोली, आदर्श व्यवहार एवं पाहुनाप्रतिको अभूतपूर्व सम्मान रहेको त्यो घर एउटा शिक्षित परिवारको थियो । सायद लिम्घा बसाइको ४/५ महिनाको अनुभवमा मप्रतिको त्यो सम्मान

पहिलो र अन्तिमसम्मको उत्कृष्ट सत्कार थियो ।

अर्को दिन विहानै भाले बास्न नभ्याउँदै हामी घरतर्फ लाग्यौं । त्यसपछिका दिनहरूमा क्रमिक रूपले हाम्रो जानेआउने क्रम जारी रह्यो । आइतबार हस्याङफस्याङ गर्दै स्कुल आउने, शुक्रबारसम्म विद्यार्थीसँग आमनेसामनेका दिनहरू घुचेट्ने र शुक्रबार घर फर्किने मेरो नित्यकर्म बनिसकेको थियो । पछिपछिका हिँडाइहरूमा मलाई त्यति साह्रो पट्यार लागेन । सायद बाटाका चुच्चेढुङ्गाहरूले मलाई अवरोध गर्न छाडेका थिए र स्कुलमा बिताएका स्मृतियुक्त क्षणहरूको मन्थन गर्दा समय बितेको पत्तै हुँदैनथ्यो । यस्तो क्रममा मैले ४/५ महिना समय लिम्घामा बिताएँ । नौलो परिवेश, नौलो समाज र त्यस अवधिका शिक्षकहरूको व्यवहारका कारण मलाई समाजमा भिज्न गाह्रो परिरहेको थियो । कुनै घर र व्यक्तिहरूप्रति चिनापर्चिको सन्दर्भमा समेत सङ्कोच लागेर आउँथ्यो । चिसो हावापानी, उचाइको बस्ती र ग्रामीण रहनसहन मेरो बसाइका चाखलाग्दा क्षणहरू थिए भने कति दिन हामी चिउराका भरमा दगुर्नुपर्यो, पानी नआएको कठिनाइका कारण कयौं दिन पानी पिउन स्कुलसम्म धाउनु पर्यो । सामान्य आवश्यकताका वस्तुहरूदेखि लिएर दिउँसोको छुट्टीमा चियानास्ता गर्ने अभावमा तड्पिनु पर्यो । स्टोभ बिग्रिने र इन्धन(मट्टितेल)को आपूर्तिमा समेत निरन्तरता नहुनाले कति दिन भिँजाभिँजी (दाउरा) बटुल्न दगुर्नुपर्यो – ती कुराहरू त गणना गरी साध्य थिएनन् । तर पनि 'माटाको चुलो, आटाको भतेर' भनेजस्तो परिवेशमा हुर्किएको ग्रामीण कृषकको छोरो यो मास्टर आफ्ना सहकर्मीसँग दुःखसुख गरी दिनहरू घुचेट्यो, महिनाहरू बितायो र त्यस माटामा केहीवेर रमायो ।

त्यहाँ बस्दाका मेरा अनुभवहरू धेरै भए पनि चन्द्रसरले छोराको हात पठाइदिएका दाउराका भिँजाहरू बालेर आगो ताप्दाको क्षण र वडाअध्यक्ष नरसिंह शाहीले ल्याइदिएका बिछ्यौनाहरू खडेरी परेको बेला वर्षाको आगमनजस्तै अनमोल मोतीका टुक्रा साबित भएका थिए – मेरालागि ।

– बलेटक्सार, गुल्मी

कविता

अविश्रान्त पाइलाहरू

⇨ सुरेश सुवेदी

फेरि नजिकियो मेरो मृत्यु
फेरि रसाए आँखाबाट आँसुहरू
फेरि कराउन थाले पीडाका चीत्कारहरू
सुरु भयो फेरि मेरो उही पुरानो यात्रा ।
सहरका गल्लीगल्लीहरूमा
सडकका पेटीपेटीहरूमा
केही प्राप्ति र समाप्तिका लागि
भौतारिएको पनि अब त धेरै दिन बितिसक्यो
न त केही प्राप्ति नै भयो, न त समाप्ति नै
लक्ष्यहीन गोरेटोबाट
उद्देश्यहीन उजाड बस्तीमा हिँडेको
फगत एक्लो यात्री म
अनि प्राप्ति र समाप्ति नै पो कसरी हुन्छ ।
त्यसैले त,
मर्न, रुन, कराउन मन लाग्छ मलाई
तर मृत्युबिनाको मेरो जिन्दगी
आँसुबिनाका मेरा नयनहरू
आवाजबिनाको मेरो चीत्कार
उद्देश्यहीनजस्तै लाग्छ मलाई
अनि त, गतिमा जिन्दगीका
अविश्रान्त पाइलाहरू
कतैकतै बिसाइदिन मन लाग्छ मलाई
कतैकतै रोकिदिन मन लाग्छ मलाई
तर, त्यहाँ पनि साथी चाहिँदो रहेछ
साथ पाउन साथी चाहिँदो रहेछ ।
चिताभित्र जलेको जिउँदो मान्छे म
आदर्शबिनाको सिद्धान्तजस्तो म
उद्देश्यबिनाको लक्ष्यजस्तो म
चाहनाबिनाको आवश्यकताजस्तो म
अनि, को आउला यो एक्लो यात्रीका लागि
साथ दिने त्यो बलवान् मान्छे
त्यसैले घिस्रिरहेछु तिनै अविश्रान्त पाइलाहरूसँगै
अनि घिसारिरहेछु तिनै अविश्रान्त पाइलाहरू
निरन्तर ..... निरन्तर ..... निरन्तर ।

– काठमाडौं

पत्र-साहित्य

श्री रामप्रसाद पन्तज्यू
दायित्व प्रकाशन, चाबहिल ।

यहाँले पठाउनु भएको यहाँकै कृति 'तीन आमाको छोरा' उपन्यास पढें। किताबको प्रतिक्रियाका लागि सानो स्टिकर पनि टाँसिएर आएको रहेछ । 'दायित्व'ले लाए अराएको कामबाट पन्छिनु भनेको आफ्नो दायित्व पूरा नगर्नु ठहर्ला भनेर आफूले देखे जानेका कुरा यसो कोरकार पारी पठाउँदै छु । दृष्टिदोष भए माफ पाऊँ ।

'आमा' कति गहिरो अनि कति फराकिलो छ यो शब्दसागर । आयामिक हिसाबले हेर्ने हो भने यसमा आफूलाई जन्मदिने आमा, भरणपोषण गर्ने धाईआमा, सास फेरेको पनि मन नपराउने सौतेनी आमा, कर्म दिने आमा, नाताले तानिने ठूलीआमा, सानीआमा र हजुरआमाहरू सबै पर्दछन् । अपवादलाई छाडेर यो शब्द सुन्ने बित्तिकै मनमा श्रद्धासुमन महकाउन थाल्दछ । ममता, कोमलताको आभास पाइन्छ अनि ऐठन र सङ्कुचन त्यसै कुलेलम ठोक्छन् । यो शब्द एकल वा हूल बाँधेर जुनसुकै रूपमा देखा पर्दा पनि त्यसको नकारात्मक प्रभाव पर्दैन । 'तीन बाबुको छोरा' भन्दा जति सत्यानाश हुन्छ त्यति नै 'तीन आमाको छोरा' भन्दा त सुनमाथि सुगन्ध थपिएझैं भएन र ? त्यसकारण यहाँको उपन्यासको नामकरणमा खोट लगाउने ठाउँ मैले भेटिनँ ।

दुईपाङ्ग्रे साइकल गुड्दा डगमगाउँछ र यसलाई अड्याउन 'स्ट्याण्ड' भनिने टेको लगाउनु पर्छ तर त्रिखुटीलाई टेकोको आवश्यकता पर्दैन बरु अरूलाई यसले आडभरोसा दिन्छ। अनिमाया, मोतीकी आमा र लीलाबाट 'आमा' नामको एउटा यस्तै त्रिखुटी बन्न पुगेको छ र त्यसमा 'श्याम' नामको जलहरी राखिएको छ। जलहरीले सामाजिक विकृतिको टाटो पखाल्न जलाधार छाडेको आभास हुन्छ उपन्यासभित्र डुबुल्की मार्ने जमर्को गर्दा । गाउँले परिवेशको चित्रण राम्रोसँग गरिएको छ । कतैकतै गाउँले बोलीचालीका भन्दा उम्दा शब्द प्रयोग भएको हो कि जस्तो लाग्छ । कालभैरबजस्तो मुखियाको हुङ्कारले शेरसिंहजस्तालाई पनि धूर्त स्याल बनाएर आफ्ना हतियारका रूपमा प्रयोग गरेको उदाहरण चाखलाग्दो छ । उपन्यासको सुरुमा श्यामले कुनै वादको प्रतिनिधित्व गरेको हो कि जस्तो भान पारे पनि पछि गएर त्यो शङ्का निवारण हुन्छ ।

गाउँका सिधासादा जनताले हिसाब किताब राख्न जान्दैनन् भनेर हो कि, साहित्यमा गणितलाई किन महत्त्व दिनु भनेर लेखककै तर्फबाट अलि बलमिच्याई भएको हो वा टङ्कण त्रुटि हो अथवा पाठकले नै जोड घटाउको काम पनि गरून् भनेर छोडिएको हो, कारण जेसुकै भए पनि हिसाबफर्स्यौट भने भएको छैन । उदाहरणका लागि श्यामलाई छुटाउने क्रममा लीलाले बीस हजार पर्ने जेथा दश हजारमा मुखियालाई बेचिन् । मुखियाबाट पाएको पाँच हजारको थैलो सन्दुकमा राखेको राती चोरी भयो । दश हजारमध्ये पाँच हजारको हिसाब आयो, बाँकी पाँच हजार खै ? मुखियाले घीउखाने बापत कटाए कि लीलाले अन्तै राखिन् ? अदालतबाट श्यामका लागि पाँच वर्ष कैद र पाँच हजार जरिवाना तोकिएको हुँदा लीलाले बाँकी पाँच हजार अन्तै राखेको भए उनी माथि टुटेको सागरले उनलाई सासै फेर्न नसक्ने गरी अँचेटेको भन्न सकिँदैन । त्यसो हो भने मोतीकी आमाले उनलाई काँध थाम्नु पर्ने थिएन । फेरि मोतीकी आमाले पनि आफ्नो घर करेसो बाहेक आफ्नो जायजेथा रु. सात हजारमा बेचिन् । दुईहजार रुपैयाँ सिन्दुरे जात्राका लागि छुट्याइएको त अवश्यक होइन होला ? कि यसमा पनि कमिशनको चक्कर छ है भन्न खोजिएको हो ? यसप्रकार उपन्यासले पेश्कीफर्स्यौट गर्न सकेजस्तो लाग्दैन । तसर्थ आर्थिक समितिको सवाल जवाफ र परिआए कारवाहीका लागि समेत तयार भई बस्नु बेस होला । बाँकी पत्रकार सम्मेलनले केही लछार पाटो लगाउन सक्ने छैनन् । उनीहरूले केही सबुत फेला पार्दैनन् किनकि उपन्यास सललल..... बरोकै छ । पढ्न थालेपछि नसकिकन छोड्न मन लाग्दैन । अस्तु ।

हितैषी–लुशराज

'साहित्यमा तिथिमितिबाहेक अरू सबै सत्य हुन्छ' भने झैं यस उपन्यासलाई पनि सत्यता र सफलताको कसीमा रगेटी, रकम कलमका कुराहरूचाहिँ तिथिमितिसँगै सती गएको पोल खोलिदिनु भएकामा हार्दिक धन्यवाद !

– रामप्रसाद पन्त